

מולד

ירחון מדיני וספרותי

שבט-אדר א' תשי"א כרך ו' חוברת 34 ינואר-פברואר 1951

195	מהתפרקות — לליכוד חדש	הרצל ברגר
	במזרח התיכון:	
200	העולם הערבי אחר דיוני הליגה	יעקב שמעוני
204	יוגוסלאוויה החדשה	ה. נ. ברילספורד
211	בראשיתו של הקרע	מ. אביב
217	גלות אשכנז — מקור תרעלה	חיים יחיל
222	מברחי הזהב	חנוך ברטוב
242	על השירה הצעירה	אנדרי ז'יד
244	אבטוביאוגרפיה של מארכסיסט מצרי	ש. ד. גויטיין
	רשימות:	
250	לדמותו של שלמה מימון	ש. ה. ברגמן
253	על קארל רנר	ח. אביעם
256	בשולי החוברת	
241 ו- 236, 222	רישומים מאת אהרן גלעדי	בעמודים

M O L A D

MONTHLY REVIEW OF POLITICS AND LETTERS

EDITED BY EPHRAIM BROIDO

Vol. VI

No. 34

Jan.-Feb. 1951

PUBLISHED BY THE PALESTINE JEWISH LABOUR PARTY

The Offices of MOLAD are at 40, Yehuda Halevi St., Tel Aviv, Israel.

Tel. 5774. Annual Subscription: LI 2.750; abroad \$ 9, including postage.

מהתפרקות – לליכוד חדש

הרצל ברגר

הניגודים בין שני הגושים העולמיים מעוררות בה גם סיכויים מעורפלים גם פחדים ודאיים; אלה ואלה מגבירים בה את הצורך להימנע מאחר ריות למדיניות-חוץ ישראלית ממשית בתקופה זאת – ואפילו להבליט ניגוד שאין לגשר עליו בינה לבין הכוחות הפוליטיים העיקריים המעצבים את דמות המדינה הצעירה ואת דרכה במדיניות העולם. אין עתה כל סיכוי להצטרפותה לקואליציה ממשלתית, אפילו תורכב על טהרת תנועת הפועלים, בלי ציונים כלליים ובלי החזית הדתית, ואפילו יעזבוה גם הפרוגרסיביים. קריאתה של מפ"ם אחרי התפטרותה הממשלה, כי תקום קואליציה של מפ"ם, מפ"ם והפרוגרסיביים, לא היתה אלא תשלום מס שיגרתי לסיסמת „חזית מאוחדת“, שהיא, לפחות, כשרה לעתות משבר ובחירות. בכגון אלה קיים כעין הסכם חרישי בין מנסחי הכרוזים לבין קוראיהם הותיקים, לראותם כטקס נטול כל משמעות. היהודי המקדש את הלבנה קופץ לעומתה בהתלהבות, משום שידוע הוא כי אין ביכלתו להשיגה. אילו ידע שקפיצתו עלולה להעבירו בבת-ראש מן הארץ אל הירח, ספק אם היה קופץ. גם מפלגת הפועלים המאוחדת היתה שוקלת בדעתה יפה-יפה, אם כדאי לה להצטרף בשעה זו לממשלה ולנטוש את קרקע האופוזיציה, הצחיח והבטוח משום כך, אילו היתה נוהגת כובד-ראש כלשהו בקריאתה להקמת „ממשלה מתקדמת“.

המפלגה הימנית המתקראת בעז „ציונים כלליים“ רואה את עצמה, לאחר הבחירות המוני-ציפוליות, כמועמדה לרשת את השלטון בישראל. להוטת היא אחר בחירות לכנסת בטרם ישוך הגל אשר הגדיל את כוחה פי ארבעה בבחירות לרשות יות המקומיות ועשאה מפלגה שניה בחטיבת בוחרים זו המונה למעלה ממחצית בעלי זכות הבחירה במדינה כולה. אין למפלגה זו ענין ורצון להצטרף לממשלה כל עוד סיעתה בכנסת מונה שמונה צירים בלבד; אין לה ענין ורצון להאריך על-ידי הצטרפותה לממשלה את תקופת כהונתה של הכנסת הראשונה.

מאחר שאין טעם בחידוש הקואליציה הישנה ואין סיכויים להקמת קואליציה חדשה ביחסי

הנסיון שנעשה לפני ארבעה חדשים עלה בתוהו. ההסכם שנתחדש אז בין ארבע מפלגות הקואליציה, לתת להכרה בהכרח יציבותו של השלטון הישראלי בתקופת קיבוץ הגלויות את הבכורה על תשוקת ההישגים הפוליטיים של כל גוש המשתתף בשלטון, ההסכם הנה פקע. הוא פקע, קודם מכל, מעצמת הפיתוי שרמז לסיעת הרוב ב„הפועל המזרחי“ מתוצאות הבחירות המוניציפליות. זמן קצר לאחר הקמתה של ממשלת הקואליציה השניה חזרה התקלה שגרמה להתפטרותה של הממשלה הראשונה. החזית הדתית העלתה שוב תביעות, סירבה להכיר בתקפה המחייב של החלטת הממשלה שנתקבלה ברוב דעות, ובצרפה את קולות סיעתה בכנסת לקולותיהן של סיעות האופוזיציה המאוחדת הביאה לידי דחית הודעת שר החינוך על החינוך במעבדות וביושבי העולים הדתיים ולידי התפטרות הממשלה. אילו היה זה המשבר הראשון של הקואליציה אשר הוקמה בכנסת הראשונה, אפשר והיו לו סיכויים כלשהם להסתיים בהתפיסות ובהסכם מחודש של מפלגות הקואליציה, כפי שאירע בסוף הקיץ. אך הואיל וכבר קדם לכך נסיון-נפל, ברור היה שחידוש הנסיון אין בו כדי לעקור את שרשי המשבר, אלא, לכל היותר, לדחות אותו לחדשים מעטים. נסיון מחודש בנסיבות אלה, כשכל הצדדים יודעים כי ההסכם השלישי לא יאריך ימים, היה סותר את כללי היסוד של היגיינה ציבורית. לא היה גם כל סיכוי להרכבת קואליציה אחרת בכנסת הראשונה. משרשה החזית הדתית, שוב אין בסיס לרוב בכנסת המוכשר לקיים שלטון אלא על-ידי הצטרפותה של מפלגת הפועלים המאוחדת או הצטרפות מפלגת הציונים הכלליים או שתיהן יחד לממשלה הקואליציונית. שלוש האפשרויות האלה רחוקות עתה מן המציאות יותר מבכל שעה מימי הבחירות לכנסת הראשונה. מפלגת הפועלים המאוחדת קרועה מבפנים, וכנראה, גזירת הטרגדיה היא למצות הכוס עד תומה: ככל שגוברים במפלגה זו הניגודים הפנימיים גובר בה הצורך להגביה את החומה החוצה בינה לבין מפלגת הרוב בתנועת הפועלים. החמרת המצב הבינ-לאומי והחרפת

אותו חברי ההסתדרות הדתיים שתבעו כי ילדיהם יקבלו חינוך דתי במסגרת זרם העובדים בחינוך והקימו לשם כך ועדה אוטונומית מיוחדת בתוך המרכז לחינוך. ועדה זו מורכבת מאנשים דתיים והיא הדואגת להקמת בתי ספר דתיים והיא המפקחת עליהם. לאמיתו של דבר, נטושה בענין זה מערכה מתמדת בתוך ההסתדרות בין תובעי החינוך הדתי לבין תובעי חינוך חילוני. רק מי שאינו יודע את האמת או מי שידוע אותה ומתכוון למרוד בה. אפשר לו לטעון, כטענת החזית הדתית, שהחינוך הדתי הניתן במסגרת מפעל החינוך של ההסתדרות העובדים אינו אלא אחיזת־עינים. האמת היא, כי הורים דתיים שהם חברי ההסתדרות — מספרם גדול בלי ספק ממספר ההורים המאורגנים בכל הארגונים הדתיים הפוליטיים במדינה גם יחד — תובעים ומקיימים את החינוך הזה. תביעתם ואף זכותם היא לחנך את ילדיהם חינוך דתי בלי לנתק אותם על־ידי כך ממפעל החינוך של ההסתדרות ומערכיה של תנועת הפועלים, ובלי להיזקק אפוא לשני הזרמים הותיקים בחינוך הדתי, הן לזה המשותף ל"המזרחי" ול"הפועל המזרחי" והן לזה המשותף ל"אגודת ישראל" ול"פועלי אגודת ישראל".

ודוק: החזית הדתית באה אל המדינה בתביעה להעניק, בתוקף הכרעה ממלכתית, למפגש לגות החזית הדתית סמכות דתית שאין בכוח לבססה בשום עיקר של דת ישראל. דת ישראל, דומה, אינה סובלת מתווכים בין האדם לבין אלוהיו, ומתווכים מוסמכים מטעם שלטון חילוני לא כל שכן. אין בתוכנו היא־ארכיה דתית כמתכונת כנסיות נוצריות שונות, ואין צריך לומר שאין לנו סמכות דתית המתגלמת במוסדות ובני־אדם, כדרך שהיא קיימת, למשל, בכנסייה הקתולית. מבחינה דתית לא יתכן לשלול את זכותם של יהודים להקים להם בית־כנסת, גם אם לא קיבלו רשות לכך ממי שרואה עצמו נציג של עניני הדת. מאותו טעם גופו אי אפשר לשלול זכותה של קבוצת הורים יהודים להקים בית־ספר דתי לילדיה. החזית הדתית תובעת מן המדינה שתעניק לה זכות השגחה והכרעה על כשרותם הדתית של יהודים דתיים, זכות שלא העניקה לה הדת.

מן הויכוח בכנסת על החינוך במעברות וב־ישובי העולים הדתיים גונבו לאזנינו צלילים ראשונים המבשרים כי אין זה סוף־פסוק. חבר הכנסת צ. ד. פנקס אמר בויכוח, שאם תוכר

הכוחות הקיימים בכנסת הראשונה, לא נותר אלא מוצא אחד מן המשבר הממשלתי: בחירות חדשות לכנסת.

ב.

העילה לפרץ המשבר היתה ההתנגדות של מפגש לגות החזית הדתית למתן זכות לעולים שבמעברות וב־ישובי העולים הדתיים לבחור בין שלוש זרמי החינוך הדתי. לפני כשנה נקבע, כי סעיפי החוק על חינוך חובה, המכירים בקיום הזרמים בחינוך ובזכות ההורים לבחור בזרם החינוכי הרצוי להם, אין כוחם יפה במחנות העולים. שני נימוקים היו לתקנת זו. הנימוק הראשון — כי אין להטיל על עולים חדשים את דקדוקי הבחירה בין מגמות שאינן נהירות להם; יש להניח להם עד אשר יכנסו לחיי הארץ על גילוי ייהם השונים. הנימוק השני — כי בתי־הספר במחנות־העולים אינם בתי־ספר רגילים וקבועים. תפקידם להקנות לילדי העולים ראשית־דעת בלשון ויסודי השכלה; לכשיגיעו ההורים לישוב קבע ויכנסו ילדיהם לבתי־ספר כתיקנם, יהיו חלים עליהם כל כללי החינוך החלים על כל ילדי ישראל. ההסדר המיוחד למחנות העולים קבע הקמת בית־ספר אחיד בעל שתי מגמות, חילונית ודתית, ששתיהן אינן כפופות למערכות הזרמים הקיימים. עתה עמדה החזית הדתית ותבעה כי הסדר זה יקיף גם את המעברות ואת ישובי העולים, אף על פי שאין בהם התכונות ששימשו נימוק לנהוג דין יוצא מן הכלל במחנות העולים: הישובים האלה הם, למעשה, ישובי קבע ובתי הספר בהם הם בתי ספר כתיקנם; השוכנים ב־ישובים אלה יצאו לרשות עצמם מבחינה כלכלית; האחריות לקיומם מוטלת עליהם, ולא על הקופה הציונית כפי שהיה במחנות העולים. כולם אזרחים שוי זכויות וחובות עם שאר אזרחי המדינה. מה טעם ומה זכות לשלול מהם הרשות לבחור בזרם החינוכי הטוב בעיניהם לחינוך ילדיהם?

תביעתה של החזית הדתית לנהוג במעברות וב־ישובי העולים דין מחנות עולים לא באה אלא מהתנגדות להכרה בזכותה של ההסתדרות העובדים להקים ולקיים חינוך דתי. טוענת היא — והטענה עלולה לעשות רושם בחלקים מן הציבור שאינם יודעים את העובדות לאשורן — שלא יתכן להכיר בזכותו של ארגון לא־דתית לקיים ולנהל חינוך דתי. אך לדיוקה של האמת, אין ההסתדרות גופה מקיימת חינוך דתי; מקיימים

התיקון היו הללו פטורות מכל צורה של שירות לאומי; לפי התיקון תהיינה חייבות בשירות לא-צבאי. הרי שמבחנית גיוסן של נשים לצבא לא נשתנה דבר. מדוע איפוא שתקה הרבנות הראשית באותה שעה והודיעה על האיסור עכשיו? הרבנים בעצמם מסבירים, כי באותה שעה היתה פשרה שבוטלה עכשיו על ידי הרוב שבממשלה. הסברה זו היא הודאת-בעל-דין, כי שתי הכרעותיה של הרבנות הראשית בשאלה זו — ההכרעה להשלים קודם וההכרעה לצעוק חמס עכשיו — מקורן לא בטעמים דתיים אלא בטעמים פוליטיים בלבד. שהרי אם שירות נשים בצבא אסור מן התורה, הריהו אסור על כל הנשים היהודיות, דתיות ושאינן דתיות. הרבנות הראשית, דומה, אינה רשאית לתת לנשים שאינן דתיות הכשר להפר את חוקי התורה... הפשרה הפוליטית שנעשתה קודם, שעיקרה הסכמה כי בנות מחלק אחד בישוב, שהחזית הדתית מייצגת אותו, תהיינה פטורות מחובה המוטלת על כל שאר הבנות, צומצמה עתה. מעתה לא תוכל עוד החזית הדתית לומר לא-נשיה: פטרנו את בנותיכן מן החובה להקדיש שנתים לשירות לאומי. מעכשיו תוכל לימר רק זאת: מי שסבור כי לא יאה לבתו לשרת בצבא, או שאין שירות כזה יאה לבת יש-ראל בכלל, יוכל לשלוח את בתו לשירות לאומי שלא במסגרת צבאית. אין ספק כי בזה ניטל חלק רב מן הרכוש הפוליטי שרכשה החזית הדתית בשעה שנעשתה הפשרה בתוך הממשלה. התערבותה של הרבנות הראשית כצד במי-קוח פוליטי היא פגיעה חמורה מאוד במעמדה המוסרי המוכר על-ידי הציבור כולו כדתי וכבל-תי דתי. יתר על כן: הודעתה של הרבנות היא פגיעה קשה מאוד במעמדן של החוגים הדתיים בצבא ובהתישבות. הבא לשלול מטעמים דתיים את שירות הנשים בצבא אינו יכול לחייב בשלילתו זו את הצבא לוותר על שירות הנשים. ואולם כששלילה זו יוצאת מפי הרבנות הראשית, עלולה היא לחייב את הנוער הדתי והתוצאות הצפויות, בתנאי חיינה, לתנועת הנוער החלוצית הדתית ולהתישבות הדתית נקל לשערן. נח'ל הוא חלק בלתי נפרד מן הצבא; הוא גם מסגרת עיקרית של ההכשרה להתישבות ושל ההתישבות החלוצית. ההתישבות הדתית ות-נועות הנוער החלוציות הדתיות יצטרכו לבחור בין גזירת הצטמקות לבין ריב גלוי עם הרבנות הראשית. החזית הדתית למפלגותיה ולסיעותיה

חלילה זכותם של יהודים להקים בתי-ספר דתיים כרצונם והבנתם, בלי לשאול את פיו, הלא ית-כן כי ברבות הימים יבוא מי שיבקש להקים חז-נוך דתי ברוח היהדות הליברלית והריפורמית... רמז דק זה כאילו בא להמחיש לפנינו את הצפוי לנו באם תוכר זכותן של מפלגות החזית הדתית לפסוק הלכות דתיות בתוקף סמכות שתקבלנה מן השלטון הממלכתי. כותב השורות האלה אין בנפשו תשוקה עזה לראות במדינת ישראל בתי-כנסת בנוסח קליבלאנד דוקא. ובכל זאת, הלא עובדה היא שכמחצית יהודי אמריקה שיש להם זיקה לדת מאוגדים בקהילות המושתתות על הרפורמה למיניה. כלום זו חובתה של מדינת ישראל להסביר ליהודים אלה, שאם יעלו ויבואו למדינת ישראל יהיו מסולקים בעל-כרחם מזיקתם לדת, כפי שהם מבינים אותה, אלא אם כן יסגלו לעצמם צורות דת מסורתיות? כלום חייבת מדי-נת ישראל להכניס ראשה בויכוחים דתיים ולפי-סוק הלכה בהם?

אילו היה לבה של החזית הדתית חרד לדת באמת ובתמים, כי עתה היתה מתאמצת בכל כוחה למנוע את התערבותה של המדינה בעניני הדת. בתקופתנו התביעה להפרדה בין המדינה לבין הדת שוב אינה תביעה שמעונינים בה רק אנשים שאינם דתיים, כפי שהיה הדבר בתקופת השילוב המהודק בין הדת והמדינה, כשהשפעת הדת על המדינה היתה בגדר הנחה כללית. בתקופתנו ראינו במדינות שונות צורות של התערבות המדינה בחיי הדת שאינן יפות לברי-אותה של הדת דוקא. אך מה להן למפלגות החזית הדתית וללקח דורנו? טובים בעיניהן חיי-שעה מחיי-עולם וחשבון פוליטי של הרגע מחשבון-עולם דתי.

ולא עמד להן שיקול-דעתן בשעה שהכניסו, בלי היסוס כנראה, את הרבנות הראשית לתוך המערכה הפוליטית נגד תיקון חוק הבטחון, שבא להטיל חובת שירות לאומי מחוץ למסגרת הצ-באית הרגילה על נשים הנפטורות משירות צבאי מטעמי הכרה דתית. הרבנות הראשית הודיעה עתה, כי שירותן הצבאי של נשים בימי שלום אסור על פי התורה — אף על פי שלא עשתה כן בשעה שחוק הבטחון הקיים נידון ונכנס לתק-פו. שירות נשים בצבא בימי שלום היה שריר וקיים לפי חוק הבטחון והמחייב בשעה זו — באותה צורה ממש שבה יהיה שריר וקיים אם יתקבל התיקון שהחזית הדתית מתנגדת לו. התיקון נוגע, כידוע, לנשים דתיות בלבד. לפני

במידה פחתה אחריותה של האופוזיציה המעורה והמשולבת במדינה מבחינה פוליטית. מפלגות האופוזיציה כבר העידו על עצמן, כי מוכנות ומזומנות הן לנצל את המצב הזה של העדר אחריות מלוא ניצול. כאשר הביאה הממשלה לפני הכנסת הצעת חינוך לחוק המעבר — חוק המשמש תחליף זמני לחוקת המדינה — נדחתה ההצעה, אם כי זו נתקבלה תחילה במידה שלה ללא כל התנגדות מצד השרים הדתיים. בכל ויכוח בכנסת, בעתונות ובציבור מעלים עתה את הטענה, כי „ממשלה שהתפטרה לאחר שהובע לה אי-אמון” אינה רשאית לפעול לפי הכרעות פוליטיות ולהביא לידי הכרעות פוליטיות, אינה רשאית לפתור שאלות-יסוד הש ניות במחלוקת או לתבוע את פתרונן. הטענה הזאת מובאת מתוך התעלמות גמורה ממצבה ומאופי בעיותיה של מדינת ישראל בתקופה זו. אין היא באה אלא לפרנס את המגמה של שיתוק פעולות המדינה וחיייה לתקופת מערכת הבחירות והדיונים על הקמת ממשלה יציבה אחרי הבחירות. מגמה זו בולטת בכל ההצבעות שבהן קובע עות מפלגות האופוזיציה את עמדתן לא לפי שיקולים לגופו של ענין אלא מתוך הרצון להכריז על הממשלה. כך הצביעה החזית הדתית נגד תיקון חוק המעבר, בניגוד לעמדת נציגיה בממשלה לפני המשבר; כך הצביעו הציונים הכלליים ו„חירות” נגד תיקון חוק שירות הבטחון, בניגוד לעמדה לגופו של ענין שירות הנשים שהובעה בנאומי נציגותיהן של סיעות אלה בכנסת. מפלגת הפועלים המאוחדת הודיעה, כי מוכנה היא להצביע עם מפלגת פועלי ארץ-ישראל בעד „חוקים מתקדמים” כדי לאפשר את קבלתם. ברור, כי היא תהיה הקובעת איזהו „חוק מתקדם”. השבועות הקרובים יוכיחו, אם הכוונה היא להפעלת רוב הפועלים בכנסת או ל„הסרת הלוט” מעל מפלגת פועלי ארץ-ישראל...

ד.

תהליך ההתפרקות מוצא את ביטוי אף בתהליכי התפצלות והתפוררות ברוב המפלגות הפוליטיות. הקמת המדינה הגבירה את מגמת ההתלכדות לגושים פוליטיים גדולים. סיכוי המדינה זיווג את שלוש המפלגות הציוניות הסוציאליסטיות ששללו את קיומה של מפלגת מעמד והקים את מפלגת הפועלים המאוחדת. הבחירות לכנסת הראשונה אילצו את ארבע

אשר באה, לכאורה, לחזק את הדת באמצעות מדיניות מפלגתית, מבקשת עתה לחזק את מדיניותה המפלגתית באמצעות הדת. טחו עיניה מראות, כי מדרכה זו צפויה הסכנה החמורה ביותר דוקא למעמד הדת בחיי המדינה ובנפש העם.

ג.

מיפנה זה בדרכה של החזית הדתית אינו אלא אחד הבטויים להתפרקות מדינית-מוסרית שפשי תה במדינת ישראל שלוש שנים לאחר הקמת המדינה. מהלך המשבר הממשלתי השני מלמד כי הנגע העמיק מאוד. מפלגות האופוזיציה, משהצטרפה אליהן החזית הדתית, לא היססו להפיל את הממשלה בהצבעה שראש הממשלה הגדירה כהצבעת אמון; אך לא עלה כלל על דעתן, על דעת כל אחת מהן לחוד ועל דעת כולן יחד, שההגיון הפוליטי והאחריות הפוליטית מחייבים אותן לעשות, לפחות, נסיון להקמת ממשלה חדשה במקום זו שהתפטרה. „מפלגת הפועלים המאוחדת” לא היססה להצביע בהצבעה זו יחד עם החזית הדתית, עם „הציונים הכלליים” ו„חירות”, אם כי מגמת ההצבעה היתה ברורה: להפיל ממשלה התומכת בכותם של הורים דתיים חברי ההסתדרות להקים לילדיהם בתי-ספר דתיים במסגרת זרם העובדים בחינוך. לגבי „הציונים הכלליים” ו„חירות” נצטרפו יחד שני אינטרסים: אינטרס הפגיעה בממשלה ואינטרס הפגיעה בזרם העובדים בחינוך. לגבי החזית הדתית היה האינטרס של קיום המונר פולין שלה על החינוך הדתי חשוב יותר מהאינטרס של קיום הממשלה שהיא משתתפת בה. לגבי מפלגת הפועלים המאוחדת היה האינטרס של פגיעה ב„ממשלה המפאית” השנואה עדיף מן האינטרס של הגנת זכויותיו של זרם העובדים בחינוך.

משהתפטרה הממשלה רווח למפלגות האופוזיציה. הן סילקו ידיהן מן האחריות להקמת ממשלה חדשה; ואף פטרו עצמן מן האחריות המוטלת על כל אופוזיציה, היא האחריות לבדוק אם עמדתה בהצבעה פלונית או אלמונית עלולה לגרום להתפטרותה של הממשלה בטרם קם סיכוי להקמת ממשלה אטרנטיבית. ממשלה שהתפטרה, והיא ממשיכה במילוי תפקידיה מאין ממשלה אחרת במקומה, אינה יכולה עוד להתפטר. מעתה פחתה מאוד אחריותה של הממשלה בפני בית הנבחרים מבחינה משפטית; ובה

העליה המפוצלת פיצול עדתי והנאבקה קשה בדרכה להתערות חברתית ומדינית במדינה ובישוב עודן תלויות מעל לראשנו בלי שנדע גם את צורתן הממשית, שהרי עדיין זו מתרקמת והולכת. אך גם הסכנות הללו הן סכנות ממשיות מאד.

הליכוד של ימי הקמת המדינה לא החזיק מעמד. התפקקות החישוקים גרמה למשבר הממשלה, והמשבר מצדו מעמיק את תהליך ההתפצלות וההתפרקות.

העם המתהווה במדינתנו הצעירה עומד במיבחן חמור. הבחירות הבאות תהיינה ציון מכריע במיבחן גורלו: הידע העם הזה להעמיד כנגד מגמת ההתפרקות מגמת התלכדות חזקה ממנה? הימצא בתוכו את הכוחות הפנימיים לגונן על המדינה ויעודה על ידי הקמת גוש יציב ומלוכד של אחריות מעמדית ולאומית?

המפלגות הדתיות להתלכד לחזית דתית. הקרמתה של „תנועת החירות“ ליכדה את רוב הפלגים הראויזיוניסטיים לכוח מדיני אחד. ליכודים אלה לא החזיקו מעמד. מפלגת הפועלים המאוחדת נאכלת ניגודים פנימיים ומלחמה קשה נטושה בין פלגיה השונים. החזית הדתית מפולגת למעשה, ולא עוד אלא שהפילוג העמיק לחדור לתוך כל אחת מן המפלגות המהוות אותה. ניגודים פנימיים קשים משסעים את „המזרחי“ ואת „אגודת ישראל“, ואילו „הפועל המזרחי“ עומד על סף הפילוג. בתנועת „החירות“ הורס פיעו סימנים של התפוררות ניכרת. כל הארצות האלה, המבליטים את מגמת ההתפרקות שנתגלתה בחדשים האחרונים בכנסת הם בתחום הישוב הותיק ואותם החלקים של העליה החדשה אשר נטמעו בישוב הותיק מבחינה חברתית ומדינית. הסכנות אשר תופענה בתוך

. הצדק הוא אוכל־נפש יותר הכרחי מן הלחם.

השאיפה לחירות היא גופה חירות.

ההבדל שבין חירות וחירויות הוא כעין ההבדל שבין אֵל ואֱלִים.

ל. באַרְנֶה (1837—1786)

משרתים מחוסרי בעלים אינם עדיין בני־חורין: העבדות טבועה בנשמתם.

הדימאגוגיה היא ברית־קודש בין כל אומות־העולם.

ה. היינה (1856—1797)

אנשים שקיפחו את חירותם, חזקה שסופם לקפח גם את גבורתם.

הפורעניות שבאו לעולם מחמת הערצה נפרזת ביחס לעבר הן מרובות מן הפורעניות מחמת

סירוס האמת בעטים של דמיונות כוזבים.

ה. ת. בוקל (1862—1821)

במזרח התיכון

העולם הערבי אחרי דיוני הליגה

יעקב שמעוני

הערבים הארצישראליים בארצות ערב. גם להחלטה חשובה זו ודאי היו גורמים פנימיים, ועל הכל, לחצם הגובר של רבבות הפליטים השרויים כמעט שלוש שנים אחרי בריחתם מארץ-ישראל ללא אזרחות וללא זכות-עבודה ובחוסר כל בטחון ליום מחר. נוספו על כך הפחד מפני הפיכת מחנות הפליטים למשתלות של קומוניזם, העובדה שחוגים כלכליים וציבוריים שונים בארצות ערב מציאות מחנות הפליטים מפריעה להם מטעם זה או אחר, וכן העובדה שמדינה ערבית אחת, היא עבר-הירדן, דוגלת זה כבר ביישוב הפליטים בתחומיה ואף קולטת פליטים מארצות ערביות אחרות. ובכל זאת, נראה שבעיקרו של דבר אין החלטה מהפכנית זו של הליגה הערבית אלא פרי השפעתן ולחצן של מעצמות המערב, הראות במצבם המופקר של הפליטים סכנה לציביותו של האיזור כולו.

צעד חשוב זה לקראת גישה ריאלית אל בעית הפליטים (ואל בעית ארץ-ישראל) עשוי להיות ראשית מעשה נועז ומהפכני, אך עדיין אינו בגדר מעשה כזה כשהוא לעצמו, שהרי יתכן כי בסופו של דבר יגבר היסוד הטכסיסיהפגנתי על יסוד התמורה האמתית. החלטת הליגה מטעימה, עם הדברים על יישוב הפליטים בארצות ערב, שאין היא מוותרת על זכותם של הפליטים לשוב ל"ביתם", היינו ליש-ראל. אפשר שאין כאן אלא תשלום מס למליצה מקובלת. אך יתכן שההסתייגות היא עיקר והדיבור על יישוב הפליטים אינו אלא טכסיס לסתום טענור תיהן של מעצמות המערב. מכל מקום, הניחו כאן קברניטי ערב פתח לפירושים ולטכסיסים, ורק מעשיהם בעתיד הקרוב יוכיחו כוונתם האמתית. והרי אחד הדוברים של הליגה, למשל, הארץ-ישראלי אחמד שוקיירי, המשמש עתה סגן לעזאם, כבר הצהיר שהחלטת הליגה נתפרשה שלא כדין ושאינן מדינות ערב חושבות ליישב אלא אותם הפליטים המסרבים לשוב ל"ביתם"...

הוסף על אלה את הקשיים המעשיים העצומים — בעית הקרקעות שהממשלות הערביות חייבות להקצות; בעית המימון שייתבע בלי ספק מאת האו"ם

הליגה הערבית שהיתה חשובה כמתה זה שנתים-שלוש, היתה לה עדנה. ודאי יש חלק בכך לרחשי האחדות ההיוליים שבקרב עמי ערב. אך הנסיון מלמדנו שאין בהם כדי להתגבר על גורמי הפירוד שבאינטרסים המיוחדים, ואף המנוגדים, של מדינות ערב השונות, אם אין גורם חיצוני רבי-השפעה מסייעם. גם הפעם, כבשנים קודמות, יותר משנתעוררה הליגה, עוררה מאמצייהן הקדחתניים של מעצמות המערב לגבש במזרח התיכון חזית מלוכדת בפני הסכנה הסובייטית, חיפושיהן הנמרצים אחר ידידים בטוחים, ועמדות של כוח" בחלק זה של העולם, בצירוף לשאיפתן המתמדת לציביותו של האיזור, חזרו והגבירו את תמיכתן של מעצמות המערב בקיור מה של הליגה הערבית. אלא שהפעם נתלוותה לתמיכה תביעה תקיפה יותר מלשעבר. למעצמות המערב אין צורך בליגה ערבית אדישה ופוסחת על שתי סעיפים, ואין צריך לומר בליגה עוינת או עוינת-למחצה. תמיכתן מותנית בהכרעה פרו-מערבית ברורה של מדינות ערב, אם כי לא תמיד ברור מהתנהגותם של מדינות המערב אם הכרעה פרו-מערבית זו של הערבים היא תנאי קודם לתמיכת המערב או שהיא נחשבת למטר רה שלמענה ניתנת תמיכה זו מראש ועל כל פנים. צורך זה, מכל מקום, בהכרעה ערבית מהירה ובהירה לטובת המערב הובלט דוקא בחדשים האחרונים, משראו כמה מדינות ערביות, ומצרים בראשן, היתר לעצמן לנקוט עמדה נייטראלית או נייטראלית-למחצה בכמה נקודות "עדינות", כגון פרשת קוריאת וסין.

מושבה האחרון של הליגה הערבית — תחלה, של ועדתה המדינית, ואחר-כך של מועצתה — זכה הפעם לתשומת-לב מיוחדת, לא רק משום עצם התעוררותה של הליגה הערבית, אלא בעיקר משום המאבק המתנהל בקרב העולם הערבי בין תומכי המערב ובין חסידי הניטראליות. אכן במושב זה של הליגה נחשפו רוב הבעיות המדיניות שבהן מתלבט עתה העולם הערבי.

החלטה אחת, לפחות, נתקבלה במושב הליגה, שיש בה משום שינוי מן המקובל במליצה הערבית המדינית, היא ההחלטה המחייבת את יישובם של פליטי

מעלה ולא מוריד לגבי בעית ההתפשטות ההאשמית. יתכן, כמובן, שעיקר הכוונה היא להבטיח בזאת יעיליות יתר בתיאום בין הצבאות הערביים השונים — בעיקר על סמך הלקח המר של מלחמת ארץ-ישראל, אם כי ההנחה שגוף מיעץ מעין זה עשוי להועיל בענין התלוי בגורמים יסודיים הרבה יותר תמימה היא אולי מדי. קרוב יותר להניח, שעל ידי וועדת ראשי המטות אומרת עיראק למנוע את השתלטותה של מצרים על המכשיר הצבאי הכל-ערבי, אשר לאמנת הבטחון עצמה, הטענה עתה אי-

שורן של שש המדינות שחתמו עליה, הרי חשיבותה העיקרית אינה בעצם יצירתו של מכשיר שיתוף צבאי. באמנת הליגה נאמר בפירוש (בפרק 6) כי „במקרה של התקפה, או של איום בהתקפה... על אחת המדינות החברות (בליגה)... תחליט המועצה על האמצעים הדרושים להדיפת ההתקפה“. אכן נקבעים עתה ביתר בהירות ובצורה מחייבת יותר „האמצעים הדרושים“. אך עיקר החידוש באמנת הבטחון נעוץ בנקודה של נוהל דוקא — ודומה שרוב הפרשנים לא הבחינו בו כראוי. אמנת הליגה הערבית קובעת כי ההחלטות שנתקבלו ברוב דעות (ולא פה אחד) מחייבות רק את המדינות שהצביעו בעדן, או לשון אחרת: החלטות הליגה אינן מחייבות. ואילו לפי אמנת הבטחון החדשה, הרי החלטותיה של מועצת ההגנה העליונה, מתקבלות ברוב של שני שלישים ומחייבות את כל המדינות החתומות על האמנה. הדבר המשתמע משינוי „טכני“ ברור עד שאין צורך להסבירו. לא מקרה הוא שאת מהצעות ה„תיקון“ שהגישה עבר-הירדן, בתנאי לחתימה על אמנת הבטחון, נוגעת בנקודה זו דוקא. עבר-הירדן דרשה שהחלטות מועצת ההגנה תהיינה מחייבות רק במקרה ובמידה שתסכים להן המדינה החייבת בהגרשמתן, היינו, במלים אחרות, שנוהל הליגה הערבית בחינת גוף רופף ובלתי-מחייב, יהיה חל גם על אמנת הבטחון הקיבוצי.

אם הכפירה בעיקר חידושה של אמנת הבטחון מובנת וטבעית לגבי עבר-הירדן, המתנגדת לאמנה זו והנמנעת מלחתום עליה, הרי מורה יותר וחשוב, יותר היא העובדה שגם עיראק, על אף קבלת תיקוניה ועל אף חתימתה על האמנה, לא השלימה עדיין עם תוכנה זה העיקרי. לפי ידיעה ששודרה ברדיו בגדאד ולא הועתקה אף באחד משופרות הפירסום הערביים והעולמיים, הגיש ראש המשלחת העיראקית, לאחר חתימת האמנה, הסתייגות לאמור כי גם החלטותיה של מועצת ההגנה צריכות לחייב רק את המדינות שהצביעו בעדן.

ניכר, איפוא, שאמנת הבטחון הקיבוצי עיקר כוחו

וארצות-הברית — והלא דרושים לכך סכומים עצומים וספק אם יגויסו; כל מכלול הבעיות הסוציאליות, הטכניות, הכלכליות שיעמדו בפני מפעל קולוניאלי-טורי רב-ממדים זה, שאין לערבים כל הכשרה ונסיון מעשי בהן — וראית מה רבים המכשולים האורבים להחלטה זו, אפילו יהיה ברצונן של מדינות ערב להגשימה, ומה קל יהיה להן שלא להגשימה אם אין לכן נוטה לזאת.

ב.

עוד החלטה אחת שנתקבלה בכינוס הליגה ויש בה משום שינוי או תזוזה, היא קבלת התיקון העיראקי ל„אמנת הבטחון הקיבוצי“ שבין מדינות ערב. כידוע נתאשרה אמנה זו באפריל 1950 על ידי חמש מדינות ערביות ונחתמה בינוי, ועיראק ועבר-הירדן לא הצטרפו אליה (האמנה עדיין לא נכנסה לתקפה, שכן עדיין לא נעשו הצעדים הדרושים לאישורה הסופי על ידי המדינות החתומות עליה). עם קבלת התיקון העיראקי חתמה עתה גם ממשלת עיראק על האמנה. עבר-הירדן עומדת במריה — אם כי גם בעמדתה חלה תזוזת-מה: לפני שנה הסתפקה באי-ייתמיה, ואילו הפעם הביעה התנגדותה לאמנה בצורת זיקונים שסיכום להתקבל קלוש ביותר. התיקון העיראקי שהוכנס עתה לנוסח האמנה, נוגע רק למבנה הארגוני של גופי האמנה: בין הוועדה הצבאית-המקצועית ובין מועצת ההגנה העליונה, המורכבת משרי החוץ וההגנה של מדינות האמנה, שני גופים שתפקידם ומהותם נקבעים בנוסח המקורי של האמנה, יוקם גוף נוסף: ועדת ראשי המטות, שתפקידה העיקרי יהיה לקשר בין שני הגופים הנזכרים. האמת ניתנה להאמר: קשה לעמוד על משמעותו המדינית האמתית של תיקון זה, ביחוד נוכח החשיבות שממדת של עיראק ושאר קברניטי ערב מייחסים לו. בשעתו נסתבר שכוונתה העיקרית של מצרים בהמצאת אמנת-הבטחון היתה לקשור את ידי הממלכות ההאשמיות ולמנוע את התפשטותן הטריטוריאלית על חשבון סוריה העצמאית. אך גם עיון מדוקדק בנוסח האמנה לא יגלה בה שום סעיף שימנע התפשטות האשמית כזו, אם תיעשה בה „הסכמתו“ של העם הסורי (והרי התפשטות אלימה, הפוגעת בעצמאות מדינה חברה בליגה, „אסורה“ ממילא, לפי אמנת הליגה הערבית). כוונת העיראקים היתה, כך נסתבר, למנוע סייגים שיכבלו ידיהם ויחסמו דרכם אל הרחבת הממלכה ההאשמית, ועם זה להעניק לאמנת הבטחון אופי מחייב יותר. והרי עיראק מרגישה שהיא נתונה בסכנת התקפה מבחוץ (התקפה סוואטית למשל) יותר ממדינות ערביות אחרות. ברור שהתיקון העיראקי לא

ד.

יותר מכלל הסעיפים שבסדר-יומה של מועצת הליגה, נתרכזה, כמובן, ההתעניינות בעמדתן של מדינות ערב במדיניות הבין-לאומית, בין הגוש המערבי ובין הגוש הסובייטי-הסיני. בעיה זו החמירה, כידוע, משהצביעו בפרשת קוריאה וסין באו"ם, משנתגלתה נטיה בולטת לנייטרליות או לאי-הזדהות בכמה מדינות ערביות, וביחוד במצרים. הערבים, וביחוד המצרים, היו פעילים למדי, כידוע, בקבוצת המדינות ה"אסיאתית-הערבית" באומות המאוחדות. רוב הפרשנים סברו שהכוחות בעולם הערבי ייערכו לפי קו זה: עיראק, עבר-הירדן (שאיננה חברה באו"ם) והלבנון (ולדעת הרוב, גם סוריה) ימליצו על עמדה פרומערבית גלויה; ואילו מצרים ותימן, ובמידת מה גם ערב הסעודית, יגנו על קו של נייטרליות.

חלוקה זו של העולם הערבי יש בה הרבה מן האמת, ואמנם הוכחה ונתבלטה בכמה וכמה הופעות והצבעות בינלאומיות, לפני כינוס הליגה ולאחריו. אף על פי כן אין לקבל הגדרה זו אלא בסייגים אחדים. אשר לגוש ה"פרומערבי" שבקרב מדינות ערב, הרי ניכר בתוכו מרחק רב בין הממשלות המדברות על הצטרפות למחנה הערבי, ובין דעת הקהל המבוטאת בעתונות ובפרלמנט, לרבות האופוזיציה האוהדת ביותר את העמדה המצרית, הדוגלת בנייטרליות ומוקיעה את עמדתה הפרומערבית של הממשלה (המדובר לאו דוקא באופוזיציה הקומוניסטית שבמחתרת, שעמדתה ידועה, אלא גם בחוגי ארץ-ישראל "ימנית", קיצונית או ליבראלית). חזיון זה בולט פחות בלבנון, שם הפכה הנטיה הפרומערבית לנחלת הכלל יותר מבשאר ארצות ערב, והוא בולט ביותר בעיראק; אפילו בעבר-הירדן, ששליטה הסתיתית מדיניים-פרלאמנטריים ללא אופוזיציה, הרי לכת ומתגבשת אופוזיציה כזו — רוב בנינה תושבי ארץ-ישראל לשעבר — ועיקר התקפתה את עבדאללה וממשלתו היא בתחום מדיניותם הפרובריטית והפרומערבית הגלויה. גם הממשלות הפרומערביות מחוץ-בית, איפוא, להתחשב בדעת הקהל המתנגדת שבארצן ואינן מתירות לעצמן ביטוי נועז של עמדתן הפרומערבית. דובריהן נוהגים, איפוא, לפי הנוהג הערבי, לפרסם הצהרה היום ושינוי-גירסה למחרתו, הודעה והכחשה, גילוי-דעת פרומערבי והסתייגות נייטרלית-ליסטית. וכך נהגו גם בימי כינוס הליגה עצמו.

ברם, גם למחנה המצרי הנייטרליסטי אין עמדה ברורה ונועזת. לא זו בלבד שמשקיפים רבים סבורים בבטחון כי גם הצהרות מצריות תקיפות על נייטרליות והצבעות אנטי-אמריקניות ברורות באו"ם אינן פוגעות בעמדה הפרומערבית היסודית וה"אמי"

נתה היא הפגנת האחדות והכוננות הצבאית הפאן-ערבית כלפי חוץ. במציאות אין האמנה מחוללת בשעה זו שינוי ניכר. עדיין אין החוזה מקיף את העולם הערבי, שכן חסרה ממנו החוליה החשובה של עבר-הירדן, החשובה מבחינה צבאית, מדינית וגיאוגרפית כאחת. וגם לאחר הצטרפותה של עיראק עדיין אין זו מקבלת את החידוש החוקתי העיקרי שנתחדש בה, וממילא אין פעולתה היעילה מובטחת איפוא.

ג.

מועצת הליגה התרחקה הפעם מאותן הבעיות הפנימיות, השנויות במחלוקת בין מדינות ערב, והי-עלולות ל"פוצץ" את אחדותן. בראש הבעיות האלו, כידוע, סירובן של מדינות ערב להכיר בסיפוח החלקים הכבושים של ארץ-ישראל לעבר-הירדן, תבי-עתן שזו תודה בארעיות הסיפוח ("עד לפתרון הסופי של בעית ארץ-ישראל"), וסירובו המוחלט של המלך עבדאללה אף לדון בתביעה זו. לפי הדין צריכה היתה בעיה זו לעמוד בראש סדר-היום של הליגה, שהרי מצרים הציעה להוציא את עבר-הירדן מן הליגה אם לא תקבל את מרות הליגה בפרשה זו. רק בהשתדלויות השפיעו על ממשלת מצרים לדחות את הדבר עד הכינוס הקרוב של מועצת הליגה — הוא הכינוס שאנו עוסקים בו. והנה סולקה ונדחתה בעיה חמורה זו מניה וביה, בלי קביעת נוהל לעתיד. אמנם, מבחינת הויכוח הפוליטי נגזזה הבעיה ואפשר שעוד יוגף שוטה על ראש עבדאללה בשעת-כיושר, אך מבחינה מדינית מעשית פירוש ההסרה מעל סדר היום הוא שאין כיום בליגה עוררין על שלטונו של עבדאללה בירושלים העתיקה, בשכם ובחברון.

את זכות ההצלחה הזאת בשכנוע המצרים ובסילוק הבעיה המסוכנת הזאת תבע לעצמו נורי סעיד, ראש ממשלת עיראק. ונתגלה כאן שוב, עד היכן אין לסמוך על פירסומיהם ופרשנותם של הערבים. כשביקר נורי סעיד ברבת-עמון ערב כינוס הליגה, הודיעו כל צנורות הפרסום הערביים כי נורי ועבדאללה הגיעו לידי "הסכם מלא" ב"כל בעיות המדיניות הערביות". חוץ מבעית הסיפוח, שבה קרוב נורי סעיד יותר להשקפה המצרית. ההיפך ממש נתברר עם כינוס הליגה. בבעיות הבין-ערביות והכלליות לא היה כל תיאום ושיתוף פעולה בין עיראק לעבר-הירדן — עיראק, למשל, חתמה על אמנת הבטחון הקיבוצי, בעוד שעבר-הירדן סירבה לעשות כן; ואילו בבעית הסיפוח, שבה נחלקו, כביכול, הדעות בין רבת-עמון לבגדאד, ייצג נורי סעיד בהצלחה ובתוקף את נקודת-ההשקפה הירדנית והכתירה בנצחון חשוב...

המערבי — עלידי עיראק, עבר־הירדן ולבנון, והנניס־ראליסטיה „אסיאטי” — עלידי מצרים, סוריה, סעודיה ותימן. ואף זו: אותה סתירה המפלגת את העולם הערבי כגוש, חוצה גם את לבת המדיני של כל אחת ממדינות ערב; מצרים, למשל, יכולה לנקוט באו”ם עמדה פרו־סינית ו„אסיאטית” עד כדי הימנעות מהצבעה על ההצעה האמריקנית, ולהודיע שבועיים אחר כך רשמית לשגריר הסיני־הלאומני כי מצרים מוסיפה לתמוך בסין של צ’אן קאי־שק... על פני הרקע המורכב הזה יש משקל מיוחד לדבריו של אדם כמק־גי, המישנה לשר־החוץ האמריקני, שהכריז, לאחר ששמע את צירי ארצות־הברית במזרח התיכון, כי מעצמות המערב בטוחות שמדינות ערב תצטרפנה אליהן בסופו של דבר. וקרוב לשער שהוא וחבריו שמעו מפי הערבים דברים ברורים יותר משבחרו אלה להודיעם לציבור שבארצותיהם.

תית” של מצרים וגרורותיה, וכי בשעת מבחן ומשבר אין כל ספק בהצטרפותה של מצרים למחנה המערבי; כי אפילו ההצהרות הנסייטראליסטיות עצמן רובן אינן מצטיינות בתקיפות ובבהירות יתרה. ברוב גילויי הדעת המצריים אתה מוצא נימה טכסיטית של מיקוח, כאילו נאמר בהם: אם לא תמלאו את דרישותינו, נהיה נייטראליים; אך אם תשלמו את המחיר, נהיה מוכנים לדון על הצטרפותנו אליכם.

הואיל וכך אין תימה כי הליגה לא פירסמה — וכפי הנראה: לא קיבלה — החלטות ברורות על עמדתו הבין־לאומית של העולם הערבי. שהרי אף אחד משני הזרמים שבליגה, וביחוד הזרם המצרי־הנסייטראליסטי, לא גיבש עמדה שאינה משתמעת לשני פנים ולא היה מעונין לפרסם דברים בוטים. ולאמתו של דבר, לא מן הנמנע הוא כי „פילוג” זה איננו למורת רוחם של מנהיגי ערב, שכן בעזרתו ניתנת לגוש הערבי דריסת־רגל בשני המחנות:

על מ. עהרנפרייז

מרדכי עהרנפרייז הוא ציוני קולטורי וסופר מערבי; ובכוח שני הדברים האלה כתב ודיבר יותר ממה שכתב רצח באלה... הוא רצה בהקמת ספרות חיה בת הרחב מערבי. יהיו בני־אדם שלנו עברים; אבל יהיו אנשים, אנשים הולכים בקומה זקופה; לא כאורחים יהיו, כי אם כאורחים בספר ובכל דבר המשותף לעמים הנאורים על ידי הספר. יש עמים חשובים ויש עמים נאורים; עמנו צריך להיות נאור, צריך הוא להיות עם תרבותי — בבהירות המחשבה וכשרון המחשבה. הן לא רב הוא, אשר ידרוש מכם, מה אתם מסרבים ותמהים?...

תחיה ופדות, חירות המחשבה וחירות העם מסבלותיו עד עתה. „תחיה!” שם זה קראנו אז להוצאה ספרותית חדשה, למהלך החדש ולדרך החדש, שאמרנו אז להתחיל. עהרנפרייז כתב את תכניתה בדברי להבים, כיד עטו הרם; ואחתום עליה שמי גם אני, כי חברים אנו אז ודרך אחת לשנינו...

עולמו של הסופר עהרנפרייז באשר יצר הוא אינו חדש ואינו גם רחב; אבל יש בו איזה שכלול וסדר וחפץ ניכר לסידור הדיבור... אין כאן מחשבה חדשה, וגם לא היקף מחשבתי רחב בנוי על רגש יסודי, לבבי; אבל יש כאן תרועה ספרותית. מה שסטוארט מיל היה לאחד העם בימי לימודו — היה בראנדס לעהרנפרייז... ועהרנפרייז בן־בנו של בראנדס ומכהן בהיכל הספרות העברית אינו תר אלא אחר שער אחד — הכניסה אל המערב! תהיה ספרותנו אבר מהשכלת המערב וחלון של ספרות המערב...

הוא האמין בכוח החדש ובשמים החדשים; האמין בהתקדמות, האמין בהתעוררות, האמין בחיים הנועדים לצאת ממחבואם, והאמין במלאכות חלוצי־הספרות. הוא הלא אחד מחלוציה, מבונה וקנוראיה.

יוגוסלאויה החדשה

ה. נ. ברילספורד

או בדאניה היתה שקולה כנגד תפוקת ארבעה פועלים ביוגוסלאויה. את הצד הסוציאלי של הבעיה פתרו המנצחים בנקל. האכרים העניים כרעו תחת עול חורבות עמוס־נשך — מהם שהיו שכירים נטולי־קרקע, מהם שהיו בעלי נחלות זעירות ומשפחות גדולות, ומהם אריסים שהיו חייבים למסור חצי יכולם לבעל הקרקע. עתה נמחו החובות במח־עט; האחוזות הגדולות נחלקו לשטחים שהחוכר ומשפחתו יכולים לעבדם מבלי להזיק לעבודה שכירה; החוכרים היו לבעלים. שיפורים טכניים בולטים — מיכון, גזעים משופרים למשק החי וזבל כימי — היה קל לדרוש אך קשה להשיג. במידה שעלה להשיג ולחלק אמצעים אלה, שוחררו אנשי־כפר והופנו לתעשייה. אותו כוח דמיון נועז שבזכותו עמדו בחוריו של טיטו בפני הנאצים הביאם עתה לידי הפעלת נכסיהם הדוממים. מתכת נמצאה בשפע: ברזל, נחושת, עופרת, אבץ, בוכסיט, ונוסף על אלה מקורות בלתי מוגבלים של כוח הידרו־חשמלי.

אולם לא קל היה לתאם את צרכי התעשייה והחקר לאות. פעילים שבאיכרים הצעירים נמשכו לסדנה. ציפו למאות אלפים מבחורי הכפר שיתנדבו לשירות של שלושה חדשים בגדודי הנוער כדי לזכות את מעדני הברזל ואת הפחם החום, לחטוב עצים או לבנות את הסכרים לתחנות־הכוח. כוח האדם המ־דולדל של הכפר, בין שניתנה לו עזרת מכונות מוע־טות בין שלא ניתנה, נתבע לכלכל את האוכלוסיה העירונית הגדלה. והרי המלחמה החריבה את החקלאות. אחד מבין כל תשעה, 1.700.000 נפש, נהרגו, רובם בני־כפר בדמי ימיהם. כל דבר שבמשק, החל בכרם וכלה בבקר, ניתן למשיסה ולהרס; סוס אחד מכל שלושה נשאר בחיים. ישנם אזורים, ביחוד בקרואטיה, שבהם היה החורבן מקיף כל־כך, שהיער פשט על שדות שהמחרשה כבשה אותם מאות בשנים. בעוז נאבקו היוגוסלאוים על השגת הרמה הקודמת בהזנה. כאן ייבשו ביצה, שם ניקזו שפלה, אולם למרות ההישגים האלה עדיין לא הגיע השטח המעובד לשיעור שלפני המלחמה. בעזרת שפע מכונות מהוץ־לארץ אפשר היה להגשים את התכנית במלואה. כמה כלי־עבודה יעילים למכונות הושגו מחבל הרור בתורת פיצויים. קצת טרקטורים (וכן טנקים ותותחים) נקנו במחיר יקר מרוסיה, אולם לאחר הקרע לא ניתן

בראשית החדשים שעשינו ביוגוסלביה התמוגגנו מרוב הנאה בשמי התכלת ובשמש המתמדת בחומה — בסופם שמחנו לגשם ולברד שירדו בלי הפוגות במשך שלושה ימים עכורים. הגשמים באו בעוד מועד להציל את היטת החורף. אולם כל מיטרות נובמבר לא יכלו עוד להשיב את אשר החריבה בצורת הקיץ. מחוץ לתחום סלובאניה שבהרי האלפים לא ירד גשם מסוף פברואר ועד סוף אוקטובר. התירס שגבהו בא־דמה פוריה כשבע רגל לא הגיע בהרבה מקומות אלא לגובה של שלוש. אפילו בחבל וויודינה העשיר אמרו האכרים שלא כדאי לאסוף את יבול תפוחי האדמה. למרות האסון הזה, אשר אילצם לבקש מזון מאת אמריקה, המשיכו היוגוסלאוים ללא רתיעה בהגשמת תכניותיהם לשינוי פני ארצם המפגרת. תכ־נונם עבר שלוש תקופות. למן נצחון המהפכה ועד לניתוק הקשר עם הקומאינפורם היה ריכוז עניני התכ־נון, לפרטי פרטיהם, נתון בבגראד, לפי הנוסח הרוסי. כיום יש מרידה בכל צורה של ריכוז ביו־ר קראטי והמרשל טיטו הודיע שלא תהיה תכנית־חומש שניה. למעשה קדמה התקופה היוצרת של התכנון לשתיים אלה. הפארטיזאנים עיצבו את שיטותיהם בוי־כוחים בלתי פוסקים שהתוכחו ביערות ועל פסגות ההרים בשעת שריתקו 28 דיוויזיות של האויב. בשו־ר תיהם ריכוז לא רק את הבחורים הערניים מן הכפרים אלא גם את רוב אנשי האינטליגנציה שכוחם במת־ניהם.

כמה מן התכניות הנועזות הללו כבר נתגשמו כמעט. 45 אחוז מן האוכלוסיה לא ידעו קרוא וכתוב בימי המונארכיה. מספר הבורים כיום הוא אפסי. פרט לזקנים ולנשים המוסלמיות, שתי אוניברסיטות חדשות נוספו על השלוש שהיו קודם; יש 900 בתי ספר תיכוניים וטכניים חדשים; והאוניברסיטה של בלג־ראד מונה עכשיו 20.000 תלמידים לעומת 8.000 שלמ־דו שם קודם. בימים עברו לא היו מעולם פחות מחצי מיליון מקרי מאלאריה; כעת נמצאו בכל יוגוסלאויה רק 7.000 מקרים, ובאזורים מסוימים, כמקדוניה, נעלמה המאלאריה כליל. הבעיה העיקרית אשר לפני היוגוסלאוים היתה בעית פגורם בשיטות עבודת האדמה. בשעה שהחרושת לא היתה אלא כמות מבוט־לת נתבזבזה בחקלאות עבודתם של שלושה בין כל ארבעה אנשים. תפוקת פועל חקלאי אחד באנגליה

תקומת מקדוניה

מקדוניה היא המאושרת והנאמנה שבין שש הריי פובליקות של הפדראציה היוגוסלאווית. זוהי הפעם הראשונה בהיסטוריה שצעיריה חולשים על עניניה. לאחר מאות שנים שבהן קפאה הארץ על שמריה תחת שלטונם העריץ של התורכים, רדתה בה כימי דור מונארכיה כמו־פאשיסטית ומשלו בה סרבים לטובת עניני סרביה. אפילו שפתה, השונה מסרבית כקאטא־לאנית מספרדית, דוכאה. כיום נתפסו המקדונים עם שכניהם שנהגו בהם, מראשית מלחמת השחרור, מנהג שווים במשפחה המאוחדת של העמים הדרום־סלאוויים. למקדוניה, העניה והמפגרת בין הריפובליקות, זולת מונט־נֶאָגְרוֹ, נתנו אחיותיה הצפוניות עזרה כספית ביד רחבה במשך חמש שנות השלום, אך התקדמותה המפליאה היתה קודם־כל פרי מרצם של אנשיה, ששוחרר לאחר קפאון ובזבוז של מאות שנה. „חשמל פירושו אוכל” — פועלת באה בימים היא

אשר ניסחה מימרה זו בדברה על מאקרוֹבוֹ. יומם ולילה עובדים האנשים במחנה זה שבהרים כדי לסיים הקמתה של תחנת־כוח שהיא הכרח לעתידה של מקדוניה לא פחות מן האוניברסיטות ובתי־הספר. נהר הזורם לים האדריאטי מופנה דרך מנהרה שב־צלע הר אל הרשת האגאית. הוא יספק כוח למקדוניה כולה אף ישקה שפלה גדולה. ואף זו: בפעם הראשונה בהיסטוריה ניתנה תשומת־לב ליערות המזנוחים. ליד אגם אכריד יפת־הנוף ועל פסגת הרים בקרוֹכוֹ נבנו בתי־מלון ובתי־הבראה למען הפועלים, דוגמאות נאות לבניה המותאמת למטרה. מן האדמה מוציאים כותנה, טבק, יין, אופיום לצרכי רפואה, ובקרוב יהיו בדי־כותנה מתוצרת התעשייה העיקרית של מקדוניה. חלוציה של כל אותה ההתפתחות הנועות הם אותם הצעירים שעמדו בראש הפארטיזאנים. לאזאר קול־י־שאָבֶסקי, ראש הממשלה, המקובל על העם, הוא איש בשנות השלושים; כמה מן המיניסטרים הם עדיין בגבול שנות העשרים; רק על אחד מהם אפשר לומר שהגיע לשנות העמידה.

לגבי ידיי החידוש המוצלח ביותר בחיים המקדו־ניים הם ה„זאדרוגות”. אם נאמר כפר קואופרטיבי או משק קולקטיבי, לא יהיה התרגום מדויק. ה„זאדרו־גה” המקורית היתה בית־אכר פאטריארכאלי גדול, שבו חיו יחד שלושה דורות של אותה משפחה ועיבדו את שדותיהם המשותפים בהנהלתו של הסב. ה„זאדרו־גה” המודרנית נבדלת מן החוה הקולקטיבית הרוסית משתי בחינות. היא יצירה חפשית שנוצרה בזיזת האיכרים עצמם והריהי מתנהלת לא בהנהגת מנהל שנתמנה מגבוה אלא בידי ועד ונשיא שנבחרו על ידי החברים. האיכרים מצרפים את קרקעותיהם ובקרים

ליוגוסלאוויה להשיג אפילו אביזרים ופרקי מכונות, לצורך תיקון, מעבר למסך הברזל. ידועה פרשת המפעל ההידרו־חשמלי אשר הצ־כים סירבו לספק את ציודו אף על פי שהיוגוסלאווים הקדימו ושילמו בעד מרבית ההזמנה. נוכחנו במקום, מה פירוש הדבר למע־שה. בקרבת ביטוליה הושלמה כל הבניה הדרושה לתחנת־כוח. אגם עמוק על הר גבוה סיפק את המים: תעלה שירדה לעמק נחפרה במדרון התלול, מוכנה ומזומנה לקבל צינורות, בית־הכוח עמד מוכן ומזומן לטורבינה, אשר גם היא, כצינורות, נועדה להגיע לפני שנתיים... לכפר אחר שבהרי מקדוניה לא היו אלא אקרים מועטים הראויים לעיבוד. אך לאנשים משלח־יד שבא להם מאבותיהם הנגרים, וסביבם הכל יער, ואולם מחמת חוסר חשמל לא יכלו האנשים לפתוח את בית־החרושת הקואופרטיבי לרהיטים שתיכנו. הגברים היו מחוסרי־עבודה ובילדים ניכרו סימני תזונה לקויה.

והנה, אחר כל הנסיונות האלה, גמרו היוגוסלאווים אומר לקיים את תכניתם התעשינית כפי שנקבעה מראש. אילו נתנו את הדגש על ייצור מכונות חק־לאיות ומיצרכים, ודאי שהיו איכריהם מרוצים יותר ואף היו מייצרים מזון נוסף. ואולם עצמאותם שקולה בעיני היוגוסלאווים כנגד כל שאר הערכים. הם החליטו להיחלץ מעמק־הבכא שבו היו נתונים בארץ „קולוניאלית” ומשועבדת. טורבינות חשובות מנעלים וגרבים. מה שהשיגה האומה הזאת של איכרים בכוח הרצון בלבד, כשלת־התורה רק קומץ טכנאים מאומנים המוכשרים להדרכתה, הוא פלא שאינו נופל מנפלאות הפארטיזאנים שלהם בנצחונם. ודאי, הבזבוז וההפסד היו מרובים. האיכרים לא היו מנוסים בשימוש מכר־נות ואף לא היו רגילים לעבוד בצותא. אך במשך חמש השנים האלה סיימו יותר ממיליון איכרים את חוק לימודיהם ונכנסו לחרושת. נבנו סדנות ובתי חרושת גדולים והם החלו מפיקים את הצנורות ואת הטורבינות, את הגנראטורים והטרנספורמטורים שה־צ־כים סירבו לספקם. ראינו כמה מן הנסיונות החד־שים האלה, ועל כל פנים, כהדיוט, יכולני לומר שהיו בהם מיפעלים לתפארת מצד התכנון האדריכלי. האנשים שקשרנו שיחה עמם היו גאים בכלי־העבודה המדויקים והיפים שבהם למדו להשתמש והיו דבקים בעבודתם. בפעם הראשונה בתולדות הבלקן עלה בידם לייצר מכונות שימושיות לניצול המים והחש־מל. מעונותיהם, חדר־האוכל והתיאטרון שלהם, כולם אמרו גאות המהפכה הזאת המתברכת בכבוד הפועל. ואף זה, כל אחת מן הסדנות הללו הקנתה למאות בחורי כפר את חכמת ההנדסה, להלכה ולמעשה.

הנוף זרוע רפתות ואסמים חדשים שנבנו בידי הממלכה בשביל ה"זאדרוגות". האכר אינו מחבב בתי-הרושת ומכרות ועמו נימקים משלו, ואף אין ה"זאדרוגות" מושכות אותו לפי שעה. האם לא תהיה טיפה בלבד על חוסר השוויון בחלוקת טובות-הנאה מצד הממשלה ולא יגיע לראות את המעמד שהוא נמנה עמו כמעמד ההולך ונעשה נטול זכויות?

השלב הבא יהיה, בהכרח התנאים, גידולו של אותו הניגוד בין הכפר והעיר שהיה חזון נפרץ באירופה התיכונה אחר מלחמת העולם הראשונה, האכר לא יפרך עצמו כדי להאכיל את העירוניים שחלקם טוב מחלקו.

ה"זאדרוגות", בשעה שהן נוצרות על-פי יזמתו של האכר עצמו, הן חבורות טובות מבחינה חברתית וחקלאית כאחת. אך תקוות הממשלה ליצירת קומונות כאלו בקנה-מידה גדול לא נתגשמו. ביוגוסלאוויה כולה נכנסו רק 17 אחוז משפחות האכרים ל"זאדרוגות". המדיניות הזאת עלתה יפה, לפי הערך, רק במקדוניה ובולוויודינה; בשתיהן השעור הוא למעלה מארבעים אחוז. האכרים המקדוניים המדולדלים, יושבי בקתות-טיט, רבים מהם היו אריסים עד המהפכה, ולא היתה להם מסורת של בעלות פרטית שלא הניחה להם לצרף את החלקה החדשה שהוענקה להם לנכסי הכלל של ה"זאדרוגה". אך רוב משפחות האכרים בסלואוניה וקרואטיה היו בעלים על אדמתם זה כמה דורות. בתיהם הנוחים, רבים מהם צברעים בצבעים עליונים וגילופים על משקופיהם, וממגורותיהם הבנויות למשעי, מכריזים על גאותם בנכסי-מורשה שלהם. מרצונם לא יצטרפו ל"זאדרוגה" עוד שנים מרובות. אך הצטרף יצטרפו, וזאת הם עושים, לחברות קואופרטיביות, כגון אלו העולות יפה בדאניה ובאירלנד.

מומחים חסרי-פניות יודו כי המישורים הרחבים והדשנים בין הדראוה והסאוה משועים לעיבוד חק-לאי ממוכן. אך אותן החוות הקטנות והנעבדות יפה-יפה שבמדרוני ההרים בבקעות סלואוניה, על גני-פרי, כרמים וחלקות-יער שלהם, ומעורבים בהם קצת שדות חרושים ושדמת נהר, מה יתן ומה יוסיף להם המיכון? ואזורים כמותם יש גם ברפובליקות אחרות. אך עדיין המכונות חסרות — הוא הנימוק המכריע המדבר בעד המשק הקולקטיבי באדמה נאותה. המרשל טיטו, בסקירתו השנתית האחרונה, הוצרך להודיע שיש ביוגוסלאוויה כיום פחות מכונות דיש ומקצרות משהיו לה בשנת 1939 — והן היו אז מעטות מאד. הפסדי שנות המלחמה לא נתמלאו עדיין. משעה שדיבר, הוכרחה ארצו להפריש חלק גדול עוד יותר מיכלתה התעשינית לשם הזדיינות. האכזבה מהתקדמותה האטית של הקולקטיביזציה

לנכסי הכלל ועובדים בפלוגות המכונות, "בריגאדות". התוצרת מתחלקת על פי מספר ימי העבודה הנרשמים ליכות כל חבר. עם זה נמסרים שטחי אדמה קטנים לכל משפחה לשימושה הפרטי, שבו יכולה היא לגדל את עופותיה וחזיריה שלה. הרפובליקה תומכת ב"זאדרוגות" באשראי ללא רבית, שיש לסלקו בתשלומים במשך שלושים שנה. בעזרה זו בנו רפתות ואסמים ולהם זכות-קדימה למכונות שתושגנה. חברים שנבחרו נשלחים מפרק לפרק להשתתף בקורסים לחקלאות מדעית. שיטות החקלאות הותאמו לרמה המודרנית. לא התקשיתי כלל להאמין לטענתה של "זאדרוגה" אחת בקרבת ביטוליה, כי הגדילה את תוצרתה במשך ארבע שנים ב-60%. אך יש כאן יותר מהישג ביעילות ובהתפתחות המרית. בבנין הראשי הנאה נמצא תמיד ליד חדר הועד וחדר הגזבר גם "בית התרבות", הכולל תיאטרון, שבו יוצגו סרטים לכשיגיע החשמל, וכן ספרייה צנועה. ברגיל קיימת גם מקהלה ולהקה דרמטית של חובבים. בשום מקום בעולם, זולת בישראל, אין לך קומונות שבהן שולטים אנשים בחיי יום-יום שלהם וחיים חיי-אזרח כבזאדרוגות אלה. הם פתרו את הבעיה כיצד לחבר מנהיגות עם דימוקראטיות.

האכרים

היוגוסלאווים רוצים, בכל מחיר, בממשלה המקיימת עצמאותם. לפיכך עמדו לימין טיטו בשעה שהרוסים ניצרו חצנם ממנו. אך יש עוד מיבחן שכל שלטון בבלגראד חייב לעמוד בו, אם רוצה הוא באריכות-ימים. בדין שיהיה מאחוריו מעמד אכרים מרוצה. או אז יהיה יתר מזון, ופחות שוטרים.

קניית לבם של האכרים אינה בעיה קלה לממשלה קומוניסטית. לזכותה קרני ההוד של הפרטיזנים שעברו לה בירושה. מלבד זה היא מכירה בבעלות פרטית על הקרקע. האכרים העשירים, הקולאקים, וכן הכמורה הקתולית הם, כמובן, במתנגדיה. אך אין היא יכולה להרשות לעצמה לקפח את אהדתו של האכר הבינוני, הממוצע. מטעמים כלכליים נכונים היה עליה להציע פתרונות כדי למשוך אכרים בעלי-יזמה אל התעשייה. וכך היה עליה לדאוג שכפרים רבים ככל האפשר יראו משום טובת-עצמם בהקמת "זאדרוגות", משקים חקלאיים קולקטיביים. המארכסיזם הורה כך, והיו גם טעמים טכניים מספיקים. ובכל זאת תמה הייתי מה הרגשתו של האכר העצמאי, העובד קשה, בשעה שהוא בא העירה ורואה את מעונות-העובדים היפים והנוחים שבהם שוכנו פועלי התעשייה, או את האכסניות הנעימות שבהם הם מבילים חופשתם או הבראתם. בכמה אזורים

אחת. סולם החינוך, המוליך למעלה, פתוח לפני האזרחים. המאלאריה והטיפוס בוערו מקרבם. אך הרבה הנאות חברתיות שמעניקים לפועלי תעשייה, פקידים וחברי ה"זאדרוגות" אינן מגיעות אליהם.

מה פירוש הדבר הזה לפעמים, ראינו במקדוניה. אפילו בכפרים גדולים שם אין לך לא רופא ולא מילדת, לא חובשת ולא רוקח. החולים אנוסים לנסוע לעיר הקרובה ביותר. לרוב בעגלות-שורים על פני דרכים משובשות, ולשלם הצאות הרופא בהגיעם שמה. תנאים אלו הם בבואה לרשלנות ולעזובה של המונארכיה; הקומוניסטים מנסים להתגבר עליהן אך ימי לימודו של רופא הם שש שנים. עכשיו מצוי רופא אחד על שנים-עשר אלף מקדונים; ביוגוסלאוויה בכללה השיעור הוא אחד לארבעת אלפים. אך רופאים מעטים יש להם מכוניות. המחסור באחיות ובמיטות בבתי-החולים מחריד אף הוא. הייתי יכול לכתוב דף נאָה על מסירותם של הרופאים שנקרו לפנינו במקדוניה. אחד מהם הקים, כמעט יש מאין, בית-חולים מוצלח לחולי שחפת על שפת אגם אוכריד. רופאה באוכריד ערכה בכפרים עשרים שיחות על עניני בריאות בשבוע אחד, מלבד שעותיה בבית-החולים ודאגתה לחוליה הפרטיים. אך כמה יכול אדם לעשות בשביל 12,000?

הממשלה עשתה בחכמה ובאומץ-לב כשהעלתה בראש תכניותיה את התייעוש והחישמול. אך הקצב היה מזוהזז יתר על המידה. זה חסרונו של עם אמיץ וחם-רגש זה, שהוא מניח לפעמים יותר מדי על קרן הצבי. אין הממשלה יכולה להרשות לעצמה לסכן את אחדת האזרחים. ואמנם התחילה הממשלה לתקן כמה קיפוחים שנתקפחו. חדל הלחץ להקים "זאדרוגות". הנוהג של החרמה הנוהג לגבי תפוקת האכר, וביחוד מצד אפשרויות הערעור, טעון תיקון דחוף. אך אפשר והגיעה השעה לצעד נועז יותר. האם לא יתכן לעודד את האזרחים העומדים ברשות עצמם בכל רפובליקה שיקימו מעין איגוד מקצועי, והועד המרכזי שיבחרו בו בבחירה חפשית הוא יהיה הגוף אשר עמו תדון הממשלה בכל עניניהם? כמה אנשים מוכשרים ובעלי-השפעה העוסקים בבדק החוקה דנים עכשיו בהצעה אשר סידני וביאטריס ואָב היו מרבים להפוך בזכותה — פרלמנט של שני בתים, אחד טריטוריאלי ואחד בנוי על-פי אומנויות. בזה האחרון ימצאו האזרחים הבלתי תלויים את ייצוגם הנאות. האכרות לא תנוח ולא תשקוט עד שיישמע קולה.

הפועלים מנהלים בתי-חרושת

כשחתכה רוסיה את השורר המחברה ליוגוסלאוויה, הכריחה את אנשיה להתגונן, אך גם לחשוב. האמנים

העלתה בכל שנת 1949 את השימוש במיני לחץ שונים כדי לדחוף את האזרחים העצמאיים אל ה"זאדרוגות". היוגוסלאווים לא אָבו להשתמש בשיטות הכפייה של סטאלין, אך טכסיסיהם הרבים יותר הועילו אף הם להרגיז את אנשי-הכפרים. הפקידים המקומיים, רובם צעירים, היו לעתים קרובות, כדברי אחד מחשובי הקומוניסטים באזני, דיקטטורים קשים יותר מכל אשר יימצא בצמרת. ששומתם ששמו את האכר — מצד תנובת המשק שעליו למסור במחירים נמוכים וקבועים — היתה כבדה כל-כך, שלמילוי מיכסתו הוכרח לקנות את החסר בשוק החפשי, שמחיריו גדולים פי עשרה ממחירי הקיצוב. ניתן לו להימלט מתביעות נוגשות אלו על ידי הצטרפות ל"זאדרוגה". המספר הכולל של ה"זאדרוגות" עלה מ-1,318 בשנת 1948 ל-6,603 בשנת 1949. הממשלה אין לה השליות על דבר הצלחתה המפוקפקת. פקיד גבוה אחד אמר לי שלפחות אלף מן ה"זאדרוגות" עבודתן גרועה ותפורה קתם נמוכה מזו של האזרחים העצמאיים לשעבר. המרשל טיטו אָמר לנו: "למדנו כי שום טובה לא תצמח מן הכפייה".

התוצאה החמורה ביותר של הלחץ הזה היתה שהאזרחים אשר נשאר מחוץ ל"זאדרוגות" — יותר ממחצית אוכלוסי יוגוסלאוויה — התחילו מתרשלים בתגובתם להמרצת הממשלה ליתר ייצור. בכמה מחוזות של קרואטיה ובוסניה היו אפילו סימני התנגדות פאסיבית בקרב האזרחים האמידים, שלפי השמועה הם אוגרים תבואה וממעטים בזריעה. וזה בשעה שהשטח הכולל של קרקע מעובד נופל מזה שלפני המלחמה. לפי מספרים רשמיים, הוברו במשך המלחמה 21 אחוז מכל השטח הראוי לעיבוד ביוגוסלאוויה; שבעה אחוזים עדיין הם בור, שהם 1,587,000 אָקר. טעם רציני יותר לאדישותם של האזרחים העצמאיים הוא המחסור במיצרכים. ה"צנע" מולך בכיפה ביוגוסלאוויה וכל אדם מקבל נעלים, סחורות טכסטיל, סוכר, שמנים וסבון במידה זעומה. יש מחסור אפילו במחטים. קל יותר לפועלי תעשייה ולחברי "זאדרוגה" לקבל חלקם במיצרכים שאינם מצויים בשפע מאשר לאזרחים העומדים ברשות עצמם. אינדיבידואליסטים אלו נוקמים נקמתם על ידי סחר-מכר בשוק החפשי; אך משערמו ערימות של כסף-נייר אין להם כמעט מה לקנות בכסףם.

יש לך הרגש שהאזרחים הפרטיים אינם בגדר אזרחים שוי זכויות במדינה הסוציאליסטית. נתנים הם הנאת כמה זכויות של אזרח, אך לא כולן. בתי-ספר עממיים חדשים, כחמשת אלפים, נבנו בכפריהם, אך המורים מעטים כל כך, עד שמורה אחד אנוס לפעמים ללמד שלוש כיתות, כמאה ועשרים ילד, בבת

אפילו בלי שכר והרחק ממשפחתו. שאם לא כן, אין לו ברירה אלא להצטרך לחסדי קרוביו וידידיו. כלי-זין חד מדי הוא בידי המדינה.

רעיונותיו של טיטו, כיצד לעשות את המדינה ל"מיותרת", מעוררים ומעודדים הם. הוא ומפלגתו התחילו מלמעלה והפכו את המגמה לקראת ריכוז שטופחה בידי היועצים הרוסיים. בשנה שעברה קוצץ המנגנון הביורוקראטי קיצוץ אכזרי, ויותר מ-100,000 פקידים ממשלה הועברו לעבודה פרודוקטיבית. מרכז השלטון הפדראלי בבלגראד ויתר על הרבה מסמכיו יותיו לטובת שש הרפובליקות, והן מצדן מסרו כמה מתפקידיהן למחוזות ולרשויות המוניציפאליות. התכנון הכלכלי יתחיל לעתיד מלמטה, בבתי-החרושת העומדים ברשות עצמם, במכרות וב"זאדרוגות". מה שהללו יציעו ייבדק ויתואם על ידי השלטונות ברי-פובליקות ובמרכז הפדראלי. אין זו שיטת ניתוח קלה, אך אין ספק שיש כאן התקדמות עצומה לעומת הנהוג הקודם של כפיית תכניות מלמעלה.

בכל מפעלי המדינה עשו עכשיו הקומוניסטים מה שביקשו סוציאליסטי-הגילדות הבריטיים לעשות לפני ימי דור. על ידי מועצה נבחרת בבחירה חש-אית ועל ידי ועד הנבחר במועצה, מנהלים הפועלים את בתי-החרושת. המועצה, שחובה עליה להתכנס אחת לששה שבועות, היא פוסקת אחרונה בכל הבע-יות העיקריות. הועד, הנרעד כרגיל אחת לשבוע, זכאי לדון עם המנהל בכל הדברים, ובכללם ארגון העבודה, חוזים לייצור בעתיד, שכרם ותלונותיהם של אנשים ובעיות העלאות ופיטורים. לא המועצה ולא הועד אינם רשאים לבחור במנהל ליושב-ראש. בשני הגופים משתתפים מומחים עם פועלים בשיעור אחד כנגד שלושה. במיפעלים הגדולים יש משלושים ועד תשעים חבר במועצה ואחד-עשר בועד; בשניהם משתתפות הנשים עם הגברים.

מתן סמכויות גדולות כל-כך לכל חבורת אנשים שהיא היא מעשה נועז. בבחינה מצומצמת, עניני היצ-רנים אינם מזדהים עם עניני העם; היש ודאות כי בחינתם תהיה מקיפה ומרחיקת ראות? אלו האכרים-לשעבר, שאין להם שמץ ממורשת הפועל במערב, מחויבים עתה לשקול את הבעיות הטכניות הכרוכות בתכנון עבודתם ומכירת תוצרתם. באמונה ואומץ המעוררים קנאה החליט המרשל טיטו לסמוך על "יכולת היצירה העצומה שלהם". גם שינון יסודי במאטריאליזם דיאלקטי בהשגחת מורים רוסיים לא היה בכוחו לעקור את האידאליזם ששרשיו ביוגוסלאוויה עמוקים הם.

אך ישנן ערובות ניכרות בחוק של יוני 1950. המנהל, שנתמנה על ידי מיניסטרונו, יש לו זכות

היוצרים היו ראשונים להשתחרר. מיד עמדו ופרקו מעליהם את עול המשמעת הקומוניסטית העושה את האמנות לשפחתה של מפלגה. שוב אין הם מחויבים לשמור ולקיים את ה"קו" המפלגתי בסימפוניות וברומנים שלהם. בקרב הציירים הריאליזם הסוציאליסטי הוא אפנה נשכחה. המנהיגים הפוליטיים אפשר הענותם היתה אטית יותר, אך כמוה כמהפכה שניה.

שנתיים לאחר הקרע, בנאום ההיסטורי מיוני אש-תקד, הודה המרשל טיטו בפני האסיפה הפדראלית כי יוגוסלאוויה היתה "נטולת-בקורת כשחזרה ושתלה" בארצה את כל מוסדותיה של ברית-המועצות. לאחר שתיאר את הביורוקרטיה האבטוריטארית המושלת באימפריה של סטאלין, שאל טיטו מה היה בסופה של אותה סיסמה מהפכנית "בתי-החרושת לפועלים". לאחר שלושים ואחת שנה של שלטון סוואטי עדיין אין לפועלי ברית-המועצות כל השפעה על המינהל בבתי-החרושת. סוציאליזם ממלכתי אינו התולדה שחזה מארכס למהפכה מנצחת. אַנגלס, בפסקה מפור-סמת, צייר מה צריך להתרחש. המדינה — היינו מנגנון הכפיה שבעזרתו משעבד מעמד אחד את זולתו — נעשית ל"דבר מיותר בספירה אחת אחר חברתה", מכיון שאמצעי הייצור שוחברו; "המדינה אינה מתבטלת, אלא נובלת והולכת". טיטו הוא איש-המעשה. באותו יום עמד והגיש חוק לפרלמנט, המ-חיש את נבילת המדינה ביוגוסלאוויה. על הסוציאליזם הממלכתי הקיץ הקץ; הפועלים מנהלים עתה את בתי-החרושת.

סוציאליסטים מן המערב אפשר לא כך היו מר-רים הלכה באַנגלס. יתכן כי היו רוצים לראות תחרי-לתה של נבילת המדינה בבתי-הסוהר דוקא. הפרק החדש שפתח בו טיטו יכויבנו אם לא יביא עמו ערובות כנגד מאסר בשרירות-לב וכנגד כליאה ללא משפט הוגן. לכך מתכוונים עתה כותבי החוקה המ-תוקנת. אך לא מן התבונה היא שנצפה כי טיטו יפרק את המשטרה שלו בשעה שארבע מדינות שכ-נות, וגייס חמישי תומך בהן, עומדות הכן על גבר-לותיו להתקיפו בהינתן האות ממוסקות. אילו היתה בריטניה במצב זה, היתה מחדשת בלי ספק את חוקי ההגנה של שעת-החירום. אך אם הכרח הוא לעצור אנשים חשודים, ייעשה נא הדבר בגלוי; תינתן לידי-דיהם גישה אליהם; יודע מספרם, וועדה שאינה תלויה במיטרה תבדוק את ההאשמות נגדם. ועוד בתחום אחד כדאי לראות בנבילת המדינה ובהקדם. פועל שהפסיד מקום-עבודתו, אף שלא בעונו, מפסיד אבטומטית את כרטיס-המזון שלו בסוף חודש-הלוח, אלא אם כן הוא מקבל כל עבודה אשר תימצא,

שהיה שוקק חיים רוחניים — היתה לו חנות-ספרים מיוחדת לפועלים שלו בחצרו — השתמש בברזל שהסך לעשיית פרוטו-סוסים למכירה. ראש המועצה הראה לי את הפרוטוקול שלה, ובו החלטה להפחית את מחירי המשאבות החשמליות, ולחקור מה יהיה מחיר נוח בעיני האכרים.

שיחתנו עם מנהיגי הסדנה המקדונית הזאת פתחה אפקים חדשים. פועלים אלה בכוחם לחשוב ולפעול עתה ברשות עצמם. יש כר ליזמה שתביא הנאה לעולם הקטן של בתי-החרושת ולעולם הגדול מזה של הריפובליקה. זהו דרך המפלט מן התרדמה המדינית, כפי הנראה, מפעלים גדולים לאחר הלאמתם. תפקידי המדינה היוגוסלאווית, עם כשהיא נובלת, נמסרים לקיבוצים חיוניים בעלי שלטון עצמי. אומץ לבו של טיטו, בשעה שקיבל עליו סיכון זה, אפשר היה, בסופו של דבר, מעשה תבונה יותר מדרך הזהירות של הבריטים בשעה שהפקידו את התעשיות המולאמות שלהם בידי ועדי מנהלים ממונים.

החתירה לחירות האדם

אישיותו של המרשל טיטו אישיות חיובית היא. מאור-פניו ואמונתו בנוער הם שחיבכוהו תחלה על הפארטיזאנים המתנדבים ואחר-כך על זקניהם; פרשת הגבורה של מסעיו בהרים מסבירה את השפעתו המתמדת בעמו. איש לא הגיע למעלת מנהיגות בבלקן בלי נימה של קשיות באופיו. אך טיטו אוהב להזכיר את העולם, שאף על פי שחבש הרבה מחסידי סטאלין בבית-הסוהר, לא הוצא איש מהם להורג. שונה היא פרשת שכניו. ההישג הערב למקומו בהיסטוריה הוא עשית-השלום בין העמים הצוררים שביוגוסלאוויה. החלוץ בין אלה שנשתייעו ברעיון הסוציאליסטי כדי לגבור על איבות-המורשה בין גזעי הבלקן היה דימיטאר ולאחוב. הוא הטיף לאידיאל הפדראציה הבלקנית, והבין כי המפתח להגשמתה היא האבטנומיה של ארצו שלו, מקדוניה. אך נימת הדמיון, הנגיעה האינטימית-קטניית ברגשי האנשים אשר איחדו את הסרבים והקרואטים בשדה-הקרב רווי-הדם, אלה היו לטיטו. הניתוק מרוסיה לא שינה את העובדה שיוגוסלאוויה עדיין הדיקטאטורה של המפלגה הקומוניסטית רודה בה. לאחר מהפכה, כך טוען טיטו, אי אפשר היה למשול בה בדרך אחרת. „אפילו אנגליה“, השיב על לבנו, „היתה מדינת-מישטרה תחת קרומאול“, כש-נגמרה המלחמה לא היו מפלגות-מרכז ביוגוסלאוויה. היתה חבורה קטנה של ליבראלים ועוד חבורה של קתולים מתקדמים, שעשו יד אחת עם הפארטיזאנים. יש אישים מוכשרים ואהודים במחנה זה, אך אין להם מנהיגות דינאמית או המוני תומכים, ומרוצים הם

ערעור על כל החלטה של מועצת הפועלים או ועד הפועלים שהיא, לדעתו, נגד החוק. הואיל ותכנית החומש, הקובעת את העבודה הנדרשת מכל מיפעל, יש לה תוקף של חוק, הרי יש חשיבות לערובה זו, אף שאין היא חלה על כל המקרים של חילוקי-דעות בין המנהל לוועד. הערעור מובא אל „האיגוד הכלכלי הגבוה“ שפיקוחו על קבוצת מפעלים. מועצתו וועדו נבחרים על ידי הפועלים והטכנאים של קבוצת המיפועלים כולה. ערעור נוסף מופנה אל „רשות המדינה המוסמכת“, כגון מיניסטרויון של ריפובליקה. האין מן התבונה לשתף את נציגי הצרכנים יחד עם נציגי היצרנים באיגודים הללו? המנהל רשאי לדחות את הגשמת ההחלטה אשר עליה ערער, אך הרשות הגבוהה חייבת לתת פסק-דין תוך עשרה ימים. מה יהיה דינן של ערובות אלו למעשה, אין איש יודע עדיין. בבתי-החרושת שביקרנו לא נתגלע שוב סכסוך בין המנהל לוועדים. המנהלים עשו עלינו רושם טוב; אחדים מהם היו, בניכר, מנהיגי-אדם מטבעם. הועד רשאי לדרוש פיטורי המנהל. המרשל טיטו אמר לנו כי שאיפתו היא, אם תעלה התכנית כולה יפה, לתת לפועלים את הזכות לבחור במנהל.

עדה-היכן ישכילו וימהרו הפועלים היוגוסלאווים להשתמש בהזדמנויות הניתנות להם, דבר זה תלוי במידה מרובה באיגודים המקצועיים. הללו איבדו את תפקידיהם מלשעבר; הפועלים אינם זקוקים להגנה מבחוק, שהרי מועצותיהם הנבחרות שולטות בבתי-החרושת. אשתקד פיטרו האיגודים המקצועיים כמחצית פקידיהם-בשכר; השנה יפטרו את השאר. תפקידם הוא עכשיו לחנך את הפועלים לתפקידי הניהול החדשים המוטלים עליהם. בעבר עשו האיגודים המקצועיים להרמתם התרבותית אף טיפחו כשרונות למוסיקה ולתיאטרון. עכשיו עליהם ללמוד קריאת פנקסים ומאזנים.

לא קל לשפוט עדה-היכן חשובה עלית-עמדה עצומה זו בעיני הפועל הממוצע, התקוע עדיין ברגל אחת בכפר-מולדתו. במערב אירופה הסיכון במקרה כזה הוא שהפועלים יהיו נותנים פחות מדי ותובעים יותר מדי. ביוגוסלאוויה עלולים הם שלא להעניי כדי שימוש מלא בהזדמנויותיהם. כששאלתי פעם אחת, במה דנו בישיבת המועצה באחד המיפועלים, נאמר לי „קוריאה“. במקרה אחר עסקו הפועלים, שהיתה לרשותם תחנת חקלאית, בהסדר החסנתו וחלוקתו של יכולת הפוחי-האדמה העלוב של החווה. בשתי סדנות גדולות העוסקות בייצור ציוד חשמלי, דאגתם העיקרית של הועד והמועצה היתה הפחתת הוצאות הייצור. דבר זה הוא כשורה וכדין; בית-חרושת זכאי לקבל הטבה מחסכונותיו. בית-היציקה „טיטו“ ליד סקופליא,

שקובעים לו לנאשם מגבוה מאשר את האשמה יותר משהוא בא לערער עליה. פגם חמור במסורת המשפטיית היא האמונה בת ימיהבינים שאין לך הוכחה טובה יותר מן ההודייה. מורגש חסרוננו של „האפיאס קורפוס“ או כיוצא בו.

בשנתיים שחלפו למן הקרע נשתנתה האוירה הפוליטית — לקראת חופש. בבתי־הקפה מדברים גלויות. הנשים בתור מתלוננות ורוטנות כמו בלונדון. שמענו קובלנות מפי אכרים ומפי בורגנים. אפילו שמענו על התנגדות גלויה באסיפת תא של החזית הלאומית. האמנים היוצרים חזרו ויצאו מעבודות לחירות, והולך ומתבלט חיתוך־פרצוף אינדיבידואלי בפירושיהם של העתונים שהיו עשויים מיקשה אחת זה לא כבר. בתי־עסק קטנים שהולאמו, כגון מסעדות וכיוצא באלו, מוחזרים עתה בשכירות לבעליהם הקודמים. כי שינויים אלו אין פירושה נסיגה מן הסוציאליזם, דבר זה התגלה ברור ממסירת בתי־החרושת למעצרות־הפועלים. בסתיו שעבר בוטלו הרבה מזכויות־היתר של מרום הביורוקראטיה והצבא — חנויות שבהן קיבלו משפחות הקצינים מנות מוגדלות, מקומות־נופש מרובי־מותרות, שימוש מכוניות לרעה, קניה פזרנית של תמונות למשרדי־ממשלה. העבודה מהתנדבות שאזרחים טובים מתבקשים לה בשעת הפנאי תהיה תלויה מעתה ברצונם, שכן לא תהיה עוד הרשמה. בסידרת מאמרים בוטים במשך שנים או שלושה חדשים הוקעו מנהגים נלוזים אלו בידי סופר מקובל, קופיץ' שמו. לבסוף נזף בו טיטו על הרחיקו לכת, אך הכותב לא נענש אף לא חזר בתשובה. חופש הביטוי לא יובטח בחוקות נייר בלבד; ישיגוהו חלוצים שיקבלו עליהם סיכון. הזכות להתוכח על עיקרי מדיניות ועל יסודי המארכ־סיזם עדיין טעונה כיבוש.

היוגוסלאים השליכו הרבה ממה שקיבלו בהשאלה מרוסיה. היוכלו להתקדם ולהחיש את נבילת המדינה בבתי־המשפט ובהליכותיהם עם האכרים הפריטיים? יש לי אמונה בעוֹר־רוחם. עדיין זוכר אני את העם הזה, קופא בפיגורונו ומשוע במריבות־גזעים. כיום יש שויון וידידות, ואפילו במקדוניה, עם אלבנים ותורכים. באמנות, כבארגון החקלאות ובבתי־החרושת, הם מתקדמים בדרך אנושית. עתיד גדול נשקף לעם האמיץ הזה.

לעבוד מתוך שיתוף עם הקומוניסטים. הכוחות היחידים זולת זה הם הימין הקיצוני, שעשה יד אחת עם הציר, והמונארכיה הסרבית שאין לה חסידים. יש רק שתי אֶלטֶרנאטיבות לדיקטטורה הקומוניסטית — טרור לבן או כיבוש רוסי.

ידעתי את בלגראד תחת שלטון „היד הלבנה“, אגודה חשאית של קצינים; ידעתי תחת מלך פארשיסטי, אך מימי לא ראיתי בדימוקראטיה ליבראלית. הרעיון של אופוזיציה נאמנה עדיין לא הכה שורש בבלקן. ועובדה היא שהמפלגה הקומוניסטית נודתהתה במידה מרובה כל־כך עם הפארטיזאנים שרוב הבחורים הערניים הלכו אחריה. המפלגה יש בה למעלה מחצי מיליון חברים, והיא הקימה ברוב פיקחות ארגון המוני, זו החזית הלאומית, ובה משבעה עד שמונה מיליון חברים, כשמונים אחוז מכל האוכלוסים הבוגרים. יש בהם רבים שאין דעתם כדעת המפלגה, אך באסיפות שבהן חייבים הם להשתתף סופגים הם משהו מתעמולתה. כיום, כשהסוֹאֶטִים בונים לפי השמועה מסילת־ברזל רחבת־מידה בצד הקו הראשי הקרב לגבולות יוגוסלאויה, אין מקום להקמת מפלגה פוליטית חדשה. אך מקוה אני שבמשך הזמן תיוצרנה קבוצות נפרדות בתוך החזית הלאומית — קבוצת אכרים עצמאית, למשל, או קבוצת סוציאליסטים קתולים. חברותם לחזית הלאומית תהיה ערובה לנאמנותם. כל זמן שקבוצות כאלו לא תורשינה לפרסם עתון חפשי ולהציג מועמדים לבחירות, הרי הפרלמנטים הם סמלים חסרי־שחר. קו ההתקדמות רב־ההבטחה ביותר, שמעיינים בו עכשיו, הוא הקמת שני פרלמנטים, אחד מקצועי ואחד טריטוריאלי, כמסופר קודם.

לדעתי דבר דחוף יותר הוא תיקון הנוהג המשפטי והקמת חירות האזרח. השפעתה הרת־השואה של רוסיה ניכרת ביחוד במישטרה הכל־יכולה ובשלטון מפלגה פוליטית על אורח המשפט. לטוב־המזל, יודעים טובי המוחות שביוגוסלאויה היכן שורש הרע. שחרור בתי המשפט מעול הפוליטיקה, זו המטרה שהציבו לעצמם אנשי־החוק המבדקים את החוקה. הצעתם היא שניסוח האשמה צריך לבוא ארבעים ושמונה שעות לאחר מאסר ושיש לשים חוק שלושה חדשים לחקירה קודמת. הגישה לפרקליט תובטח מלכתחילה, והנאשם יורשה לבחור לו עורך־דין כלבבו על חשבון המדינה. בבית־דין רוסי הרי הפרקליט

בראשיתו של הקרע

מ. א. ב. ב.

המפלגה הבולשאוויסטית, במכתב מ־27 במאָרס 1948. מרכז המפלגה טוען לזכותם של אנשי ברית־המועצות לקבל ידיעות מכל איש שלהם. הוא מכחיש שהוצע להם קודם לכן לקבל חומר מאת הממשלה או המפלגה הקומוניסטית, עומד על היחס נטול־האדיבות כלפי שליחיהם, מזכיר אמירות כגון זו של ק. פופוביץ שאמר, כביכול, ש"צריך להפחית את מספר המומחים של ברית־המועצות ב־60%", או של מ. דיז'לאס ש"הקצינים הסוואטיים נחותים במוסריותם מהקצינים הבריטיים". וכאן טרניה: איש במרכז המפלגה הקומוניסטית ביוגוסלאוויה לא הגיב על הדברים ולא הגן על כבודם של ברית־המועצות ואנשיה. במכתב כלולות כמה האשמות נוספות: "ידוע לנו כי בקרב החברים המנהיגים של יוגוסלאוויה נשמעים דיבורים אנטי־סוואטיים, כגון: 'המפלגה הבולשאוויסטית יצאה לתרבות רעה', 'בסס־ר שולט שוביניזם של גדלות', 'סס־ר שואפת לכבוש את יוגוסלאוויה באופן כלכלי', 'הקומאינפורם הוא אמצעי להשתלט על המפלגות הקומוניסטיות של מדינות אחרות', 'יוגוסלאוויה היא נושא הסוציאליזם המהפכני האמיתי'. בעלי המכתב אמנם מודים בזכות הבקורת, אבל צריך שהבקורת תהיה גלויה ולא 'מאחורי הפרגוד'. וכן: קיומה של המפלגה הקומוניסטית ביוגוסלאוויה הוא ליגאליזם, אין הבסיס בה דימוקראטי, כי רוב חברי המרכז לא נבחרו אלא סופחו, בלא בחירות, ואין כותבי המכתב 'מוכנים לראות בה מפלגה קומוניסטית־לניניסטית, בולשאוויסטית'.

לפי תורת מארכס ולנין המפלגה הקומוניסטית היא בראש הכוחות המנהיגים, ואילו ביוגוסלאוויה הבסיס הוא החזית הלאומית.

ועוד דבר: מרגל בריטי יושב במשרד החוץ היוגוסלאוי, ושמו ניתן במפורש באותו מכתב. ג. המפלגה הקומוניסטית של יוגוסלאוויה משיבה במכתב מ־13 באפריל 1948:

אכן ברית־המועצות שואבת ידיעות מאנשים בלתי אחראים, ששנים מהם נזכרים בשמותיהם. תמוה הסגנון כולו. במוסקה שהתה משלחת יוגוסלאווית וכלל לא הובאו לפניה שאלות לרגל הטענות האלו ולא נמסר לה דבר על כוונת ברית־המועצות לקרוא חזרה את מומחיה. גם הודעה על כך לא נשלחה עד היום. העמית דונו נוכח עובדה, ללא כל בירור מוקדם, אומר המכתב. עוד ב־1946 מסר טיטו לשגריר לאווראָנטיאָב, כי

בראשית 1948 קרה דבר בתולדות הקומוניזם באי־רופה, אשר לא חזוהו מראש לא במחנהו ולא מחוצה לו: חל קרע בין ברית־המועצות למדינה מהפכנית אחרת, היא יוגוסלאוויה.

הקרע לא בא באופן רשמי בין שתי המדינות. בין אלו קיימים עד היום יחסים דיפלומאטיים, כל אחת מקיימת נציגות דיפלומאטית בבירת חברתה. הן מחליפות ביניהן אגרות בנושאים שונים. הקרע נגזר במוסקבה ובוצע על־ידי הקומאינפורם, ויצא חרם על המפלגה הקומוניסטית ביוגוסלאוויה ועל ראשיה, שהם גם ראשי המדינה. חרם זה העמיק לחדור לצמרת שתי המדינות, עד שנתהווה קרע בין המדינות עצמן. ומה תימה? מטעם המפלגה הבולשאוויסטית התמו, בח־ליפת־הדברים המכרעת, סטאלין ומולוטוב, ומטעם המפלגה הקומוניסטית ביוגוסלאוויה — טיטו וקארדאָל. המעיין בחליפת המכתבים שבין ראשי המפלגה הקומוניסטית ביוגוסלאוויה (טיטו וקארדאָל) לבין המפ־לגה הקומוניסטית בברית־המועצות (סטאלין ומולוטוב), שקדמה להחלטת הקומאינפורם, אי־אפשר לו שלא יגיע לידי מסקנה, כי הנימוקים אשר הובאו ונידונו במכתבים אלה לא היו עיקרי. הכתוב מגלה טפח ומכסה טפחיים, והכרח לקרוא בין השיטין. לא שהסגנון אינו ברור כל צרכו, אלא הרושם הוא שהמריבה היא בתחומים אחרים שאף צד לא פירשם בגלוי. העילה למריבה נראית עמוקה יותר, אף כי זו טרם הגיעה לידי ביטוי.

ואלה המכתבים לפי תאריכיהם (*):

א. מכתב טיטו מיום 18 במאָרס — אגב, זהו המכתב היחידי שנכתב על־ידי המרשל בתורת ראש הממשלה היוגוסלאווית אל מולוטוב בתורת שר החוץ — בשאלת החלטתה של ברית־המועצות לקרוא בחזרה מיוגוסלאוויה את יועציה ומדריכיה הצבאיים, משום שאלה "מוקפים אי־ידידות", וכן את מדריכיה האזרחיים. טיטו אומר, כי "החלטה זו היא בלתי־מובנת ותמוהה בעינינו". מן המכתב אנו למדים, כי השאלה השנויה בויכוח היא, שאנשי ברית־המועצות שואבים ידיעות מכל צד — כל המביא ידיעות טוב הוא בעיניהם — ואילו ממשלת יוגוסלאוויה רוצה שיקבלו ידיעותיהם ממנה או ממרכז המפלגה הקומוניסטית.

ב. על מכתב זה עונה לא מולוטוב, אלא מרכז התמצית הוכנה עפ"י החוברת "מכתבי SKKPJ ו־OKSKP", בלגראד 1948.

שקרה למשלחת עתונאינו בפראג. התוצאות מכל אלה היו קשות מאד לארצנו. אנו מבקשים שענין זה ייגמר באופן שינתן לנו באמת להוכיח שההאשמות נגדנו אינן נכונות, כלומר שאנו בונים בעקשנות את הסר-ציאליות ונשמור אמונים לברית-המועצות, נאמנים לתורת מארכס, אנגלס, לנין וסטאלין. העתיד יוכיח — כשם שהעבר כבר הוכיח — כי נגשים מה שאנו מבטרי הים לכם".

1. תשובת המפלגה הבולשאוויסטית מ-22 במאי 1948 אמרה:

אין טעם לכל הטענות על אי-שוויון. האינפורם-בירור מורכב מתשע מפלגות ולו זכות בקורת. גם אם טיטו וקארדאץ' מצהירים מה שמצהירים — אין יסוד להאמין להם. בין שיבואו למושב האינפורם-בירור ובין שלא יבואו, המפלגה הבולשאוויסטית תדרוש בתוקף שהוא ידון במצב שנתהווה במפלגה הקומוניסטית ביוגוסלאביה ויה במושבו הקרוב. על-פי בקשת המפלגות הצ'אכר-סלואקית וההונגארית — הסכמנו לדחות את המושב עד אמצע יוני.

חליפת המכתבים נסבה, איפוא, על ענינים אלה: משכורתם הגבוהה של המומחים הסוואטיים ביוגוסלאביה; יחס של אי-ידידות כלפי המומחים ביוגוסלאביה; לשון בלתי-חברית ואי-ידידות כלפי ברית-המועצות במנהיגות היוגוסלאביות; הרכבו הבלתי-ידימוקראטי של הוועד המרכזי.

ב

מבין השיטין מבצבצת טענה אחת הנראית חשובה ביותר: מנהיגי ברית-המועצות חוששים שמנהיגי יוגוסלאביה, שהם גם ראשי המדינה וגם ראשי המפלגה, אינם נאמנים די הצורך לברית-המועצות. זוהי נקודה שתחזור ותתעורר ותגלה כוחה אחר כך בכל מדינות הדימוקראטיה העממית.

ההמשך ידוע: הקומאינפורם הוציא החלטתו בלא השתתפות נציגי יוגוסלאביה.

אחרי הנמקה שבה נשנות בעיקרן טענות המפלגה הבולשאוויסטית נגד המפלגה הקומוניסטית ביוגוסלאביה, ויה, מסיק הקומאינפורם את המסקנות הבאות: (*): "האינפורם-בירור סבור, לאור כל הנ"ל, שהוועד המרכזי של המפלגה הקומוניסטית ביוגוסלאביה הוציא עצמו ואת המפלגה היר-גוסלאבית מחוץ למשפחת המפלגות-האחיות הקומוניסטיות, מחוץ לחזית הקומוניסטית המאוחדת, ובעקבות אלה מחוץ לשורות האינפורם-בירור".

(*) תורגם מתוך גליון מ-1.7.48 (מס. 16) (13) שהוצא בבוקרשט ע"י האינפורם-בירור — באנגלית, עמוד א'.

המומחים הסוואטיים יקרים מדי. השגריר השיב שאין הוא רואה אפשרות להורדת השכר (הללו נהגו לקבל 30,000—40,000 דינרים לחודש, לעומת השכר הרגיל והמקובל בין 9,000—11,000 דינרים לחודש — המעתיק), והוסיף: עשו כהבנתכם.

עוד ב-1945 הסביר טיטו לסטאלין כי דו"לאס לא אמר כלל את הדברים המיוחסים לו. ברית-המועצות נהגת מנהג השתמטות לגבי המשכת מסחר החליפין לשנת 1948. הוועד המרכזי של המפלגה הקומוניסטית היוגוסלאבית מורכב מ-26 חברים, מהם רק שבעה שסופחו. אשר לחזית הלאומית, הרי המפלגה הקומוניסטית היא בראש החזית. יוגוסלאביה וסס"ר מן הצורך שיחסינהן יתהדקו ושידידות תהיה שרויה ביניהן.

ד. והרי תשובת המפלגה הבולשאוויסטית מ-4 במאי 1948:

מכתב המפלגה היוגוסלאבית מ-13 באפריל 1948 רק מטשטש ומחריף את המצב. אין בו הכרת האמת והודיה על החטא או הצורך להסיר את החטאים. הבר-קורת נתקבלה בדרך זעיר-בורגנית, ובולטת שאפנותם של המנהיגים, "מדוע צריכה ברית-המועצות להאמין לטיטו וקארדאץ' ולא לחייליה הישירים? — לא באו תלונות מעין אלו מחיילינו במדינות אחרות". המכתב טוען שעדיין יש מרגלים בשירות משרד החוץ של בלגראד. אשר לטריאסט, "אי-אפשר אחרי מלחמה קשה להתחיל במלחמה בגלל טריאסט". ושוב: טיטו הוא אנטי-סוואטי. "טיטו וקארדאץ' מציעים שניציג המפלגה הבולשאוויסטית יבוא ליוגוסלאביה ויווכח במקום. דרך זו היא בעינינו בלתי נכונה... אין לנו ענין בעובדות מסוימות... חילוקי הדעות הם פרינציפיוניים". מכאן ואילך מועברים חילוקי הדעות לאינפורם-בירור!

ה. על כך השיבו קצרות טיטו וקארדאץ' ב-17 במאי 1948 בשם מרכז המפלגה הקומוניסטית:

"קבלנו מכתבכם מ-4 במאי 1948. למותר לכתוב איזה רושם קשה עשה עלינו המכתב הזה. הוא שיכנע אותנו כי לחינם כל הוכחותינו עלידי עובדות, שכל ההאשמות נגדנו הן פרי אינפורמאציה מסולפת. איננו בורחים מפני בקורת בשאלות עקרוניות, אבל בענין זה אנו מרגישים אי-שוויון במידה כזו עד שאין באפשרותנו להסכים שהוא יוחלט עתה במושב הקומאינפורם. תשע מפלגות קבלו מכתבכם הראשון בלי להודיע לנו תחילה, וכבר יש להן דעה קדומה. תוכן מכתביכם לא נשאר ענין פנימי של מפלגה יחידה, אלא חדר מחוץ לחוג המותר, והתוצאה היא כיום שבמדינות כצ'אכוסלואקיה והונגאריה פוגעים לא רק במפלגתנו אלא במדינתנו כולה, כעדות המקרה

הדת נגד האימפריאליזם! והיה אם מנהיגיה הנוכחיים של המפלגה הקומוניסטית ביוגוסלאביה יוכיחו שאין הם מסוגלים לחזור בהם כא-מור, עליהם להתליפם ולהעמיד בראש המפלגה מנהיגות חדשה, בין-לאומית".

"האינפורם-ביורו אינו מטיל ספק, כי אמנם יש בכוחה של המפלגה הקומוניסטית היוגוסלאבית להגשים משימת-כבוד זו".

ג

הריב בין בלגראד ומוסקוה נתגלע, לכאורה, עקב דבר של מה-בכך: ראש ממשלת יוגוסלאביה פנה לשר-החוץ של ברית-המועצות במכתב (מ-17 במאס 1948) בו שאל אם אמת הדבר, כי זו האחרונה עומדת לקרוא בחזרה את מומחיה. בידי שר-החוץ של מוסקוה היה להשיב הן או לאו — או לפרש את הנימוקים מדוע לא הודיע על כך קודם ומשום-מה נתקבלה החלטה פוגעת מעין זו — אך כל זה בצינורות הדיפלומטיים הרגילים, או במכתב אישי לראש-הממשלה כאשר עשה ראש ממשלת יוגוסלאביה. אולם הפעם נזנחו כל הנימוסים המקובלים. שר-החוץ של ברית-המועצות העביר את המכתב למרכז המפלגה הבולשאוויסטית. וזו השיבה, כשר-החוץ עצמו תתום על התשובה, לא כשר-החוץ אלא כחבר-המרכז.

יתרה מזו: המרכז אינו משיב בענינים מפלגתיים גרידא, אלא הוא מגיב כאילו בשם ברית-המועצות. מכתבי המפלגה הבולשאוויסטית מלאים טענות הנוגעות למדינת ברית-המועצות ביחסיה עם מדינת יוגוסלאביה, ואך מעט מאד לענינים מפלגתיים ממש.

ועוד דבר בלתי-רגיל: חליפת המכתבים החלה במחצית השניה של מאס 1948 — ובאמצע יוני כבר ישב האינפורם-ביורו והחליט על נידוי המפלגה הקומוניסטית של יוגוסלאביה. לפנינו מירון ממש לקראת הנידוי. ברי, במעט רצון טוב וחברות נאמנה ניתנו הדברים לחיסול. הרי, למשל, מכתבם של היוגוסלאבים וים מ-17 במאי 1948 פותח פתח לפיוס: בו הצהרת נאמנות לברית-המועצות, ואפילו לסטאלין, החתום עצמו על המכתבים אל היוגוסלאבים. אולם מצד המפלגה הבולשאוויסטית אין כל נטיה להתפייסות. בולט הרצון לפעול במהירות נגד החשודים במרי, ויפה שעה אחת קודם. והנה מרוצה כזו תיתכן רק בין מפלגות. הצינורות הדיפלומטיים פועלים לאטם, בישוב הדעת, העלול להביא לידי התפשרות. במקום שאין רצון להתפשרות מצוי, הרי הצינורות הדיפלומטיים הם מעצור ולא יצלחו. מפלגה, לעומת זה, אינה קשורה בנימוסים בסורתיים, הרי זו "ברית-אחים" בלבד, וברגע שהיא רואה לפניה לא אחים אלא יריבים, או

"האינפורם-ביורו מניח שהיסוד לכל השגיאות ששגתה המפלגה הקומוניסטית ביוגוסלאביה הוא בעובדה, שאין לפקפק בה כלל, שיסודות לאומניים, שנתקיימו קודם לכן בצורה מוסית, הצליחו במשך חמשת-ששת החדשים האחרונים לתפוס עמדת מפתח בהנהגת המפלגה הקומוניסטית של יוגוסלאביה, וכתוצאה מכך נטשה המנהיגות של המפלגה הקומוניסטית היוגוסלאבית את המסורת הבין-לאומית... ועל-תה על דרך הלאומניות".

"דברי יוגוסלאביה מגזימים בהרבה בהערכת כוחות הפנים הלאומיים של מדינתם וכוח השפעתם, ועל כן סבורים הם שיוכלו לשמור על עצמאותה של יוגוסלאביה ולבנות את הסוציאליזם בלי תמיכתן של המפלגות הקומוניסטיות שבמדינות אחרות של הדימוקראטיות העממיות ושל ברית-המועצות. הם סבורים שיוגוסלאביה החדשה יכולה להמשיך דרכה בלי עזרתם של הכוחות המהפכניים. המנהיגים היוגוסלאביים מגלים עניית-הבנה במצב הבין-לאומי ורגש פחד מפני איומי הסחיטה של האימפריאליסטים ומשום כך סבורים הם שבזמנים תורים יוכלו להתרפס ולמצוא חן בעיני המדינות האימפריאליסטיות. לדעתם יוכלו לעמוד עמן על המקח בדבר עצמאותה של יוגוסלאביה ויביאו בהדרגה את העם היוגוסלאבי שיהיה נשען על מדינות אלו, כלומר על הקאפיטאליזם. בזה הם נמשכים אחרי ההנחה הנודעת שמקורה בחוקים לאומיים-בורגניים, כי "מדינות קאפיטאליסטיות מסכנות את עצמאותה של יוגוסלאביה פחות מברית-המועצות".

"ברור, איפוא, כי מנהיגי יוגוסלאביה אינם מבינים, או מעמידים פנים כאילו לא הבינו, שקו לאומי כזה עלול להוריד את יוגוסלאביה אך לדרגת ריפובליקה בורגנית רגילה, להביאה עד אבדן עצמאותה והפיכתה למושבתן של הארצות האימפריאליסטיות".

"האינפורם-ביורו אינו מפקפק כלל, כי בתוך המפלגה הקומוניסטית של יוגוסלאביה מצויים די אלמנטים בריאים נאמנים למארכ-סיזם-לניניזם ולמסורתה הבין-לאומית של המפלגה ולחזית הסוציאליסטית המאוחדת".

"תפקידם של אלה הוא להביא את מנהיגיהם הנוכחיים לידי כך, שיכירו בשגיאותיהם בפומבי וביושר ויתקנו אותן, ישימו קץ ללא-מנות, יחזרו אל הבין-לאומיות ויתקנו שוב, בכל דרך אפשרית, את החזית הסוציאליסטית המאר-

נותקו קשרי המסחר, מיד הופעל הלחץ הכלכלי. הנה כי כן, מדינות שמספר אוכלוסייתן הוא כרגע מיליארד נפש עשו יד אחת — בשם הסוציאליזם ובשם המהפכה — ללחוץ ולכוף מדינה, קטנה לפי הערך, שאוכלוסייה רק ששה-עשר מיליון, שבדרך כלל שאי-פוטיה כשאיפוטיהן.

ולכאורה, אין לפקפק בתוצאות הצפויות. וראה זה פלא: הלחץ אינו פועל, בא מחסור, אך אינו מכריע. באה הצטמקות, אך לא נס הלית, הרבה כוחות חיוניים לא אבדו.

והרי טעות שלישית: כשלוש שנים חלפו מיום הקרע, והנה לא נמכרה יוגוסלאוויה למערב ולא הפכה למדינה בורגנית. היא מוסיפה לשאת בעול המהפכה. „נרעב ללחם ונהלך יחפים ולא נמכור את האידאות שלנו בכסף“. יוגוסלאוויה קיבלה כמה מלוות מן המערב, אך לא היה באלה כדי לסייע לפיתוחה הסוציאליסטי של מדינה זו. אף על פי כן הוסיפו מנהיגי יוגוסלאוויה ללכת בדרכם בעקשנות.

שמא היתה, איפוא, הוצאתה של המפלגה הקומוניסטית היוגוסלאוויה ממשפחת המפלגות הקומוניסטיות אף היא בגדר טעות — ואולי המרה והקשה ביותר? אך דוקא כאן אין מקום לספק. ביחסים שבין ברית המועצות ל„דימוקראטיות העממיות“ מכריע לא כשרור גם הפוליטי או האדמיניסטרטיבי של מנהיגי מדינה זו או אחרת, אלא שיעור מהימנותם על דברי המפלגה הבולשאוויסטית במוסקווה. וכיון שיצא הקצף מטעם המפלגה על קבוצת מנהיגים של אחת המדינות והמפלגות-האחיות, הרי ברית-המועצות מפעילה כל כוחה וכוח מוסדוניה נגד אותה מדינה, ואחריה עונות אמן כל שאר המדינות והמפלגות הקומוניסטיות בתוכן. הקשר בין המדינות הוא רק קשר שבשיגרה — אולי שיגרה בורגנית, שריד מן העבר. מכיון שהמפלגה הקומוניסטית מגיעה לשלטון במדינה מסוימת, עובר מרכז-הכובד ליחסים שבין המפלגה הקומוניסטית לבין המפלגה הבולשאוויסטית במוסקווה, שההכרעה בידיה.

ח

בפרק-הזמן שחלף משעת החלטת הקומאינפורם נתרחשו תמורות רבות. ההפיכה במפלגה הקומוניסטית ביוגוסלאוויה, שקיוו לה מוסקווה והאינפורם-בירור, לא באה. ברית-המועצות, ואתה כל המדינות הגרורות, קיימו איבתן ליוגוסלאוויה הלכה למעשה: ניתקו כל קשרי מסחר, הצרו צעדיהם של נציגי יוגוסלאוויה בתוכן, הרבו במקרי גבולות, והרחיקו את שליחי מוסדות יוגוסלאוויה ממרבית ארגוני הפועלים הבין-לאומיים הנתונים בתחומי השפעתן. ובפרק-הזמן הזה עשו גם ראשי יוגוסלאוויה החדשה, המוחרמים והמנו-

אף אויבים, שוב אין כללים מחייבים. נגד יריב הכל כשר: פעולה מהירה, לשון בוטה, לחץ פתאום. זה פשר המהירות שבה הופעל האינפורם-בירור. ברי, המפלגה הבולשאוויסטית היתה בטוהה מראש במסקנות שתוסקנה באינפורם-בירור המורכב בעיקרו משליחי המפלגות הקומוניסטיות של הגוש. אכן, בין נציגי בולגאריה באותו מושב באינפורם-בירור היה קוסטוב, הוא קוסטוב אשר שילם בחייו על התנגדו, בעדות עצמו, לתיאום הכלכלה הבולגארית לדרישות ברית-המועצות.

המסקנות הוסקו. האינפורם-בירור קבע בסיכומו, כי יוגוסלאוויה לא תחזיק מעמד בלי עזרתן של מדינות הדימוקראטיה העממית ושל ברית-המועצות; כי יוגוסלאוויה תימכר ותשועבד ותיהפך למדינה בורגנית; כי המפלגה הקומוניסטית ביוגוסלאוויה יש בה „אלמנטים בריאים“ אשר יסלקו את המנהיגים שסררו.

ד

אם נזכור את התקוה האחרונה, נראה שזו לא נתקיימה כלל. לא זו בלבד שלא נמצאו היסודות הבריאים שיהא בכוחם לחולל הפיכה כזו; אדרבה, כמעט כל חברי הועד המרכזי, זולת שנים-שלושה, התייצבו לימין ה„מורדים“. תנועת הפועלים ביוגוסלאוויה וההמונים לא זו בלבד שלא מרדו, אלא נתלכדו ביתר שאת סביב מנהיגיהם הבלתי-רצויים במוסקווה. תחת פירוד ואירצון, נתגלתה תמונה של אחדות הכוחות בעמדתם כלפי מוסקווה.

זו היתה טעות אחת של מוסקווה והאינפורם-בירור העושה רצונה.

והרי עוד טעות: ההנחה שיוגוסלאוויה מוט תימוט בלא עזרתן של המדינות הקומוניסטיות, אף היא נתבדתה. למעשה, הושם קץ לכל סעד. על כן נותקו כל קשרי המסחר. ליוגוסלאוויה היו חוזי מסחר עם ברית-המועצות, פולין, צ'כוסלובאקיה, הונגריה, בולגאריה, מהם שכללו סעיפים על הספקת מכונות, חמרי-תעשייה וצרכי חשמל ליוגוסלאוויה. והיה מקום לשער: אם תופסק הספקה זו — ועמדה יוגוסלאוויה ריקה, ערומה ובחוסר-כל.

לכאורה, יש מקום לשאול: אם באה המפלגה הבולשאוויסטית בריב עם המפלגה הקומוניסטית של יוגוסלאוויה, מה טעם לאחוז דרכי הרעבה נגד המדינה כולה, על כלל תושביה? הלא יתכן, כי יימצאו בסדום זו עשרה „צדיקים“ שיסייעו בהחזרת העגלה לדרך-המלך. אולם לפי חשבונה של מוסקווה לא היתה תקוה ליוגוסלאוויה להתקיים בלי עזרת המדינות הקומוניסטיות. כגדול המחסור במדינה זו כן יאבד חנם של מנהיגיה הסוררים, לפיכך יש לפעול מיד, ומיד

בהלכה ובהגשמה. במשך שלוש שנים החזיקו ראשי יוגוסלאוויה מעמד והגנו על דעתם ועל זכותם. והגנה זו היא שעוררה אותם למחשבה רבה על בעיות היסוד של תורת מארכס ולנין, על המהפכה ודרכי התגשמותה, על מדינת המעבר, על דרך ניהולה של המהפכה ועל שיטתה הפוליטית של ברית-המועצות כלפי אזרחיה היא, ההמונים העמלים נושאי המהפכה, כלפי המדינות חברות הקומאינפורם וכלפי העולם כולו.

1

תלי תלים של מאמרים נכתבו ביוגוסלאוויה בשאלות אלו והרבה נאומים נישאו. העתונות גדושה מאמרים בענין היחסים עם סס"ר ועם שאר מדינות מזרח אירופה. מנהיגי יוגוסלאוויה אינם רוצים בהחלפת היחסים, ואף על התקפות קשות אינם מגיבים בסגנון חריף. אופייניים לדרך זו הם דברי המרשל טיטו בנאומו הפרוגרממטי בשם הממשלה החדשה של יוגוסלאוויה, עם פתיחת הסקופשטינה ב־25 באפריל 1950:

„ממשלת יוגוסלאוויה הגיעה לידי מסקנה מצערת, שלנוכח עמדתן העוינת של סס"ר ומדינות הדימוקראטיה העממית כלפי יוגוסלאוויה, אין היא רואה כל אפשרות לעשות מצדה דבר אשר ישפיע על הטבת היחסים של ארצות אלו. מסקנה זו מצערת עוד יותר משום שגם הממשלה וגם העמים שביוגוסלאוויה החדשה מחזיקים באהדתם לעמי הארצות האלו ונכספים ביודעים ליצירת יחסים כתיקנם עם ארצות אלו, במידה מסוימת לפחות.

„ברצוני לומר כאן בשם הממשלה וכן בשם עמי יוגוסלאוויה, שלא הממשלה ולא העמים אינם רוחשים שום רגשות איבה כלפי ארצות אלו, שלא הממשלה ואף לא עמי יוגוסלאוויה לא עשו שום דבר, לא בעבר ולא כיום, נגד ארצות אלו, שיהא בו כדי להכתים את שמה של ארצנו הסוציאליסטית. כל האשמה שהוראשמו בקשר לזאת על-ידי מנהיגי ארצות אלו וכל הטענות שטענו נגדנו בדרכים שונות — אין בהן אף שמץ אמת, מצוץ הוא מן האצבע והריתו לעז היסטורי שבסופו יפול על ראשיהם של אלה אשר ביקשו בכל מיני דרכים להשחירנו.“

הסגנון הממושע שבתגובת המדינאי אינו התגובה היחידה מצד יוגוסלאוויה כלפי ברית-המועצות ומדינות-החברותיה. מלחמת האידיאות שבאה בעקבות חרם הקומאינפורם הביאה בעקבותיה גם תנופה עיונית ומחשבתית. אם ביחסי המדינות יוגוסלאוויה עוצרת

דים, דרך ארוכה. מניה וביה הוטל עליהם להסתגל למצב חמור, גדוש מוקשים ותקלות בלי סוף, להתאים את תכניותיהם הכלכליות למצב החדש, ולמצוא מקורות חדשים לאספקה הנדרשת לשם קיום תכנית התיעוש בהתאם לתכנית החומש. כללו של דבר, לנהל מדינה הנתונה בתהליך מהפכה סוציאליסטית במהותה, כשהם נלחמים ומתגוננים יום-יום ושעה-שעה מפני אויבים ומשטינים מכל עבר.

והלא יש לזכור גם מה עבר על יוגוסלאוויה בשנים הקודמות. מראשית המלחמה נצטרפו יוגוסלאווים לפארטיזאנים. משכנסה ברית-המועצות למלחמה הריגשו הפארטיזאנים ביוגוסלאוויה, כי מעבר לגבולם מזרחה פועם לב ידידים וכי יד אחים הושטה אליהם ולא תוסר כל ימי המלחמה הנוראה. בשנה האחרונה למלחמה פעלו הפארטיזאנים וצבא ברית-המועצות יחד אחת ונהלו נצחונות משותפים, כתום המלחמה היה חג הנצחון משותף. ראשי הצבא הסוואטי כובדו ברחו בות הנושאים שמותיהם עד היום הזה, רח' גנרל ז'ר-נוב, רח' טולבוהין ועוד. יוגוסלאוויה נתערתה בתוך העולם הקומוניסטי. נכרתו בריתות-אחים עם הונגאריה, רומניה, פולין, צ'כוסלואקיה. יוגוסלאוויה הרי שיטה עזרה ישירה ובעקיפין לאלבאניה, להונגאריה, לבולגאריה וללוחמי יון. חוזי מסחר לסחר חליפין ולאספקה הדדית נתלו הסדר משותף לקשרי תרבות ולחינוך הדור הצעיר, כיאות לאחים לדעה ולעיתיד משותף.

והנה נתגלעו חילוקי-דעות — ובן לילה חלפה הלכה לה הידידות. המהפכנים של אתמול היו לפאשיסטים של היום, האחים מאמש הפכו לבוגדים וריאקציונרים, הלוחמים בהיטלר במשך ארבע שנים של חיי מחתרת וסבל הוכרזו היטלריסטים, ולפחות — טרוצקיסטים.

ואולם מה שהכריז, מטעמים אלו או אחרים, הקומאינפורם, לא נתקבל בבלגראד כמצות אנשים מלומדה. אנשים נאמנים למהפכה ולתורה הקומוניסטית, ובידם נכון הגה השלטון, כיצד יקבלו על עצמם דין „בוגדים“, פאשיסטים, טרוצקיסטים וריאקציונרים, על אחת כמה וכמה כשראו עצמם צודקים, גם מבחינת הגישה המחשבתית וגם מבחינת המעשה? הכרעת הקומאינפורם, אמרו, היא לרעת המהפכה ולרועץ למדינה ולעמים היושבים בה. הברירה היתה: היגנו על השקפתם הם — או יתכחשו לעצמם ויכנעו כרבים שקדמו להם — יכו על חטא בפומבי ואולי גם יועמדו למשפט?

במצב זה היה עליהם להסתגל במחשבה ובמעשה לשינוי היחסים שקם — והעיקר: למצוא דרכם בתורת המהפכה, ולהגן על עצמם ועל קיומם הנפרד —

כמעמד מיוחד, על חשבון ההמונים, עד כדי הדברת העם לרצונה. הביורוקרטיה ידה בכל: במסודות המדינה הפוליטיים והמינהליים, במפעלים הכלכליים, בצנרת טרליזאציה המופרות, בתפיסת כל סמכות המדינה בידיה ובשאיפה להרחבתה. הביורוקרטיה עומדת בסס"ר מול האזרח, מול העם, מול ההמונים העמלים — ומטילה עליהם דעתה ומרותה, שיטתה והשקפותיה. אסור כי האזרח יחשוב, ידבר ויכתוב, אחרת מאיש המנגנון. האמן היוצר חייב ליצור לפי הוראות מלמעלה, בתוך מסגרת קבועה, ואוי למי שיחרוג ממנה — אלא אם כן "יחזור בתשובה" בפומבי, ואז תלוי הדבר בביורוקרטיה אם תסתפק בזאת או תעמידו בכל זאת למשפט על בגידה.

הביורוקרטיה שואפת, מלבד זאת, להרחיב שליטונה על כל יתר מדינות המהפכה. לכך דרושה השתלטות של ממש, ועל כן אין נוהגים שוין ביחסים עם המדינות האחרות, אלא כופפים אותן מכל הבחינות — כלכלית, פוליטית ותרבותית — לסס"ר. דוילאס מונה במדיניות הסוציאליסטית התרחקות ממקורות תורתם של מארכס ואנגלס, שגיאות בטקטיקה המהפכנית ושיטה אטימארכסיסטית ואנטי-לניניסטית בהנהגת העולם הסוציאליסטי. לפי דבריו אפשר למצוא בברית-המזרח עוצות: * הנהגת יחסי אי-שוויון עם מדינות סוציאליסטיות אחרות וניצולן; טיפוח בלתי-מארכסיסטי של תפקיד המנהיג, הלוכש לעתים צורת עבודת אלילים ומביא לידי זיופים היסטוריים גסים, המזכירים את תקופת האבטוקרטיה המלוכנית; הבדלים בשכר העבודה — למעלה מן המקובל אפילו בביורוקרטיה הבורגנית — המגיעים מ-400 עד 15.000 רובל לחודש; כפייה אידיאולוגית של לאומיות רוסיה הגדולה, זלזול והנמכת תפקידם, תרבותם ודבריימיהם של עמים אחרים; הסכם על חלוקת ספירות-השפעה עם המדינות הרכושניות; תביעת מונופולין לפירושה הנכון של האידיאולוגיה המארכסיסטית ושיטת הטקטיקה של תנועת העבודה הבין-לאומית והפחת שקרים ולעז בתנועת הפועלים; סירוס תורתם של מארכס, אנגלס ולנין, ביחוד לגבי חוקי תקופת-המעבר למשטר החברה הקומוניסטית; זלזול בתפקידה של ההכרה, ביחוד הכרת ההמונים במלחמתם למען משטר-חברה חדש; נטיות לחיסולה של הדימוקראטיה הסוציאליסטית למעשה והפיכתה לדבר שבצורה בלבד, מניעת מלחמת הדעות ועצירת יומתם של ההמונים, היינו פגיעה ביסוד כוחם היוצר, וממילא בכוחות היוצרים בכלל; ראויזיה בעיקרי היסוד הפילוסופיים של המארכסיזם.

ברוחה, הרי בתחום ההלכה — שאני, במשך השנתיים שחלפו, שהיו מלאות לבטים נפשיים ורוחניים, בשלה מחשבת הבקורת ונתנה תוצאותיה. מנהיגי יוגוסלאביה יצאו בלשון ברורה ושנונה נגד האדיקות המוסקוואית, נגד הדוגמאטיזם של הצמרת הקומוניסטית בסס"ר, והרי הם קוראים לשינוי ערכים בעולם המהפכה, שינוי ערכים בכל שטחי המחשבה וההגשמה. עדות נכבדה לתהליך המחשבה המתחולל כאן הוא נאומו של מילובאן דוילאס, איש מונטיניגרו, מיניסטר בלי תיק וחבר הפוליט-בירור, על בעיות הסוציאליזם.*

לדעתו של דוילאס, דרכם של הקומוניסטים ביוגוסלאביה חדשה היא בעולם הסוציאליסטי ועל כן — חשיבות היסטורית נודעת לה. הרי הם "המערערים הראשונים" על המצב הקיים בעולם המהפכה. לפי הגדרתו: "אנו השלילה ההגליאנית של המצב הקיים בסוציאליזם ולפיכך גם הניצוץ להתפתחות העתידה". ולפי שהיוגוסלאבים מעוררים בעיות חדשות ושאלות נוקבות, נעשו תופעה בעלת ערך בין-לאומי. אמנם שרשיהם בתחומים לאומיים, אך עצם הופעתם על הבמה ההיסטורית כמתנגדים למצב הקיים ולשיטות פוליטיקה וטקטיקה מקובלות, היא המעמידה אותם קבל העולם המהפכני כולו בחזקת פותחי אפקים חדשים למחשבה, לבקורת ולמעשים.

2

בשלושת דברים, לפי הגדרת טיטו, ניכר אבדן עצמאותה של מדינה ביחסיה עם מדינה גדולה ממנה: חוסר שוויון שבין שתי המדינות; ניצול כלכלי המביא לידי העשרת המדינה הגדולה על חשבון המדינה הקטנה; כפיפות גמורה בענייניה הפנימיים למדינה האחרת, הגדולה.

ובשלושת הדברים אמרה ברית-המועצות להדביר תחתיה את יוגוסלאביה. ובוה חטאה הגדול של ברית-המועצות כלפי חברה.

לדברי דוילאס לא חטאה ברית-המועצות רק כלפי יוגוסלאביה. כי שאיפתה להשתלט על כל מדינות מזרח אירופה, בידיה או בידי שליחיה, השתלטות ממש. לדעת דוילאס לא מקרה הוא שאלו הן מגמותיה של ברית-המועצות. ברית-המועצות ססתה, לדבריו, זה כבר מדרך ההגשמה הסוציאליסטית הטהורה, דרך מארכס ואנגלס, והחזיון המרחיק אותה ת"ק פרסה מן ההגשמה הסוציאליסטית הוא השתלטות המנגנון על המדינה, לשון אחרת, התחזקות הביורוקרטיה.

* "יוגוסלאביה החדשה", גליון מס. 14, אפריל 1950 (גרמנית).

* "פוליטיקה", עתון יומי, גליון מס. 13504 מיום 19 במארס 1950.

גלות אשכנז – מקור תרעלה

חיים יחיל

לחזור ולקבל את רכושם או את הפנסיות והקצבות המגיעות להם. מספרם של כל היהודים הגרמניים הללו נאמד ב־12000 לערך, כמחציתם בברלין.

יהודים אלה כשלעצמם לא היו מהווים בעיה מיוחדת. מיעוט מספרם, זקנתם ועודף התמותה על הילודה, נישואי התערובת, כל אלה היו מחסלים את הפליטה הדלה של יהדות אשכנז תוך זמן קצר. רובם אנשים צנועים, שאינם בולטים בכלכלה, במדיניות ובחיי התרבות. מוסדות הסיוע היו מוסיפים לתמוך בזקנים ובחולים, ובמרוצת הזמן היתה השאלה יהודית אחריהם על אדמת גרמניה מוצאת את פתרונה הטבעי. כך היו הדברים מתגלגלים, אילו היו הם היהודים היחידים בגרמניה.

ברם, דוקא גרמניה שימשה זירה לשידוד המערב כות הגדול בחיי ישראל בגולת אירופה שלאחר השואה. צבאות הכיבוש האמריקני והבריטי שחררו במחנות הריכוז שבגרמניה כששים אלף יהודים. מספרם פחת מהר — כרי מחציתם — בעקבות תמותתם הגדולה ותהליך החזרתם לארצות מולדתם. אולם עוד בסתיו 1945 התחיל תהליך הפוך של זרימה לעבר המחנות בגרמניה. זרימה זו היתה בתחילתה תהליך סטיכי, אך ברבות הימים כוונה התנועה במטרה ברורה להקים ריכוז יהודי גדול באזור הכיבוש האמריקני בגרמניה. תנועה זו הגיעה לשיאה בבריחה המונית מפולין לאחר מהומות קיאלצה בקיץ 1946, בסוף השנה ההיא הגיע מספר הנידחים היהודים בגרמניה למאה ושבעים אלף. ריכוז גדול זה של שארית הפליטה היה לו ערך לאומי כביר. במחנות גרמניה התארגנו יהודי מזרח אירופה לעדה עולה, בעלת תודעה לאומית מגובשת. כאן, בארץ משוללת שלטון עצמי ובצל חסותו של הצבא האמריקני, התפתחה אבטונומיה יהודית שלא היתה כדוגמתה בגולה בכל ימי האמאנסיפציה. ציבור זה דיבר בשפתו (איידיש), ילדיו נתחנכו בבתי־ספר עבריים, כל עניניו היו נחתכים עלידי מוסדותיו הוא. כאן היו מפכים מעינות העליה, ההעפלה וההתנדבות הציונית בגוף ובממון. למעלה משלושים אלף מעפילים, שמונת אלפים מתנדבים לגח"ל וכשבעים אלף עולים בעליה החפשית, זה מאזנה הציוני של שארית הפליטה, אשר הפכת את המקלט הארעי של מחנות גרמניה למצב

למעלה משלושים אלף יהודים עוד יושבים בגרמניה בעצם היום הזה. מה מניע אותם להוסיף ולשבת בארץ הדמים? מה משמעותו של קיום עדה יהודית בגרמניה לגבי העם היהודי?

יותר משליש מן המספר הזה הם יהודים גרמניים. בגמר מלחמת העולם היו בגרמניה 16—17 אלף יהודים גרמניים, שריד דל ליהדות אשכנז אשר מנתה בשנת 1933 כחצי מיליון נפש ובפרוץ המלחמה למעלה ממאתיים אלף. כמחצית הפליטה הזאת ישבה בברלין והשאר היו מפוזרים בארבעת אזורי הכיבוש. רבים מאלה היו נשואים נישואי תערובת וניצלו לרוב בזכות קרוביהם שאינם יהודים. רבים בתוכם הזקנים ומעטים מאד הילדים. בשנת 1946, למשל, היו מצויים בקהלת ברלין, על 8000 חבריה, רק שמונים ילד בגיל בית־ספר. זיקתם של שרידי היהודים הגרמניים ליהדותם רופפת, אוצר ערכיהם היהודיים קלוש ביותר. אין בהם לא רב ולא עסקן ציוני או יהודי בעל שיעור־קומה. שנות השואה, רדיפת היהודים והוקעתם, חינוך אמנם במקצת את הכרתם היהודית של השרידים הללו, והכרה זו קיבלה חינוך נוסף על־ידי העזרה הנדיבה שהוגשה להם מטעם מוסדות הסיוע היהודיים והג'וינט בראשם. באותם הימים נקרה לפני שליח ארץ־ישראל, בקיטנת־ילדים יהודית בברלין, ילד בעל קלסתר־פנים גרמני מובהק, בן נישואי־תערובת. כשנשאל בתמיהה, אם אמנם יהודי הוא, השיב הילד בבטחון: ודאי, הרי אנחנו מקבלים חבילות מזון מאת הג'וינט!

מצבם הכלכלי של היהודים הגרמניים, בתקופה הראשונה לאחר השחרור, היה ירוד עד מאד. מעטים עבדו וסיכויי העבודה היו קלושים. הם קיבלו אמנם תוספת מזון שניתנה לקרבנות הנאצים, אך לא נהנו מאותן הזכויות שהוענקו לפליטים הנידחים. בחמש השנים האחרונות השתפר מצבם הכלכלי. קצתם עלו לארץ וקצתם היגרו לארצות־הברית, אך רובם נשארו בגרמניה ויש בדעתם להשאר בה לצמיתות. כנגד תנועת ההגירה מגרמניה יש לציין גם תנועה, קטנה אמנם, של חזרת יהודים לגרמניה, ביחוד מן המזרח הרחוק (שנחאי) ומאנגליה, וכן בודדים מארצות אמריקה ומישראל. המדובר הוא ביהודים אשר לא נקלטו מבחינה כלכלית וחברתית בארצות מושבם החדשות והם חזרו לגרמניה כדי

צוֹת־הִבְרִית, אך רק מעטים יגיעו למחוז חפצם, בשל הסייגים המרובים הכרוכים בחוק הגירת הנידחים לארצות־הברית לגבי היהודים. לפי השערת אנשי ה"ג'וינט", העוסקים בדבר, יספיקו ארבעת אלפים לכל היותר להגר לארצות־הברית בטרם יפקע כוחו של החוק, עד אחר ביולי 1951.

הנהיה, איפוא, עדים לחזיון התמוגותם של שרידי היהדות הגרמנית עם הזיבורית של שארית הפליטה לגרעין של קיבוץ יהודי חדש? כל עוד ישבו המוני פליטים בגרמניה, מנע לחצה של דעת הציבור את שילובם של הפליטים עם חברת היהודים הגרמניים. חייה ומוסדותיה של שארית הפליטה היו פעילים יותר משל היהודים הגרמניים, וגם מעמדו של נידח היה נוח מזה של חבר קהילה יהודית. אך גם היהודים הגרמניים הששו מפני השתלטות הפליטים ובחרו בפרישות מארגון שארית הפליטה. ועדי הפליטים והועד המרכזי שלהם היו נבדלים איפוא מן הקהילות, אם כי במרוצת הזמן גדל מספר האנשים שהיו קשורים הן לועד הפליטים והן לקהילה. רק בערי האזור הבריטי, שם היה מספר הפליטים ומספר היהודים הגרמניים שקול, הושג עוד בשנת 1947 מיוזג, והועד המרכזי ייצג גם את הפליטים גם את הקהילות.

בעקבות העליה ההמונית וההגירה המוגברת נשׂתנתה התמונה. צביונה הציוני של שארית הפליטה הלך ודהה. קהילות הפליטים הקטנות בעיירות ובערים שדה רבות בוטלו ברובן והפליטים מתרכזים בערים גדולות אחדות. חלק מהם התעשר מאד ועבר למסחר הסיטוני ולתעשייה. כיום מבקשים הם להימנות דוקא עם ארגון המשתלב במערכת המוסדות הגרמניים, ויהודים אמידים אלה רצויים גם יותר לקהילות. הקהילות מעונינות בגידולן המספרי, כי הדבר מגביר את תביעתן לרשת את רכושן של קהילות אשכנז לשעבר ומחזק גם את מעמד מנהיגיהן בתוך הציבוריות הגרמנית. זהו קו פעולתו של יושב־ראש ברית הקהילות בבאואריה, ד"ר פ. אוֹאֶרְבֶּךְ, הוא גם מנהל המשרד לפיצויים מטעם הממשלה הבאוארית. (האיש נעשה עתה נושא לשערוריה שריחה נודף). הוא פרש זה כבר את חסותו על הפליטים בקהילות. עם היותם קשורים בועד המרכזי של שארית הפליטה. מטעמים דומים שיגר הועד המרכזי של האזור הבריטי שליחים לוינה כדי לשדל יהודים שהגיעו לשם מהונגריה כי יתיישבו באזור הבריטי של גרמניה. תהליך התערותם של הפליטים בקהילות אינו קל ומעצורים נפשיים רבים על דרכם, נוסף על מריבות המנהיגים. במחנות באואריה נשמרת גם כיום שפת ההוראה העברית ובמינכן קיימים בית ספר עממי

הכוחות המהפכניים בגולת אירופה. שארית הפליטה היתה בשנים הללו העתודה הנאמנה ביותר למלחמת הישוב על שחרורו ועל גאולת העם.

ואולם תולדותיה של שארית הפליטה לא עברו במסילה ישרה. היתה זו דרך מעקשים ונפתולים, ובכל שלבי מאבקה צנחו חללים בצדי הדרך. אף בשבועות הראשונים לאחר השחרור נאחזו פליטים, בעזרת קצינים יהודים של הצבא האמריקני, בערים ובעיירות שונות של גרמניה, וההסתננות המתמדת מן המחנות אל הערים לא פסקה. בסוף שנת 1946 היו באזור האמריקני 35,000 פליטים יהודים ב־140 ערים ועיירות. לרוב היו אלו קהילות קטנות. רק בעשר ערים מנתה האוכלוסיה היהודית למעלה מחמש מאות נפש. יהודים אלה נאחזו, ברובם המכריע, במסחר. הם לא התערו בקהילות של יהודי גרמניה, במקום שקהילות כאלו היו קיימות, אלא נתארגנו כעדת פליטים עם ועד משלהם והיו מסוגלים לועד המרכזי של שארית הפליטה. תנועת העליה וההגירה גרפה גם אותם לתוכה, אם כי לא בממדים דומים לתנועתם של אנשי המחנות. מספר הנידחים בגרמניה, שהיה בסתיו 1946 כ־170,000, ירד עתה עד עשרים אלף בערך. כמאה ועשרת אלפים עלו, ויתרם היגרו לעבר הים או למערב אירופה.

האוכלוסיה שנותרה בגרמניה מורכבת מיסודות שונים. יש בהם חולים ונכים, ששום ארץ, זולת ישראל, אינה מוכנה לקבלם. מדינת ישראל, שכבר קלטה אלפי עולים נכים, התחייבה בחוזה עם הארגון הבינ־לאומי לפליטים (אייר"ו) לקלוט את כל החולים והנכים מבין הנידחים הרוצים בעליה. יש בהם הרוצים להגר לארצות־הברית והם מחכים לתורם או להכרעה בדבר היתר כניסתם לארצות־הברית. שני הסוגים הללו מרוכזים בעיקר במחנות שנותרו בסביבת מינכן ובהם כ־7000 נפש. קבוצה אחרת הם הפליטים המתממהים בגלל הפיצויים שהם תובעים, בהתאם לחוק הפיצויים לקרבנות הנאציזם, אך נוסף על כל אלה, וגם בתוך כל הסוגים הנזכרים, רבים הם אשר טעמו מסיר הבשר ונפשם דבקה ברווחים הקלים אף במחיר בזיון מתמיד. רובם ככולם חיים על המסחר, ובעיקר על השוק השחור. הם מבריחים סחורה לגרמניה וממנה. הם סוחרים ב"חבילות שי" (בקרונות שלמים, כמובן!), הפטרות ממכס, וצוברים רווחים גדולים מן הקפה, הטבק, השוקולד וכו' המוברחים בדרך זו. בוטחים הם במעמדם ה"אֶפְסִטֶרִיטורִיאלי" כנידחים, המוציא אותם מסמכות השיפוט של בתי־דין גרמניים. עוד כאלפיים־שלושת־אלפים איש בלי בד, לפי אומדנה, רוצים לעלות לישראל ואף אלה עולים טפין טפין. כעשרת אלפים רוצים להגר לארץ

ארוכים אחד האזורים הרגשיים במדיניות הבין-לאומית, שם תתלקח מלחמה חדשה כי תפרוץ, שם תגיע גם המלחמה האידיאולוגית לשיאה. ואף זו: כל אחת מן הריפובליקות הגרמניות תחתור להחזרת אחדותה של גרמניה תחת דגלה היא, שאיפות האירידינטה תתחברנה עם המגמות המדיניות המנוגדות, ומי יודע אם הרצון לאחדות גרמניה לא יעורר בה מלחמת אזרחים איומה. אין לך ארץ באירופה הבלתי-קומוניסטית שיש בה קרקע פורה לקומוניזם כגרמניה היום, ואין לך ארץ שהתנועה האנטי-קומוניסטית עשויה להצמיח בה גידולים לאומניים-פאשיסטיים מסוכנים כגרמניה. לפי שעה ידם של הכוחות הריאקציוניים על העליונה. מפתה של גרמניה לא חוללה בה שום תנועה מהפכנית מקורית. יסודותיה הסוציאליים של גרמניה המערבית לא נשתנו. הגרמנים נוכחו לדעת, כי החישובים האסטרטגיים של שליטיהם היו מוטעים, אך לא שוכנעו כי משטרם היה נפסד במהותו. נהפוך הוא: הקמת החזית האנטי-קומוניסטית מחזקת את אמונתם, כי כשלונם היה כשלון אסטרטגי בלבד ואילו מטרתם היתה צודקת. לפי הכרתם הולך המערב ומסגל לעצמו ערכים רבים ממורשתם המדינית. ברבות בטחונם העצמי אפשר ויציבו לעצמם מטרות אימ-פריאליסטיות משלהם.

נקל לשער מה משמעותו של קיום קיבוץ יהודי בלבן של מחסן-נפץ זה בלב אירופה. מלחמה חדשה מאיימת על העם היהודי בתפוצות אירופה, ואולי לא רק באירופה, בכליה מוחלטת. כמיעוט לאומי, גזעי ודתי, יוצאי דופן במדיניות החד-לאומית דהאידינא. בארצות מזרח אירופה יהיו חשודים על נטיות מער-ביות בשעת מלחמה, ובמערב על נטיות קומוניסטיות. במדינות אחדות באירופה תופסים יהודים, מבין המער-טים שנותרו, משרות חשובות במנגנון הממשלה, וכל תנועת מרי תיאחו בעובדה זו. נסיון המלחמה האחרונה, כשניתן להוביל ששה מיליוני יהודים לטבח, לא נשכח מלב העמים, ממשותפתיה הפעילים ומעדיה הזוממים כאחת.

אנטישמיות קיצונית ופרועה היא אשר שימשה לנאציזם מנוף עיקרי למען לכד את העם הגרמני מסביב לדגלו. היא היתה חלק אינטגרלי של תורתו העיונית ושל תכניותיו המעשיות בכל שלבי עליותו וכיבושיו. גם כיום אין חרטה אמיתית בלב העם הגרמני על אשר עולל ליהודים. שנאת היהודים לא נעקרה מלבם של הגרמנים, ומציאותם של יהודים היושבים בגרמניה כיום אינה עשויה להחלישה. אם אפשר היה לשסות את העם הגרמני בקיבוץ יהודי היושב בתוך הגרמנים זה אלף שנה, מושרש במשקם, דובר בשפתם ובן-בית בתרבותם, בקיבוץ נטול שרי-

עברי וגרמנסיה עברית. העתון היהודי בבאואריה שפתו אידיש, ואילו העתון היהודי באזור הבריטי הוא בגרמנית.

לאן פני ההתפתחות? לפני כשנתיים, בימי הת-עוררותה של שארית הפליטה, היינו משוכנעים כי לכשיעברו שרידי רצח המיליונים דרך גרמניה, יקיץ הקץ על היסטוריה בת אלף שנה של ישוב יהודי באשכנז. האמנם טעינו? אם אמנם יתאחדו שרידי הפליטים עם שרידי היהדות הגרמנית לקיבוץ אחד, הרי, ככל שמזור הדבר, יהיה דוקא קיבוץ זה על אדמת גרמניה בעל חיוניות גדולה משאר קיבוצי היהודים באירופה. צביונם הלאומי של פליטי ישראל כאן מובהק יותר מזה של שרידי היהודים בארצות אירופה אחרות, לחץ המשטר לטמיעה חברתית, תר-בותית ולאומית קטן מבראצות הקומוניסטיות, ונטיות של היהודים להתבוללות מוחלטת פחותה היא מכל ארץ אחרת. שאלה זו חשיבות מכרעת לה לגבי עם ישראל כולו, וחשיבותה איננה מסוייגת בתחום קטיגוריות מוסריות בלבד, אלא היא נוגעת להתפת-חותו ובטחונו של כל העם, באשר עצם ישיבתם של יהודים בתוך נקוביות החברה הגרמנית מסכנת את כלל האומה.

ב

המלחמה הקרה בעולם הרימה את גרמניה מאש-פתות במהירות מפליאה. הריסותיה פונו, משקה הת-אושש ותעשייתה הופעלה במלוא הקיטור. כיום מצבה הכלכלי של גרמניה המערבית טוב יותר ממצבן של רוב הארצות המנצחות. תהליך זה ילך ויגבר, כי בתקופה של שידוד מערכות עולם לא יוכל שום אחד מן הגושים היריבים לוותר על המעצמה הגדולה השוכנת בלבה של אירופה. בעקבות התחזקות הכל-כלית של גרמניה תגבר עצמאותה המדינית. משטר הכיבוש הולך ומתחסל, והגרמנים הם המתנים תנ-אים שבהם יאותו לחידוש עצמתם הצבאית. אולם ביתורה של גרמניה גורם, שהגברת עצמאותה המדי-נית מולידה ניגודים ותהליכים קוטביים שונים. בדור שחותמו יצירת מדינות חד-לאומיות, גרמניה היא הארץ האירופית היחידה שבה לא הושגה זהות העם והמדינה: האומה האחת נחצתה לשתי מדינות, וכל אחת מהן נמנית על גוש עולמי אחר. קרע זה, ככל שיוזן את תקומתן הכלכלית של שתי הריפובליקות, עתיד להחריף את תהליכי התפתחותן הפנימית. כל המתח המדיני הנאגר ברחבי תבל, יבוא על ביטויו החריף ביותר בגרמניה, שתהיה משולה למחסן חמרי-נפץ המסכן את האיוון המדיני בעולם. הגבול בין שתי הריפובליקות הגרמניות עתיד להיות לימים

את ישיבתם בארץ השמד. באיחור רב חיסלה הסוכה נות היהודית את משלחתה ואת משרדה (ב־30 בספטמבר 1950). הועד המרכזי של שארית הפליטה ומוסדותיו הלכו, לאחר היסוסים רבים, בעקבות הסוכה נות וסיימו את פעולתם באמצע דצמבר 1950. מיד עוררו עסקנים מעסקנים שונים גל של מחאות על החיסול. טענתם היא שאסור להפקיר יהודים, אשר „לא יכלו להספיק” לעלות בעוד מועד, ותיבתם היא להקים נציגות חדשה לשארית הפליטה.

קובלים הם מרה על ביטול זכותם לנציגות בקונגרס הציוני, ועל „החרם” שמחרימים את יהודי גרמניה. ולמרבה הפלא, כמה מן הטענות הללו מוצאות הד גם בתוך הציבור היושב במדינת ישראל.

לאמיתו של דבר, לא העלה שום אדם על דעתו הצעה לנעול את שערי הארץ בפני יהודים שירצו לעלות מגרמניה לעתיד לבוא. חוק השבות חל גם עליהם. אך לא הרי זכות העליה כהרי קיום מוסדות מיוחדים לסיוע העליה, אשר יהיו ממתינים עד שכל יהודי יאות וימצא את הזמן לראוי לפנות אליהם. לא הרי היתר כניסה לארץ כהרי קיום שירותי עליה על חשבון האומה. המתממה אצל סירי הבשר יורשה לעלות, אך לא עלינו הדאגה לנוחותו.

הטענה כי אין לנו רשות מוסרית לתבוע מאת היהודים בגרמניה מה שאיננו תובעים מאת היהודים בכל גולה אחרת, מקורה בקהות ובפשטות עיוורת. היש מקום להשוות עדה יהודית בארץ כלשהי עם קיבוץ שנצטרף בעיקרו מפירורים פירורים, בהחליפו את המטרה שהיתה לעיניהם בנדודיהם ברווחים קלים שנזדמנו להם בדרכם? היש מקום להשוות עם כלשהו שבקרבו יושבים יהודים עם אומה שדם שליש מעמנו בראשה?

הסניגוריה מצביעה על העובדה שאף מוסדותינו נושאים ונותנים עם מוסדות גרמניים, כדי ללמד זכות על ישיבת יהודים בגרמניה. אך גם היקש זה צולע על ירכו. גם מדינת ישראל גם התנועה הציונית נמנעו ככל האפשר מלבוא במגע עם מוסדות גרמניים (כתב האמנה של הקונסול הישראלי, למשל, הוגש לשליטונות הכיבוש, דבר שממשלת בון עומדת לערער עליו בקרוב). במידה שהיה מגע עם מוסדות גרמניים בכלל, היה הדבר רק בענין תביעותינו להחזרת רכוש ופצויים. וזולת זה, הרי מתעלמים בעלי הטענה מן ההבדל המהותי שבין ייצוג עניני מדינה ואזרחיה כלפי מדינה זרה לבין זיקת תושב לארץ מושבו. מדינת ישראל מתנגדת בכל מקום שאפשר להחזיר את גרמניה למשפחת העמים החפשיים. אך לא בנו הדבר תלוי ובמשך הזמן לא נוכל להמנע מפגוש גרמנים במוסד בין־לאומי זה או אחר.

שים לא כן שכן. יהרי יהודים אלה שנותרו לפליטה בגרמניה כיום, לא זו בלבד שאין להם חלק ונחלה בתרבות הגרמנית, אלא הם מתגרים בגרמנים. במשך שנים מעטות, שנות רעב ומחסור לגרמנים, הספיקו רבים מן היהודים האלה לצבור הון בדרכים בלתי־כשרות. הם בולטים ברעשנותם, בגינדור לבושם, בתכשיטיהם ובזלזולם המודגש בכל חוקי המדינה. מכיון שיצאו טובי שארית הפליטה ומנהיגיה, נשאר ערב רב ללא מדריך ומכוון.

תנועה לאומנית חדשה כי תקום בגרמניה, לא יקשה לה ללכת בדרך הסלולה של ליבוי השנאה ליהודים להגדיל היצרים האומניים ולהאדיר את ליכוד העם הגרמני סביב דגלה. אנטישמיות ללא רסן תשוב להיות כלי־זין ראשי במלחמה האידיאלית גית המכינה והמלווה את המלחמה הממשית. שערורית אוארבך בימים אלה ותגובת העתונות הגרמנית המפרסמת שלש פעמים ביום ידיעות סנסציוניות על מהלך החקירה נותנת לנו מושג־מה הן על השחיתות שפשתה בחוגים יהודיים מסויימים והן על הנטיה בקרב הגרמנים להאחז בשערוריה זו לשם ליבוי שנאת־ישראל. הואיל וחיידק זה של שנאה לישראל אינו מודה בגבולות, ממילא אין זה ענינם של שלושים אלף היהודים היושבים בגרמניה בלבד, אלא זו שאלה הנוגעת לעם היהודי כולו. לא בידנו הדבר למנוע שואת מלחמת־עולם חדשה, אף לא בידנו לעצור את תקר מתה של גרמניה. אך בידנו למנוע — או למעט — את הסכנה, כי השאלה היהודית תשמש גורם מרכזי בגיבוש החזיתות האידיאולוגיות לקראת המערכה העתידה. שאלה זו תוכרע בגרמניה. אם בכל ארץ וארץ אורבת ליהודים סכנה מיוחדת במקרה מלחמה, הרי רק גרמניה עלולה לעשות את האנטישמיות בסיס לפרוגרמה מדינית, ובזכות מעמדה הגיאופוליטי המיוחד, אף להנחיל את תורתיה לעמים קרובים ורחוקים.

לסכנה זו לא נוכל בהטפת מוסר ובהרשעת האנטי־שמיות. גם הבאת עצומותינו נגד גרמניה בפני עמי העולם תחטיא את המטרה, כי עמים אלה, במערב כבמזרח, מעונינים יותר בחיזוקה של גרמניה מבטוהר מצפונם כלפי היהודים.

חיסולו של הקיבוץ היהודי בגרמניה על ידי עליה והגירה הוא צורך חיוני של העם היהודי כולו. לא זו השאלה, אם יעלו עוד אלפים אחדים מגרמניה לישראל (שארית הפליטה קיימה את יעודה הציוני ותוספת זו לא תעלה ולא תוריד), אלא עיקר השאלה הוא הוצאת היהודים מגרמניה, ותהא מגמת פניהם אשר תהיה. זה כבר היה צורך להעמיד את יהודי גרמניה על ידי עובדות ברורות על ההכרח לסיים

בעולם. גם עתה עדיין רואים רבים בארצות המערב באפשרות השתקעותם של יהודים בגרמניה קנה מידה לתחית הדימוקרטיה בגרמניה. הקריאה ליהודים לנטוש את גרמניה מתפרשת באזני אלה כהודיה כי האנטי-שמיות היא תופעה חברתית בלתי-נמנעת. רבים וכן טובים מאנשי המערב נתפסים לדעה זו וגרמנים רבים נאחזים בה, מי בכנות ומי לשם אחיזה עינים. כולם כאחד חייבים כי השמדת רוב יהודי אירופה והקמת מדינת ישראל שינו את המציאות היהודית באירופה ואת הבעיה היהודית מיסודה. לא זו בלבד שאנו מסרבים לשמש קנה-מידה לדימוקרטיה הגרמנית, אלא אפילו נסיון כן להתקרבות מחודשת בין העם הגרמני והעם היהודי בעתיד רחוק לא יוכל להתבסס על שרידי הקיבוץ היהודי היושב כיום עוד בגרמניה. את עמדתנו כלפי גרמניה נקבע על-פי התפתחותה הפנימית שלה, על-פי משטרה המדינית, הסוציאלית והתרבותית ועל-פי יחסה אל העם היהודי ואל תביעות יהודים שנפגעו על-ידיה, ללא הבדל ארץ מגוריהם הנוכחית. הנסיון לקנות את דעת הקהל היהודי בעולם על-ידי הענקות לקומץ היהודים הנמצאים עוד בגרמניה יעלה בתוהו, כי לא נזקוף „טור בות“ אלו לזכותה של גרמניה אלא לחובתם של יהודים משוחזרים, אשר לא לידיהם הפקדנו את שמירת עניניו וכבודו של העם היהודי.

ריכוזם של כמאתיים אלף יהודים על אדמת גרמניה בשנים שלאחר רצח המיליונים. היתה לו השפעה מכרעת על כיבוש עצמאותנו הלאומית. בל נרשה שפרשה מזהירה זו תסתיים בהיפוכה. שארית הפליטה מילאה תפקיד מכריע בגאולת העם. בל נתן לשאריתו של השארית לסכן את קיומו ולחלל את כבודו.

יש לנו תביעות מרובות לגרמניה וכבודנו איננו מחייב אותנו לויתור על תביעותינו אלו. אך במידה שנבוא במגע עם גרמניה, הרי בידנו לשקול כל ענין לגופו, על-פי האינטרסים שלנו ועל-פי המוסד או האנשים אשר אתם נצטרך לשאת ולתת. ואף זו: אך לפני שנים מספר היתה גרמניה מושג גיאוגרפי בלבד, ובאזורי הכיבוש היו הפליטים, למעשה אֶכְסֵי טריטוריאליים. לא כן היום. יש מדינה גרמנית ואחר רוני הסייגים שעל ריבונותה יוסרו בחדשים הקרובים. ממילא יקיץ הקץ על מעמד המיוחד של הנידחים. ב־1 בינואר 1951 הועברו הפליטים לדאגת המשק הגרמני ובחדשי האביב יחוסל ארגון אייר־ו לחלוטין. יהודי אשר יוסיף לשבת בגרמניה מרצונו ישב בה ואינו ראוי אלא שננהג בו דין עבד נרצע.

תגובתם הרגישה של רבים מן היהודים היושבים בגרמניה על יציאת הסוכנות היהודית מעידה שלא כבה בהם ניצוץ הכבוד הלאומי. אך חלילה לנו לחזור בנו מהחלטתנו, אם ברצוננו להצילם ולמנוע כי ימיטו אסון על עצמם ועל כולנו. עם זאת יש לאחוז בכל דרך חיובית להקל על היציאה. עלינו לעמוד בהתחייבותנו לקלוט את החולים והנכים, גם אם קליטתם מכבידה עלינו. עלינו להחיש בכל דרכי המשא והמתן והלחץ המדיני את סידור הפיצויים לקרבנות הנאצים; עלינו לעשות למען ביטול תקנות המפלגות את היהודי המהגר מגרמניה לרעה מן התושב בה, כגון התקנה והמקנה זכות קיצבה לנכים רק כל זמן שהם גרים בגרמניה. לשם מטרה זו לא יגונה משאומתן עם השלטונות הגרמניים.

ולבסוף, עמדתנו טעונה הסברה מקיפה למען תיוודע היטב ליהודי גרמניה, ליהדות הגולה ואף לדעת הקהל

מבריחי הזהב

חנוך ברטוב

גלגלי המכוננית השמיעו קול צווחה. מול לחץ המעצורים המשיכו מעט מהלך כם עד שנכנעו ועמדו. כאיש אחד נזדקפו הנוסעים במקומותיהם, משכו תרמילים וצרורות בידיהם ונדחקו ליציאה. גוש גדול של גופות משופעים בזיעה ואדומים מחום פרץ ונעלם לכל עבר. גברים גדולי דחקו זרועותיהם השעירות ופילסו להם דרך. נשים עוטות שמלות צבעוניות נלחצו בחזות גולשים וכרסים תופחות בעד הדלת הצרה, וברגל כבדה ואנקה חנוקה צנחו לכביש. נערות מפויכות הצמידו ארנקים נוצצים לירכיהן ותוך החלקת שמלה קפצו וחמקו להן. הנהג אף הוא משך כרסו מתחת גלגל ההגה, נטל ארנקו רב התאים ופרש מן המכוננית.

לא עברו אלא דקות מועטות והמהומה

והרעש נתמסמסו בחלל. היה שקט פתאום. בצלה של הסככה הירוקה עמד עתה עמוס גליקמן לבדו. שקר־חפציו הארוך היה מונח לפניו ועליו תרמילו הגדול, הגדוש. התקין עמוס כיפתו לראשו, רקע ברגליו להרחיק האבק מנעליו הגדולות. תחב כותנתו למכנסיו ולאחר שסיים הזדקף והביט על סביבותיו.

ובכן, המושבה. כל אותו רעש וריח של בנזין ובהילותם של הנוסעים לא היו אלא מראית־עין. הריהי מוטלה לפניו כאשר ידעה מאז. עומד הוא בצד הדרך ומכאן נמשכים הרחובות הארוכים. כבישי אספלט אפור מסתירים את דרכי האבן העתיקות, את שבילי החול הטובעני שמקדם. והם ריקים, כבישים אלו, ודוממים. ובשוליהם עולים הבתים הישנים. ילדים מרדפים חישוק חלוד ואין איש נטרד על ידיהם. גללים טריים שנמעכו על האספלט מעידים על הבקר העובר בנחת את מרכו המושבה, ונער ערבי מדדה ברגל שחורה בעקביו. אף מעידים על העגלונים הזקנים ועל סוסיהם רבי הסבלנות. שמא תופענה מעל גגו של בית־הכנסת אותן יונים שהתקנת מקלעים לצודן?

הניח עמוס לחיוך שיתפשט על פניו. עיניו, ריסיהן אפורים מן הדרך ומושפלים מעיפות, ברקו בשמש השוקעת. בלילה שעבר, בשעות שהרכבת המצרית המצחינה חצתה את המדבר, תהה על כך. ישב וראשו בחלון ועיניו נחות על קפלי החול הרך, החם, המתחכך באורו של הירח המלא. הגבעות הקמורות, הנשיות, לא סיפרו דבר. נופן היה חוזר על עצמו, ורק נתנגן מתוכו הלילה האחר, שלוש שנים קודם לכן, כשגילגלו קטר, אפשר אותו קטר עצמו, מתוך נופו שלו, תחילתו של לילה זה של שיבה הוציא רייך, כדרכו, את הקלפים מתרמילו. הציג „רמי“. משום מה לא רצה עמוס לשחק. לשוא שידלוהו מזרחי ובני.

— שחקו שלושה, — רגז. — חצי־גרש מאה או גרש מאה — זה לא ענין של כסף, אני אומר לכם. אינני רוצה לשחק. מה אתכם?

רייך טרף את הקלפים בשקט, בזריזות, מעשה אמן. בויכוח לא התערב. רק לאחר שסיים מלאכתו, אמר: „לא רוצה, הניחו לו! מזרחי, הרם.“

נטל מזרחי בידו חלק מן הקלפים, משך את התחתון שבהם והניחו לרגלי אלו ופניו

גלויות. רייך חלק את הקלפים למשחקים. בכך סיים שליחותו. בשתי אצבעות שחורות צבת סיגריה והציתה.

— אתם מבינים, — פתח רייך בקולו אכול העשן והשנים. עמוס חייך. ידע כי אשמאי זה לא יחמיץ את ההזדמנות. — הלילה אנו עוברים את הגבול. כאן, מעבר לגבול, עולם אחר. כאן צריך לשכות. כאן לא יפה לשחק קלפים.

— חתהה. — צחק מזרחי. וטפח על ברכו של רייך. — לשכות! אתה ממזר, רייך! גם את החתיכות, תגיד יה־אֶרֶס?

בני הטיל קלף ראשונה. המשחק החל. שיחקו בשקט, מרוכזים כל־כולם בחיפוש אפשרויות ליצירת שלשות. מלך מלכה ילד. שלושה ילדים. ילד עשר תשע. להיפטר מהכפולים. להדביק בודדים. לפתע השמיע רייך בשקט: „האָנט“, וגילה קלפיו על השולחן. על גבה של חפיסת סיגריות רשם את התוצאות.

— בני, חֶלֶק. — הדף לעברו את הקלפים. — גם את החתיכות, מזרחי. שב, עמוס והבט היטב במדבר הזה. הוא טוב. גדול מאוד הוא ומלא חול. כאן אפשר לקבור הכל. איפה ששים הרבוא שנקברו בחול הזה? אף עצם אחת לא נמצאה, אף לא שן זהב. קבור, עכשיו ההזדמנות. בני, מה שם החתיכה שהיתה לעמוס בהאג?

— איזה חתיכה? — בני לא הרים פניו מן הקלפים.

— האחרונה, האחרונה.

— אה, קוני.

— כן, קוני. גם לה תמצא מקום. גדול מאוד הוא המדבר.

— סתום פִּיךְ. — רטן עמוס אל החלון.

סיימו עשרה משחקים. חישבו את הרווחים. קיפלו גופותיהם על הספסלים הישישים, המטונפים, וישנו. אמת, הוא קובר. רוצה הוא לברוח מחלאה זו שהיה רבוץ בה עד אזניו. כל־ארכה של המסילה תמה היה אם אמנם אפשר לברוח, אם אפשר לקבור. הריהו מנסה לתפוס קצהו של חוט שנשמט מידו זה חמש שנים, בלכתו לצבא. והנה היא המושבה — אפורה ודמומה באורם של ערביים. אכן, עולם אחר...

כך, לאחר דקה שעמד בתחנה, מחה עמוס את הזיעה ממצחו וערפו, תלה על כתפיו את תרמילו, העמיס עליו את השק המעופר ופסע אל הצריף.

ב

אף שכבר שפלה השמש והחליקה מעבר לאילנות ולגגות לא יצא החום עמה. זה היה בוקע מקירות הבתים ומכביש האספלט שנתרכך. היה תלוי בראשי הברושים ויורד מסכים מסכים לכל אשר תפנה. עמוס חפציו, הזיעה דבקה לגופו, היה פוסע לאורך הרחוב שהוא לבה של המושבה והוא מוליך „כֶּרֶם“, לצריף. צעדיו היו רחבים והוא נחפז להגיע לבית הוריו. ואף על פי כן לא הניחו עיניו לשום בית, אדם וחפץ שנתקלו בו. נחו עליו וליטפוהו כלטף זכרון שכות. ושוב היה הכל לפתע חי וקרוב כמו לא עזב מעולם מקום זה, כמו לא ישב לפני שבועיים בארץ רחוקה ויום זה רחוק עד מאוד ובלתי נתפס. הרי המושבה והרי הבית. הוא החלום והוא המוצא. בו תמצא תשובה לימי ערפל דלוחים וללילות ניאון ארוכים. הריהו סוף־פסוק להרגשת המיט מתחת לרגליך, להרגשה שעולם זה של מלחמות הוא כל היש. הרי אתה פוסע ונושם שלווה גדולה. עמוס הלך בדרך ולא ראה פנים מוכרות. את פלוני שעבר על פניו לא ידע. אחר חלף על אופניו ולא ניתן לזהותו. מאד רצה לומר שלום למישהו, כאשר יאמרו הבודדים, שלום שמשמעו: הנה מכירים אותי כאן. אלא איש לא עבר. וכבר הגיע לקצהו של הרחוב והשמאיל. וכאן שמע כי קורא בשמו. עמוס עמד במקומו.

רק לא להתרגש, לא להניח לליאות ולרעד האברים שישתלט. הפך פניו וראה אדם ממהר לעברו בצעדים רחבים. בימינו נפנף האיש וחיוך על פניו. רגע אימץ מבטו וזכרונה. דוד, דוד ויינגלס! אכן שמן מעט, אך אין לטעות בו.

— שלום, עמוס. שלום. — טלטל כפו. — איזו הפתעה!

— שלום, דוד. רק עכשיו חשבתי שהנה אני בבית, הולך ברחוב ואיני רואה כל פרצוף מוכר. שלום לך. שמח לפגוש אותך.

— מה זה שמח! תאר לעצמך — קולו של דוד היה נמוך וההברות היו עולות לאטן. יש לו שהות. — תאר לעצמך: אני יושב במספרה. דרך החלון אני רואה חייל נסחב, מסכן, עם חבילות וכלים. ראיתי כבר חיילים. ופתאום אני חושב: שמע, זה עמוס. חתחת. באמת מקרה מוצלח. אז מה אתה מספר?

— מה יש לספר? טוב להיות פה. טוב לראות אתכם.

— נו, מה, אנחנו לא נשתנינו כאן. — צחק דוד. — הבצה הישנה. אתה ודאי צוחק לנו, לפרובינציאלים. ואתם שם, מה לא סיפרו עליכם!

— אה, — ביטל עמוס בהנף יד. — טינופת. אין מה לספר. האמן לי, טוב להיות בבית.

— יא שיך, עלי לא תעשה רושם. — עינו של דוד קרצה, ברוב דעת. — הכל ידוע כאן. הבחורות, הביזנס, הכל. ובחור כמוך — גבוה, שרירי, ובעל פרצוף ככה־שחרחר לא יספר לי ששם טינופת. מתאר לעצמי כמה עברו במטתך, חתחת.

טפח בגב ידו על אבזם חגורתו של עמוס. בבת אחת פג טעמו של הרגע. אכן רצה לומר, לומר למישהו, כי טוב. אך הלה — הכל ידוע לו. רוצה הוא להיות שותף לאתמולך. לפתע עמד לפניו דוד במלוא דמותו. היתה חדוה בפגישה עם חבר כיתה. ובכל זאת, ברי לו — לא בדוד רצה לפגוש. דוד והמושבה מעולם לא היו היינו הך. כמשפחות רבות אחרות עברו אף הורי דוד מן העיר למושבה עם ההפצצה האיטלקית הראשונה. בוגר משאר התלמידים בכיתה, לבוש בקפידה, תסרוקתו רטובה ושמנה, כך הופיע דוד לבית־הספר. היה מעשן. לא בערב, בהחבא, כהרפתקה, אלא עישון של קבע, ללא התרגשות, מעשה קשיש. בטחונו, סיפוריו על וינה ועל פראג, הכסף שהיה מצוי בכיסו, המסיבות בדירתם העשירה והמרווחת של הוריו, עוררו ענין והתפעלות, אבל גם חצצו בינו לבין השאר. הרומנים הגרמניים והאנגלים שהיה קורא, כמו לעגו למושבה, לתושביה, לנערים שלא רקדו „סלונים“. הנערים חשו כי הוא נושא משהו זר ומסוכן עמו. „הארגון?“ — היה אומר, — „שאני אצטרף לארגון? יש לי דברים יותר חשובים לעשות בשבת. בערב? אתם תינוקות. אבל לי יש דרך הרבה יותר נעימה לבילוי ערב.“ ועת קצרה לאחר שהתגייס פגש בדוד. זה אמר: „עמוס, עמוס. גם אתה השתטית כאותם מחוסרי־עבודה ובעלים שברחו מנשותיהם? מילא, אבוד. אבל אם תחזור פעם מהצבא — הכנס אלי. אולי אוכל לעזור לך. הרי ידוע לך, אני נכנס לעסקו של אבא.“ אכן זהו דוד. אלא שבגר, והיסוד הזר והמושך נדחה כליל.

— אתה שותק כל כך. — אמר דוד. — אתה עייף, בלי ספק, וממהר הביתה.

— לא. אלא שאני מהומם מעט. ומה שלום החברה?

— כמעט לא פוגש איש. התפזרו בארץ. כמה חברה בתכניון. גומרים השנה. כמה בירושלים. השאר עובדים, פה ושם. צביקה שלנו — מלך. יש לו מכונית־משא והוא עושה זהב. על בועז שמעת ודאי.

— לא. מה קרה?

— היה בארגון. מפקד. נהרג באחת ההתנגשויות עם הצבא בחורף. זה לא פלא, חמור — דחף את עצמו. בקיצור, די תפל הכל כאן. אתה באמת עייף. אנחנו עוד נתראה. ושמע, אל תחשוב שהמצב אצלנו הוא לאחר יאוש. מבחינה מסוימת, אני מתכוון. אני אינני יכול להבטיח בלונדינית דוקא, אבל יש. לכמה זמן באת?

— עשרים ושמונה יום.

— המון זמן. שלום עמוס. להתראות. — וחזר ונעלם במספרה.

עמוס הוסיף ללכת וכבר ראה לפניו, מעבר למגרשי ברוק, את הכרם.

ג

הכרם! צפצף על דוד! הכרם.

מלה אחת והיא עולם מלא...

...קוני שכבה לצדו בחדר הזר. נמוג ריחו הקר של בית המלון. בעינים עצומות נשם את

גופה שהיה כמו שבת של ילדות כשהכל מאריכים לשכב במיטה. באצבעותיה גרפה את שערו. עוד מעט יבוא אבא מן המטבח ואתו קפה לאמו ולו.

— עמוס. — לחשה קוני. — היכן אתה דר?

פקח עיניו והסתכל בה, בעיניה הגדולות, התוהות, כעיני תינוקת, בשפתיה הפרודות. מעולם לא דיברו בכמו אלה. מעולם לא שאל לביתה והיא לא שאלה לביתו.

— מה פתאום? — צחק.

— רצייתי לדעת היכן נולדת, מה מראה המקום. — לחייה סמקו כנגד הכר הלבן. — איני יודעת דבר עליך.

— מה רצונך לדעת? — ונשק שפתיה.

— היכן נולדת?

— ב"כרם", — אמר עברית.

— מה זה כ"רם?

— כרם זה "ויניארד".

— ממש בכרם?

— לא, — צחק. — זה שמה של השכונה.

— אה, אני מבינה. זה סתם שם.

— זה כך — בקצה המושבה, מעבר למגרש גדול וריק, עומדים צריפים זעירים, שחורים, בני חדר אחד. לכל צריף מגרש. רובו קוצים שנתפחמו מחום השמש וקצתו מלפפונים, ועגבניות, ותירס. בחצר מקלחת שקירותיה עשויים ארגזי-ביצים. מעבר לה, בקצה החצר, בית-כסא וקירותיו פח נקוב. חם מאוד בצריף בקיץ. ובחורף הגשם דולף למיטתך. נהירה התמונה?

— כן, מאוד. — וחזרה ללטף שערו...

...עתה צחק עמוס. הסבר זה הרי אינו אומר כלום. ואפשר לעצמו ביקש להסביר מראהו של הכרם באותה שעה. אלא שלא עלתה בידו. הכרם זה — הכרם...

מעבר למגרש הגדול של ברוק קרב לשורת הצריפים הראשונה. מבעד לחצרות המפולשות מסתמן צריפם, נראית המרפסת שמסגרותיה ירוקות. צפצף על דוד. דוד אינו הבית. הבית הוא אבא ואמא וכל הצריפים העומדים כאן. כל אלו האנשים שבנשימה ארוכה ובאמונה גדולה בנו כאן את ביתם.

עוד כמה צעדים והוא בבית. והריהו מקיש באצבעו על הדלת הדהויה. ההפתעה, שמחתם של הזקנים! היטב עשה שלא הודיעם על דבר בואו. בצבא אין לסמוך על הבטחות. עד שהיה מבשרם והם שמחים בבשורה, היה נקרא למשרד: "גליקמן, החופשות בוטלר".

משאו הוקל. רגליו התרוננו (רק שלא תהא הדלת נעולה! רק שימצאם בבית!). הן נשאוהו אל תוך החצר ששביל חוצה אותה ומוליך לצריף. הכל עומד כקודם. ההדרים שלא גוזמו מחוסר שעת פנאי, היבילית שהיא כבלורית פרועה בצד הבית. שיחי הצפורן הצופים אל החזית. הבית, הבית. השלוח הגדולה. הסתכל היטב והבחנת בגומות שחפרת כאן בילדותך. ריח הערוגות הרטובות עולה באפך. שלום!

פנה לעבר הדלת. בחצר ראה אשה מורידה כבסים מן החבל. אשה גבוהה וצנומה, שמטפחת כחולה מעלימה שיערה ותוחמת פניה השחורות.

— שלום. — צעק לעברה. — אמא בבית?

האשה עצרה במלאכתה. בידה הפנויה הסיטה קצהו של סדין וקרבה אל עמוס.

— שלום. — אשה זרה לחלוטין. — את מי אתה מחפש?

— את אמא. — והטיל תרמילו על מדרגת המלט. — או אבא.

האשה תחבה את הכבסים שבידה לתוך סל של נצרים. עתה נודקפה.

— אתה הבן של גליקמן? — היססה.

— כן, מה יש? — מקולה עלתה בשורה רעה. משהו התרחש בהעדרו. הוא ואביו היו מחליפים מכתבים קצרים, יבשים. מעולם לא היו משיחים לבם. — מה יש?

— הוא אינו גר כאן. — לחשה. דומה היה לו כי פניה השחורות הסמיקו, משל נתפסה בדבר עבירה. — הוא עבר לדירה אחרת.

— מה זאת אומרת: עבר? — מן השקיעה הורודה, מקולן של משאבות המים, מריח הכבסים, והסבון, וגזרי העץ שנתפחמו, פרצה ועלתה זעקה. האשה עמדה בעינים מושפלות. — הם, הא, מכרו. מכרו את הצריף.

עיף היה מאוד. שפתיו יבשות ומבוקעות. גחן לברז הסמוך ושתה מים, מים רבים, הזעם הכה ברקותיו. ואבא ואמא לא יכלו לעשות דבר. כך עוללו להם לאחר עשרים שנה במושבה. ושעה שהוא, עמוס, היה מעבר לים. טנופות!... ומדוע לא כתב לו אבא דבר? והדואר? הן עד עתה היה משגר לכאן את מכתביו.

— מתי מכרו?

— לפני שנה. בערך לפני שנה.

והיא קנתה. אל תתפרץ, עמוס. אל תאמר דבר לעלובה זו. ודאי גם היא מישפנה צריף זה. ואפשר תיאלץ אף היא למכרו לאחר שנים של תשלומי ריבית, ומאמצים רבים, ובכן, אתה מבין! אך המכה מכת פתאום. שנה תמימה הוסיף אבא לכתוב כאילו לא אירע דבר. „עמוס שלנו בחזית“, אמר ודאי, „למה לצערו?“ העלובים! ולא נמצא איש שיסייע בידם. חלום חלמת על הכרם. אף זה נשמט מידך.

— לאן עברו?

— לרחוב חבת ציון. בחצר סימקין. בבית הקטן.

— טוב. — אמר עמוס וחזר והרים צרורותיו. — תודה.

ד

בא עמוס לחצר סימקין ובקצה האחורי ראה את הבית הקטן ודלתו פתוחה. מעתה תבוא בעדה רוח הערב הקלה, תחלוף את החדר ותצא מבעד לחלון ועמה יצא מחומו של היום הארוך. על הסף ישב אדם וראשו כפוף לפניו. רגלו האחת יחפה וקבועה בחול, ונעל גדולה היתה נחלצת והולכת מן האחרת.

— אבא, — קרא עמוס בקול שהוא ספק זעקה ספק לחש. — אבא.

האיש הרים ראש גדול, שחור בדמדומים. הרגל הנעולה נשמטה מבין אצבעותיו.

— עמוס. — לחש קולו שאלה, ושמחה, ורעד.

השעין גופו הכבד, השעיר, על ידיו וניסה להזדקף. הבחין ברגלו שחצייה נתונה עדיין בנעל הכבדה. בתנועות חטופות ועצבניות מיהר לחלצה. רגע עמדו שניהם, האב והבן, ושתקו. ראה עמוס את אביו העומד יחף מולו והנה השתנה עד מאד. גוו הגבוה, הרחב, נשתפל. דומה, מבעד לבגדיו עמוסי הזיעה והאבק לא עוד שרירים מקומרים אלא בשר, בשר עיף וזקן. זכר ערבים רחוקים, בשוב האב מן העבודה. איש צעיר ומחייך היה מופיע בחצר, מניח סלו על המדרגה ומושיב בנו על ברכיו. בהרחבה היה שואל על מאורעות יומו הארוך. היה מניח לבן לספר ולהתחכך אל לחיו הצמרית. ואחר היה מתגלה בכפו של האב המטבע, הפיוס, סימן שהגיעה שעתו של אבא להכנס לצריף. עתה קטנות היו עיניו של אבא וחבויות בין קמטים רבים. רק ידים שחורות וגדולות שלח לבנו.

— עמוס. — אמר.

ולא הוסיף. הצמיד פניו לפני עמוס ונשקו בתאווה. ריח עתיק ועז, ריח של יום עמל, של זיעה ובזץ עלה ממנו. אחר הרפה מבנו.

— בוא. — אמר. בוא, נכנס.

זר היה החדר. קירות החמר שהעלו טיח וסיד ירקרק. התקרה הגבוהה, המרצפות המרופטות. ישב עמוס על הספה פרועת הקפיצים והאב נכחו. רגעים ארוכים, רגעים של ערבות עצבה ולאח. כפותיו על ברכיו, היה מסתכל בבנו. הוא לא הניע אבר.

— ואיך מצאת את הבית?

— מצאתי. — צחק עמוס. — הייתי מוכרח למצוא.

— ולא חיפשת הרבה?

— לא, אני מכיר את החצר של סימקין.

אכן מכיר הוא את חצר סימקין. שוב אין הדברים נראים כאשר נראו לפני שעה. החצר

של סימקין משמעה ה"סלון" הכחול, הפסנתר השחור, הדיו שניתזה מעטו והכתימה את המרצפות. "אין דבר", אמרה גברת סימקין. "אין דבר", אמרו הכל. והיו הכל כורעים ומקרצפים את הרצפה ומנקים אותה בסבון ולימון ומים. "אין דבר. רק אינך רגיל להקפיד על הנקיון". שנים הרבה חלפו. ועתה בא אבא לגור בביתו הקטן של סימקין האכזר, מול רפת הבטון. ודאי כואב אף אבא. אלא שאין לדבר בזה. — אני מכיר את החצר.

— גם כאן לא רע. — אמר האב. — חדר גדול. חמשה על חמשה. שני חלונות. וגם גינה עשינו בחצר.

— כן.

— ואתה כלל לא כתבת שתבוא. לא תיארנו לעצמנו. אני ארוץ לקרוא לאמא. היא בחנות. איזו הפתעה.

— באמת רציתי להפתיעכם. — אכן, אבא מיצר על שלא כתב. לא היה בו העוז. — לא, אבא, לך תתרחץ. אמא תשוב בינתיים מהחנות.

האב ישב מולו, כבד מאוד. דומה, רוצה לספוג את הפגישה במלואה. אפשר אפילו היה לו מה לומר. אלא ששתק. ולסוף קם לאטו ממקומו. — כן. צריך להתרחץ.

אף לא מלה על הצריף, על העבודה המפרכת, על השנים הארוכות שלא ראו זה את זה. אמא בכתה מעט בבואה. עמוס לא ידע על מה היא בוכה, אם משמחה לבואו, אם מצער על שלא ראו זה את זה, ואולי על דברים רבים שזכרה תוך כדי בכיה. אמא לא דיברה על כך. — העיקר שחזרת. בשלום. — נאנחו השנים.

במטבח סעדו, בשתיקה. האם שולחת בו מבטים רכים, מזרזתו לאכול. האב מורכן על צלחתו ואוכל בלי הגה. כשחזר האב מן ה"לשכה" — ישבו שלשתם בחוץ. האם על כסא־נוח שברגיו רופפים, האב על כסא ועמוס על המדרגה. עמוס שאל לבריאותם, למעשיהם. — אתה רואה — עובדים, עובדים.

זו תשובתם לכל השאלות. זו מלת־המלות. עובדים. רק עבודה מבקשים הם מאלוהיהם. ואתה, הרהר עמוס, לבך נתון היה למחשבות של סרק, לחלומות ורודים, לשדיים קטנים. כלום לא יכולת להאזין לתקוה של אמא: "אין דבר, עמוס יתחיל להרויח. כל הבנים מרויחים עכשיו. עובדים ביהלומים. נהגים. עמוס יעזור לנו לצאת מהחובות. עוד מעט..." אך יום אחד חייכת מתוך המדים החדשים, טופס ארוך ומזרז מונח על שולחן עירום. הסרג'נט האנגלי החיור מצביע "כאן". ואתה חותם. אתה טובע בוהן בקצה הגליון. מפניה סמויה מגיח נוטריון שמן ובידו ספר התנ"ך. "אני נשבע", "אני נשבע". "להיות נאמן", "להיות נאמן". "להוד מלכותו המלך ג'ורג' הששי..." וגומר וגומר... "טוב, נערי". מחייך הסרג'נט. "עכשיו אתה חייל". אתה עובר לצריף אחר. וזהו. וגם אז לא אמרו לך דבר. רק צער עמוק היה בעיניהם. שוב לא ייטיב להם איש. יש רק למצוא עבודה. אם דליי בטון כבדים, אם ארגזי פרי, אם לילות ליד מכש בבית־חרושת.

אבא היה עייף מאוד. הוא נמנם בכסאו. האם שכבה והסתכלה בבנה. כבדה מאוד הדממה. האהבה היתה מהלכת על ראשי אצבעותיה. היא היתה במבט האם, בעיניו העצומות של האב. גם עמוס ביקש לומר דבר ולא ידע מה. אלא שבעשר יש לשכב. עם שחר קמים לעבודה.

ה

עמוס הרבה לשבת עם התינוקות. צלו של עץ התות היה רחב מאד. יחפים, מעופרים ועירומים למחצה היו מתגלגלים תחתיו התינוקות שבחצר. בשעת בוקר מוקדמת, בשעה שאבותיהם קמים לעבודה, היו יוצאים בפזיזות גדולות ודהות מן החדרים ומתכנסים תחתיו. אחות גדולה, בת שתים־עשרה, היתה מושכתם לבית, מעלה עליהם מכנסי־התעמלות כחולים, תוחבת לידם פרוסת לחם בריבה, משקה אותם קקאו ומניחה להם לשוב לחצר. האמהות אף הן עובדות ברובן. כך היו גדלים, כיבילים, כקיקיון.

תחילה היו מסתכלים בו מרחוק, בחשד, ורק לאטם, לאחר שתהו על קנקנו, החלו קרבים,

ממששים חגורתו הנוצצת, כיפתו הירוקה. שעות הרבה היו בידו. לפני בואו חשב כי ירבה לצאת, לפגוש בחברים. אך עתה לא יצא מפתח הבית. הרבה לקרוא, לישון. עתים היה מנכש את העשבים השוטים, משקה את הירק, מעדר את הערוגות. ושוב היה יושב עם התינוקות. את האחרים לא רצה לראות.

בערבים הבאים נצטרפה ונצטיירה, קימעה קימעה, התמונה. אכן לא באשמתם נמכר הצריף. זלמן, הסרסור, שספיק בן שלושה ימים מכסה פניו תמיד, האיש שהיה מבלה ימיו במרכז המושבה, מלהג עם זה ועם זה וגורר נעליו המעוקמות, מחוקות־הצבע, על המדרכה, הוא שהביאם לכך. ידע כי המשכנתה מכבידה עד מאד על גליקמן, ידע כי בנו היחיד בצבא וכי המלחמה עתידה להימשך עוד זמן ארוך. וכאשר ירדו עליהם מחלה וחוסר־עבודה ידע כי שעתו באה. בפתח הצריף עמד, ממולל בין אצבעותיו עלים של אקליפטוס. הזדמנות יוצאת מן הכלל, אמר. נמצא שוטה המוכן לתת סכום גדול בעד המגרש. כמובן, אם אינם רוצים... אך ראוי שיחשבו. והבן? סוף המלחמה רחוק. ומלחמה היא עסק מסוכן... כמובן, עמוס יחזור בריא ושלם וירוו ממנו הרבה נחת... אלא שזוהי הזדמנות. מן הבנק היו תוכפות עליהם התראות־אחרונות. המועצה מאיימת בהפסקת המים, בעיקול החפצים. הממשלה תובעת מס קרקע. והאזרחים? הללו אמרו: מה יש? בעצם, למה לגליקמן הצריף? מה הוא מפסיד כאן, דירה מפוארת? וזלמן מבטיח לסדר חדר אצל סימקין. ובכלל, למה הניחו לבנם להתגייס לצבא, בימים שאנשים עובדים ומשתכרים יפה? אנחנו אשמים?...

וכך נסע אבא לטאבו. הכסף שקיבל הוצא ברובו לתשלום החובות. סכום קטן עדיין שמור בבנק. „אולי“, נאנחת אמא. „אולי עוד נבנה לעצמנו בית. כי זקנים אנחנו וכוח אין. אבל אולי אתה תצליח יותר, עמוס.“

אמא בת ארבעים ושתים. ידיה תפוחות ואצבעותיהן פקועות ושחורות מריקועי הפח שהיא תוחבת אל מתחת למכבש. עיניה הבהירות נתונות במסגרות שחורות. עמוס הסתכל בה בשבתו במטבח וראה אותה יפה, כאז, בילדותו.

— אני זקנה. — צחקה. — אני ואבא.

אבא בן ארבעים וחמש. היתה אהבה בלבו של עמוס והיו רחמים. אך מיום ליום נתערערו אלו. ההשלמה! זו תלית הקולר בצוארם הם! אנחנו זקנים, לא־יוצלחים. וכולם, כולם טובים. גברת סימקין, איזו אשה! עמוס'לי, אתה מוכרח לבקרה. כמה היתה דואגת לך, כמה היתה מתעניינת. מה אתה כועס? אלמלא היא אף חדר זה לא היה לנו. יש לה כסף? מזלה הוא. ככה זה, לנו אין מזל. למה לא עזרו לנו? מי צריך היה לעזור? המוסדות? אתה ילד. היית חייל, היית בחזית, ואתה מדבר כמו ילד. ומה אם אנחנו למעלה מעשרים שנה במושבה? חייבים לנו משהו?

והאב היה שותק. לא היה מניח לעמוס להכנס בפולמוס עמו. העיקר שעובדים. העיקר שיש עוד מעט כוח ויש עבודה. ביום השני לבואו של עמוס העלה האב ספק מישאלה ספק תביעה. שב מן העבודה עיף ומיוזע. הניח סלו במטבח, נטל ספל פח גדול, מילאו מים ורוקנו עד תומו. ועתה ישב על שרפרף וחיכה שתיבש זעתו.

— מירה, — אמר לבסוף. — אנחנו נעשה, קידוש' בשבת.

— שאלה! — אמרה האם. — ועוד איזה, קידוש'.

— איזה קידוש? — עמוס ניתר ממקומו. היטב ידע מה פירושו של „קידוש“ זה. אורחים שיבואו בכל שעות היום. ארגו בירה, ויינות, וארגו ענבים, וממתקים ודברי־מאפה. הוצאה גדולה, של ימי עבודה מרובים. — לא, אבא. אני מוותר. אני יודע שאתם שמחים על בואי.

— מוותר? — תמה האב. — מה פירוש: מוותר. אני איני מוותר.

את האב אין להזיז מדעתו. „קידוש“ יהיה! אם אין הוא רוצה לגזול מאביו את תענוגו המעט, ייטיב אם לא יעלה את הדבר בשנית. כולם יבואו. אלא מה, אינם ידידים? אדרבה, יאכלו וישמחו...

עמוס חסר־אונים היה. כך הם כולם. כל זמן שעדיין כוח בשריריהם, יעמלו כחמורים. ובשבת ישבו ויאכלו ויישנו. אלו חיהים. כך הזקנים וכך הצעירים. כך צביקה חברו, הנהג. כסף הוא עושה. ארבע עשרה שעות ביום הוא עובד. בשבתות הוא עובד. אבל כסף הוא עושה. עמוס

חש לפתע כי רחק, מאד רחק, מן המושבה. השנים הארוכות, המראות החדשים, עשו את שלהם. יתר על כן אין הוא רוצה לחזור. במדומדם חש: הצריף שנגזל, צידוק הדין, בעיקר צידוק הדין, עם אלו לא ישרים, ונשארו התינוקות שבחצר. אפשר אף הם יהיו כך לכשיגדלו, בהמות עבודה. אלא שהיום הם נפלאים ומבטיחים כל כך בשחקם בחול. עמוס היה יושב על המדרגה, מניח לתינוקות להתעסק במדיו ומהרהר.

י

הקידוש' נערך. ביום השבת בבוקר קם אבא והלך לבית־הכנסת הסמוך, להזמין את המתפללים. רצה שגם עמוס יבוא עמו. אך עמוס השים עצמו ישן ואביו הניח לו. משעה עשר ואילך היו אורחים באים ויוצאים. אמא מתרוצצת בין החדר למטבח. אבא יושב בפינת החדר, שותק וזוהר. תמה עמוס על התכונה. אם לכבודו — הרי מחל עליה. אם למען הבאים — אינם ראויים. ובכן רק מנהג הוא שהביא לידי כך, מנהג יהודי של ישיבה בצותא מתוך אכילה ושתיה? דומה כי למענם הם עשו הוריו מה שעשו. אדרבה, יבואו. יראו שאין הכסף נחשב בעיניו. בן יש לנו. הוא הלך למלחמה. והוא שב והוא עמנו, בריא ושלם. בחור חסון ויפה הוא ועליו גאותנו.

צופה היה עמוס בבריות שהיו נכנסים ויוצאים, וממלאים חללו של החדר, ורובצים על הספה רפוית הקפיצים, ועל המיטה הכפולה, ועל ארבעת הכסאות העתיקים, ועל שרפרפים שנגררו מן המטבח וארגז ריק שהונח על צדו. מילאו את החדר ריחות עזים של זיעה, ומיני בשמים, יין שנשפך על המפה הלבנה וקליפות בטנים. מילאוהו קולות בכים של תינוקות, וצחוק של הנשים, ושאלות שהיו חוזרות ונשאלות, משל נדברו על כך מלכתחילה.

— אז מה, עמוס'לי, היית באירופה?

— מהה. — משמע: כן.

— ובאת לחופש?

— מהה.

— ותישאר כאן?

— מס. — משמע: לא. מה טעמה של שאלה זו? אם אמר שלחופש בא, הרי שלא ישאר.

אלא שאותו אדם חייב לשאול והוא חייב להשיב. והוא מה יאמר להם? הריהם יושבים, ומלהגים ומפצחים בטנים, ושותים טה ומחליפים דברי רכילות. הנה זה שממולו, באצבעות ברזל קוטל הוא בטנים בלי הפוגה. תוך כדי עיסוקו מטיל הוא קושיות לעברו.

— ואיך היתה המלחמה, עמוס'לי, איך היתה? קשה, ה?

— מן מן. היינו: לא כל כך. חיילים נהנים לספר בעניניהם. כמה פעמים חזרו וסיפרו

ביניהם אותם הדברים ממש! אלא שכאן אינו יודע מה יאמר. האם עזר לפליטים? ומה יספר, כי ויתר על מנת השקולד השבועית, מסר שמירה, אחד מזוגות מכנסיו. אלא שזו שטות. המלחמה? כיצד יתאר את העיר החרבה, קסינו, שנשקפה לו בוקר אחד בעד חלון הרכבת. או שמא יספר על ארבעת הגרמנים שהיו מוטלים ליד השביל והם מעלים עשן שחור, כעמודי בנין שנשרף. „מגיע להם”, יאמרו לו. אך לספר להם אין הוא יכול. אלא שאותו אדם אינו מניח לו.

— באיזה ארצות היית? — לחץ את עמוס אל הקיר.

— בכל מיני ארצות.

— למשל? — הלה חפן עתה גרעינים בכפו הגדולה.

— אה, מצרים, איטליה, אוסטריה, הולנד, צרפת. כל מיני ארצות.

— לאה! — פונה זה מלא התפעלות אל אשתו. — לאה, מה את אומרת על עמוס'לי

שלנו?

— מה? — אשתו גדלת־החזה ישיבה לשולחן. ארנקה הבוהק, השחור, לצדה. בימינה,

עטורת צמידים וטבעות, מחזקת היתה בעוגת שמרים, אותו רגע מלחשת היתה מה באוזן שכנתה לשולחן. — מה אתה אומר?

— עמוס'לי ראה חתיכה של עולם. אה־אה. הזמן רץ... — וטרם ירדה אשתו לעומקם של

דברי אישה, הניחה ושב לדבר על עמוס. — הזמן רץ. אתה שומע. עמוס'לי — עתה גחן האורח

וקירב את פניו שטופי הזעה אל אזנו של עמוס — זה עתה נזכרתי במעשה שקרה כאשר ישבת עוד, במחילה מכבודך, על הסיר. חי-חי, גליקמן, אתה שומע? עבדתי אז ב„באיארה“ של סימקין... נשמעה בקישה בדלת. אבא, שהיה יושב מן הצד ומאזין בשתיקה, כדרכו, קפץ ממקומו ונחפז לדלת. לרגע נשתתקו היושבים וחיכו לכניסתם של הבאים. מן המרפסת הגיעו הברות „שלום, שלום“, „מה שלומכם“, „תכנסו, תכנסו“, „תודה, תודה“.

הגבר, קשיש במקצת מאיש-שיחו של עמוס, נמוך וחיכני, סייר את הדרך לפני אשתו. היא היתה חייכנית כמותו, אלא שהיקפה גדול מהיקפו ועורה לבן. זה פתח בלשון שונה לחלוטין. — שלום, שלום, שלום, שלום, זילבר, לאה, שלום, עמוס, עמוס, הבה ונסתכל בר. — בלי עין הרע, בחור כארז... — ומיד נתגלגלו עליו רחמיו. — וכך אתה יושב כל היום ונותן לאורחים הטרחנים לענותך? אני מאוכזב עמוס. סלק את כולם מכאן! גרש אותם! מה הם רוצים ממך?

אשתו מרחיבה חיוכה וכן האורחים האחרים.

— גליקמן, למה אתה מרשה להם להתעלל כך בעמוס? צה-צה. — בינתיים השקיע אחוריו בספה, כיבד עצמו בבטנים ותקע עיניו בעמוס. לרגע חזר השקט. עד שאמר:

— אז מה, עמוס, היית באירופה, הה?

— מהה.

— ובאת לחופש?

— מהה.

וגומר וגומר. וכך היה יושב ומקשיב ורואה, ובני המושבה עוברים לפניו. אילו הוא אחד מהם אף הוא היה נהנה. עתה זר הוא בתוכם. והללו באו לכאן לחולל מהפכה, לבקש משהו גדול וחדש. טמטום ופטרטום. אלו ששפר חלקם העמיסו נשותיהם קישוטי פח וחרוזים. ואלו שלא היטיב עמם גורלם חולמים על כך. עמוס היה מקשיב ותר אחר משען באחד מהם ולא מצא. אונס היה את עצמו לשבת ולהקשיב שלא להעליב באביו. ההמולה היתה הולכת ורבה. מעתה היו משוחחים בחבורות ושוב לא נתנו דעתם עליו.

...הטבעת הזו, גברת גליקמן, ממש מציאה. חמש עשרה לירות. וזה כבד...

... גברת סימקין, תשבי בבקשה. תשבי. מה את רוצה לשחות? קר? עמוס'לה, תן לגברת סימקין קצת בירה קרה. אולי תטעמי מה „טורט“? תטעמי בבקשה. עמוס'לה, תביא צלחת נקיה... אי אפשר לעבוד עם הפועלים היום. הם אינם יודעים בעצמם כמה לדרוש. ואני, אני איני פועל? אבל מה, כשצריך להשאר עוד שעה, לאסוף את הכלים, או להטעין מכונית, אז מה? לא. בעד כל רגע תשלם להם. ולי משלמים? הוי לאה, תגישי לי כוס סודה...

...ראיתם כיצד רקד ראש הועד? עם כולם, ברחוב...

כשחמק ויצא. כבר היה רחובה הארוך של המושבה גדוש אנשים שהיו מהלכים לאטם, משפחות משפחות, מהלכים ומפצחים גרעינים ומברכים איש את רעהו לשלום. היה חלום, עמוס. ונשארה בדידות כבדה, כבדה שבעתיים בעולם הנכרי. כאן אין לומר: תקופת מעבר. הרי המושבה, הרי הבית, ואתה לבדך. אין איש שתצצה בחברתו. היכן אותה חבורה עליזה של גונבי אבטיחים, של מעשני סיגריות „אדם“, של מספרי הלצות גסות? מכל אלו שהיו בביתם אין להאחז באיש. עמוס חזר והעבירם לפניו — אף לא איש. גופו הגדול של עמוס היה מתנועע בכבדות, כפותיו נתאגרפו. ושוב היה גרונו מתכווץ לזעקה, ושיניו נמשכות להיתקע בבשר, בבשר חי, עד כאב, עד שכחה. החופש... לשם מה נסע, לאן נחפז?

יצא לכביש הראשי, עצר מכונית ונסע לעיר הגדולה.

2

עוד בית-קפה. עוד מידבר של בני אדם. יהא מהלך על חופו של הים האפל ויקשיב לבכיו. יהא עובר סימטאות ונחוות ויבקש בשורה חדשה. שאפשר ותופיע מעבר לפינה. ובלבד שלא ישב בבית-קפה. אדם בודד בקרב חבורות של בני אדם המספרים איש עם אחיו, המחייכים איש לחברתו, רואה את בדידותו מוחזרת מאלפי מראות. משום-מה עלתה לפניו זו הראשונה, שתחב חפיסת סיגריות לידה, ראה את העליה שגגה משתפל ומגיע כמעט עד המיטה, את כפות רגליה

הכחולות של הנערה, את חיוכו היודע-כל של בעל בית-המלון. חש כבאותו לילה ראשו, — מין ריקות, מין יתמות של כלב-חוצות הנתפס ללטיפה ראשונה. שמא ילך ויתפוס אשה וישכב עמה. כאן יושבות הן כולן וחום עולה מהן. לעזאזל...

ועוד בית-קפה... נעליו בערו והוא עיף מאד.

— עמוס. — נתלה קול נמוך בחללו של האולם. עמוס חיך. עתה ידע: אותו חיפש כל הערב. על זאת כיתת רגליו.

— שלום, דוד. — גפנף ידו. היתה רוחה. טוב לפגוש היום את דוד. הלה ישב ממורק ומחיך בין שתי נערות.

— אמרת שאין בלונדיניות. — לחץ עמוס ידה של האחת. האודם היה גולש ועובר את שפתיה העבות. עיניה היו חומות מאד ברקע שערה.

— אתה זוכר, עמוס! — ואני חשבתי שלא שמת לב לדברי.

— שמתי לב. עוד איך שמתי לב.

— אתה בא מחוץ-לארץ? — צייצה צהובת השער.

— כן. — צייץ עמוס לעומתה.

— היי. — נהנתה זו והרטיטה אבריה. — באירופה יש בטח הרבה בלונדיניות.

— לא כמוך. — עמוס קירב כסאו לשלה.

— הסגנון, עמוס, אמר דוד, — ממש פאריס. ואתה אמרת: טינופת. בכל-זאת למדת

משהו.

— ועוד איך. השחרחרות שלך משתעממת, דוד. — והניח ידו על מסעד כסאה של

הצהובה. — מדוע אינך משעשע אותה?

— אתה חצוף. — קולה היה כעוגה מצופה. — רק אמר את שמו וכבר מתחצף.

— אבל ניכר שדוקא חצופים מוצאים חן בעיניך.

— מה תשתו? — שאל דוד. דומה היה עליו כי עמוס מתחבב מדי על מלקוחו.

עמוס הרבה להתבדח, לדבר וללטף שוקה של הצהובה. היה כאב, ומחנק, וזרות. לסוף נפרדו מן הנערות ופנו לשוב אל המושבה.

— בעיני נשים אתה בקי. הקטנה הזו מובטחת לך.

— מהה. — הסוה עצמו עמוס.

— עמוס, ידידי. — שינה דוד לפתע את הנושא. קולו היה, כקודם, נמוך ושבע. — כמה

פעמים שאלתי אותך ואתה מתחמק מתשובה. מפני אין לך לחשוש. אני לא נציגו של המוסר.

אמור את האמת — עשית קצת כסף?

— כלומר?

— שוב אתה מיתמם. הרי אמרתי לך — הכל ידוע. ואלוטה, דלק, מצרכי-מזון, סיגריות.

הרי לא תבוא ותספר שכל הזמן עמדת בחפירות ונלחמת. והודמנויות הרי לא חסרו, מה?

— לא. האמן לי, לא עסקתי בכל אלו.

— אתה רוצה לומר שתחזור מאירופה בלי פרוטה?

— ובכן, — שוב גאתה בעמוס אותה הרגשת זרות וריחוק, אלא שעכשיו נתוסף לה העלבון.

באיזה שקט מבטל ברנש זה את חמש השנים הארוכות. אלא שיש לשתוק. יש לשתוק.

— איזה בזבוז של זמן! אילו אני במקומך...

— אבל אתה לא היית במקומי.

— אלוהים אדירים, במה התעסקתם שם כל הזמן?

— לא כלום. קודם היתה המלחמה. אחר כך שמרנו, עבדנו, הסתובבנו. לא כלום.

רצה לספר על פגישה אחת בסימטה של עיר במל גדולה. על יהודי ששאל על ארץ-ישראל,

על הציונות, על המאבק, ודיבר אידיש, וטפח לו על שכמו ולבסוף שאל עם מצויים בכיסו

גולדנרים הולנדיים למכירה. רצה לספר על האימה שאחזה אותו, על תחושת הגלות.

אלא שאין טעם לדבר. היום רוצה הוא בדוד. הוא זקוק לה, דוקא לו.

— עמוס, אני רוצה להציע לך משהו. כל הערב חשבתי על כך. אתה רוצה להרויח כסף,

כמה מאות לירות שتهיינה מופקדות על שמך בבנק?

— בזה אתה מתעסק! — עמוס נרעד, הוא מכיר הצעות אלו. לא אחת שמע עליהן. לא כאן. הוא ברח מפניהן. ואילו עתה יש להקשיב, בשקט. ומדוע לא?
— ענין קל ונקי. כמה מאות. והרי ידוע לך, לי יש קשרים. ואתה — אתה זקוק לכסף. המצב של הוריך. וסכום כזה — זה משהו. — דוד לא הוסיף. לדידו זה עסק, עסק ככל העסקים. יום אחד, שנים ארוכות קודם לכן, שב אבא הביתה עצוב מאוד. ישב במרפסת הסגורה. מכיס מעילו משך מעטפה לבנה ומתוכה הוציא חפיסת שטרות אדומים. איש מהם לא ראה מימיו כל כך הרבה שטרות של חמשה-לירות. מאתים ועשרים לירות. שלושים נשארו בידי המלוה על חשבון ריבית והוצאות. זו היתה המשכנתא הראשונה. על זה הרסו הורי את חייהם. וכאן... מוזר מאוד.

— הדבר נתון להחלטתך. אם אינך רוצה להחליט עכשיו, בוא אלי מחרתיים בשעות הערב. עמוס שתק. ידים אפלות אחזו בו ומשכוהו אחריהן. והוא לא נלחם, לא צעק. אדרבה, גלי הנאה חמה וסומה עברוהו: למה לא יסכים, לעזאזל?
— החיים אינם תמימים כל כך, עמוס. — המשיך דוד את מחשבותיו של עמוס. — אני יודע, קשה לך. אבל שמע בקולי — צריך לדעת לנצל הזדמנויות. ובכן, מחרתיים. להתראות, חבר.

ח

עמוס הרהר ברייך. אילו היה ציניקן זה רואה אותו ואת דוד יורדים עתה לביתו של הלה, בעל העסק! „לשכוח, לקבור!“. דומה, לא שבוע, יובלות עברו למן אותו לילה ברכבת. הרי השבת האחרונה. כלום היה מתנהג אחרת אילו ישב עתה בהאג, או בברוסל, כלום היה מרגיש אחרת? גדול הוא המידבר...

ירדו מן הכביש וחצו מגרש ריק. כאן, במזרחה של המושבה, גר האיש.
— אתה זוכר את השביל הזה? — שאל דוד.
— זוכר? למה אתה מתכוון? פעמים רבות עברתי כאן. — היו כאן הליכות לכרם-השקדים לא"ש לילה, לברכה.
— אינך זוכר? פעם טיילנו כאן שנינו. אתה דיברת על הצורך בגיוס לצבא. באינו התלהבות, באיזה פאטוס! קשה היה לשכנע אותך.
— נכון, נכון. — צחק עמוס. כיצד פרחו הדברים מזכרוננו. אכן לא סתם הלך לצבא. היתה אמונה. — מצחיק.

— מה שלא יעשה השכל יעשה הזמן. פתגם חזק. זמן רב עבר מאז.
נימת נצחון היתה בקולו של דוד, הנאה כבושה בפניו המגולחים. רעד עבר את עמוס. להיכן הפליג באותה שבת, במוצאי! אלא שעתה אין להיוסיג. וכבר חשב על הכל. אם כסף — יהא כסף! אילו היה משהו מראה לו כי יש משמעות אחרת לחייהם. אבל לא. הזקנים יעלו שראש הועד רוקד עמהם. הצעירים ירבצו בבתי-קפה. המושבה — שיממון ואפס.
הגיעו לבית לבן, בן קומה אחת. דוד צלצל. לאחר דקה הופיע, גבו לאור ופניו בצל, אדם קטן, זקן בסנטרו וספיחים פשטו על לחייו. לראשו כיפה שחורה. בתנועת יד רחבה הזמינם להיכנס. הוליכם לחדר שמימין לכניסה.

הנברשות שפכו אור רב על פני החדר, על המרבד ועל הכורסות הכהות שבפינות. תמונת שמן גדולה — יהודי מקדש על היין — שברה לבנו של קיר.
— ישב נא אדוני. — אמר המארח והצביע על כורסה.
ישב עמוס בקצה הכורסה וצמצם את רגליו. דוד הטיל מלוא גופו לתוך הכורסה הסמוכה. הקיף רגלו האחת על רעותה ותקע נעלו לחלל החדר.
המארח וזקנו שוטטו בחדר, בצעדים קלים, בנעלי-בית. לא פסקו מחיוכם. הידים היו מתכונות זה בזה בהנאה.

— אלוה! — עמד רגע במקומו והפך ראשו לפתח. — אלוה!
אשתו, קטנה אף היא, שערותיה כנוסות בערפה, וראשה מיטלטל אילך ואילך, הציצה בפתח.

— האדונים רוצים לשתות משהו. — אמר גרמנית. — מה רצונו של אדוני לשתות? קימל,

או שארי? אבל לא, אני שכחתי — אדוני חייל. ודאי היה רוצה משהו חזק יותר. חי-חי. סתם יין? בשום אופן לא. אדוני אורח מכובד. קימל ישתה. קימל, אלוה.

עד שהיה הלה מכרכר סביבו נרגע עמוס. זה מחייך ומשרת אותך, משמע עליך להזהר. על מה נרגשת? מה חששת לדרוך על המרבד? או שמא מפני הרהיטים הכבדים, הכהים. בוילהר רוזה, בחורף, ישבת בחדר מפואר מזה והטלת לאח. ארון הספרים המחוטב הספיק ליום אחד. ארון הבגדים ליומיים. למה לא תתפרקד גם אתה על הכורסה?

— ובכן, — נשא המארח כוסו. — לחיים. להצלחה. להצלחת כולנו.

— לחיים. — החרה-החזיק דוד. — בוילהר-רוזה, חשב עמוס, לא היה ערך לכל זה. אבל כאן, זכור, הכסף מטהר את הכל. „כמה מאות לירות, כמו כלום.“

— כך, כך. — ישב מולו המארח. — אדוני בחופשה? ודאי התגעגע ארצה אחרי שנים כה ארוכות. ואירופה, מה נשאר מאירופה היפה! כך, כך. אולי ישתה עוד כוס?

— לא תודה.

— דוד ספר לי הרבה אודותיו. חברים ותיקים, מה?

— כן. — עמוס חייך לעומת דוד. — ותיקים.

— והוא ישוב בקרוב לאירופה, וגם בבליה יהיה, מה?

— כן, היחידה שלי חונה שם.

— זה טוב, זה טוב. האם נפגש, ככה, עם יהודים בבליה?

— מעט מאד. — הודה.

— אולי מכיר הוא במקרה את ידידי מאנטורפן. — האיש נקב שם. — ידיד טוב שלי.

— לא. מעט מאד יהודים הכרתי שם. היינו עסוקים מאד.

— ודאי, ודאי. הרי בתפקיד היה. חייל. אבל זה אפשר לסדר. יאמר נא לי, דוד הסביר לו מה הענין?

— מעט מאד. — נכנס דוד לשיחה.

— ובכן, בקיצור. — נטל צלוחית סוכריות וקירבה לעמוס ולדוד. נטל אחת לעצמו. — רצוני להעביר בעזרתו שלש מאות חתיכות זהב לידידי זה. ענין קל מאד.

— קל מאד? קל מאיזו בחינה?

— פשוט, יקח ויעביר. יש דרכים! כל המשטרות שבעולם יכולות לעמוד על ראשן. אילו מניתי לפניו את כל האפשרויות! אנחנו בעלי נסיון. מה, דוד?

חיוכו של דוד אישר. עמוס כבר ראה עצמו עובר גבולות והוזהב בידו. שלוח מקצועית על פניו. ארבעה גבולות, ים גדול, כמו כלום. עסק נאלח? לא לחשוב.

— מה התנאים?

— כרגיל, כרגיל. חמשה עשר אחוז מן הרווח.

עתה הוא בתלם. עמוס חש כי משתלט עליו רגש אחד בלבד, ההנאה מן המגע עם ברנש זה, מן המישחק בסכומי כסף גדולים. כיצד נדחקים ונעלמים כל שאר הדברים.

— כמה זה יצא? — הפטיר.

— מאתיים, מאתיים וחמשים.

משמע, הרינוח יגיע לאלף וחמש מאות לירה ורובו ישלשל ברנש זה לכיסו.

— נמסר לי, — שיקר. — שהשיעור המקובל כפול מזה.

— לא בא בחשבון, — חיוכו של הזקן נעלם. דוד נזדקף בכורסתו. — זוהי, זוהי דרישה אבסורדית. מוטב שנפסיק.

הוא קם ממקומו והחל מהלך. עבר את החדר לארכו וחזר ועמד ליד עמוס.

— כלום יודע הוא מה הסיכון שאני מסכן? הרי אין לי כל ערובה מצדו. הכסף עלול להילקח, ללכת לאיבוד. הסיכון כולו שלי הוא. וההוצאות? אותו איש באנטורפן, ודוד. לא בא בחשבון.

— עמוס, תסלח לי. — אמר דוד לאטו, בקולו הנמוך. — איני רוצה להשפיע עליך, אבל הצדק אתו. אתה צריך להבין — הוצאות וסכון. ואתה רק מעביר את הדבר.

רק מעביר? חשב עמוס: ואתה ידידי הסרסור, כמה אחוזים מקבל אתה? „מתוך ידידות

הצעתי לך ענין זה. שתוכל להסתדר. בה, טינופת!

דוד, שחש בחימה העולה בעמוס, פנה אל האיש כמבקש דרך פשרה.
— המלה האחרונה. מעולם לא העליתי על אחוז זה. אבל הפעם אעביר על מדותי. רושם טוב הוא עושה עלי, מר גליקמן. ח"י אחוזים. מספר של ברכה. רצונו, נתקע כף. ולא — יהא כאילו אבד במו ידיו שלש מאות לירות. יחליט.

השניים תקעו עיניהם בעמוס וחיכו. בווי מאד הוא הענין. בווי מאד. אילו רק ניתן לו להעלם, לברוח. אילו ניתן לו להאחז במשהו. אלא שאתה משלה את עצמך. כאן, בביתך, תסכים. ושוב לחץ ידו של המארח. מעתה הם שותפים. בעוד עשרים יום יבוא ויקח את הזהב.

ט

לצאת! לצאת! כמנגינה זרה ומצודדת היו מלים אלו מתופפות באזניה, מתופפות ודוחות מפניהן כל מחשבה, כל רגש. הימים שעברו משעת בואו למושבה ועד לאותו ערב בביתו של המבריה היו לו כשקיעה מהירה ואפלה לתוך מים עמוקים, בעינים עצומות ובעצירת נשימה. כולו נתון היה לרעיון אחד — לצאת! חבוט וצא. לאטו נעצר גופך מרדת. הנך שולח יד פשוטה, מכה ברגל שרירית, בקצב מוחש. אתה מדמה כי הנה הגעת לאור, לאור. אלא שאין סוף למים הירוקים, עמוסי הטחב, ולבך, הולם, וחלחלה אוחזתך — לא תצא. המים הירוקים דוחים: צא, ברח! אלא שנדמה כי כל עליה, כל מכה בורוע פשוטה מעלה עמה את המים ואתה נשאר בתוכם... עמוס אמר: פעם אחת ולתמיד עשה מעשה וקפוץ קפיצה. היקרע מעל עולם זה שהוא ילדותך. חרוג ממעגל צר ומסואב זה שהוא המושבה. בכל מחיר. אם כסף, יהא כסף! זהו, בידו יהיה כסף, לעזאזל. כשהלכתי לצבא הייתי ילד. מה ידעתי אז? שנים פיטמו אותי בדבריי-הבאי. בית-הספר, העתון, הארגון. הכל ציוו לתת, ללכת. זהו, לתת. מישהו אמר לך פעם, ואתה צחקת: „שום דבר אינו הולך לאיבוד. כשאחד נותן אחר לוקח. כשאחד מאבד אחר מוצא. כשאחד מפסיד אחר מרויח.“

שפתיו של עמוס היו חתומות ועיניו צרות. כך היה יושב בפתח הבית ואינו משייר מקום לכל דבר אחר — אם כסף, יהא כסף! ומדוע שלש מאות לירות? ומדוע לא כל אותן אלף וחמש מאות שהן ריוח? ומי יעכב בידו מקחת את כל שלשת האלפים? יאמר כי הכסף נגנב, נלקח. כי היה עליו להטילו הימה מפחד המשטרה. ומדוע לא? ברנש מזוקן זה ימצא דרכים לכסות הפסדו. זהו סכום! ואפשר להמשיך. גבולות הרבה יש שאפשר להבריחם. יש אנשים המוכנים למכור עצמם בעבור לחם. נשים בעבור סיגריות. שעון זהב בעבור קופסת בשר. מצלמה בעבור נעלים. כל זה כסף... תמימים האנשים שבכאן, קרתנים אלו. סבורים הם שכל ערמת העולם נתקפלה בישותם העלובה. הוא הילד! הוא המרומה!... חתהה. כלום לא ראה סמטאות? כל אירופה מלאה סמטאות. ובסמטאות ספסרים. הכל עומד שם למכירה. הושט ירך וטול, אלא שאדם עשוי לעבור בהן, לחיות בהן, ולא לראותן. הוא עשוי לראות דברים אחרים...

...אותו לילה בקרבת כיכר פיגאל. מרצפות-רחוב חלקלות מגשם וגושי אדם פורצים מאחד התיאטראות. והוא ורייך פונים להציץ בעולם זר ומזר זה.

— הי, ג'ורג', אואנטה סליפ?

שניהם הפנו ראשם לעבר הכותל הקודר. האשה היתה כמו שיור נטוש על דוכן של תגרים, שידים רבות מישמשו בו והניחוהו במקומו. חזרו והמשיכו בדרכם.

— גוד סליפ, האנדרדאד פראנק. — שב הקל ונצטרך מן הכותל.

רייך סבב על עמדו. באור הסגול ראה עמוס ניצוצות רעים בעיניו.

— מי משלם? — שאל לאטו. — אני או את?

האשה נדהמה. רגע לא השיבה ואחר רקקה בזעם לעברם.

עמוס משך את רייך בזרועו.

— אתה לא בן-אדם. — אמר — מה נטפלת לעלובה זו?

— שמע, עמוס. — קולו של רייך רטט. — אתה אל תטיף לי מוסר. כבר עברתי את הגיל.

הגיע הזמן שתבין זאת. וגם אתה לא נולדת אתמול. הגיע הזמן שתהיה לאיש, שלא תתרגש מכל דבר כבתולות.

— אולי לאיש אבל לא לחזיר.

רגליהם עדיין היו מוליכות אותם לאורך הרחוב הזר. סילוני אור אדומים, צהובים וכחולים היו משתלחים מפתחי המסבאות ותוקעים בבואותיהם במעמקי הכביש המלוחלת. הסיגריה אינה משה מבין אצבעותיו של רייך. קשיש הוא ממך בעשר עד חמש־עשרה שנה. גס־רוח, ציניקן ללא תקנה. ואף על פי כן נמשך אתה אליו. ולא רק שהוא חייל אמיץ־לב, ששנים ארוכות נושא הוא את רובהו ותליו. ולא רק שנתגלה כחבר בשעת צרה. הנך נמשך אליו בשל חכמת־חיו הקישחת, האכזרית, ומרחף סביבו כפרפר סביב לאש.

— או קיי, רייך. בוא ונשתה כוס בירה.

— בירה תשתה אתה. אני שותה וודקה. אני לא בתולה.

— בסדר. — צחק עמוס. — אחד אחד.

— הגעתי למסקנה — אמר רייך לאחר שתפסו מקומם אצל דלפק. — מסקנה עגומה מאד. אין לך כל סיכוי. חבל עליך.

— עלי חבל? חבל עליך. לי טוב, אני אוהב בני־אדם. אני מאמין במשהו. אבל אתה — הלא ידוע לך שאין איש מתפעל מניבולי־פוך. ושמע רייך, ואל תתרגז: נדמה לי בכלל שאתה מקנא בי.

— תרהו. חה־חה. — סאן רייך — אני מקנא בך! זה טוב! טיפש, ילד! במה יש לקנא? אתה מצטעצע לך במושבה שלך שקיימת רק בחלומך. כלום אינך זוכר אותם אכרים — רוכבי־על־חמורים שבמושבה, אותן נפשות גסות ובהמיות? אני זוכר. אני עבדתי במושבות אלו וברחתי. ברחתי לגוטרות, לצבא. כלום אינך זוכר אותם פועלים הרובצים לילות ארוכים בצלחות־ההשקאה בשכר פרוטות, או אותם החנונים שעברו לכאן מכתריאליבקה בקפיצת־הדרך. המושבה שלך אינה תמימה כחלומך. דפוק מראשך את הדברים שהמורים שלך תקעו בו. בעולם, בעולם כולו, יש שני דברים: זה — רייך קפץ אגרופו וקירבו דרך איום לחטמו של עמוס — וזה — וחזר וחבט בכף פשוטה על כיס מכנסיו. — בכל מקום. גם במושבה המסריחה שלך.

— שמע, ידידי. לחנם אתה מתאמץ. כשאני עובר כאן, ברחובות מפורכסים אלו, יש שנדמה לי שהצדק אתך, שהכל רקוב. אבל לי יש מקום אחר, ארץ אחרת, שהיא חדשה, נבנית, שהיא מהלך מיליוני שנות־אור מכאן. במושבה שלי אין זונות...

— אני אוהב זונות אלו. הן מוכרות עת ע צ מן. לא שום דבר אחר. אבל יש זונות המוכרות אחרים.

— במושבה שלי אין ספסרי שוק שחור וסרסורים.

— אין, מה? ומי מספסר בך? ומי שולח וישלח תמיד אותך? ובאיזו אמנות! הרי אתה מאמין שמרצונך הטוב עושה אתה את כל זה.

— האנשים שאני מכיר אינם מסוג זה... הם אנשי עבודה. יש להם ידים מיובלות. והם עושים בעצמם. בשביל עצמם.

— על אלו בכלל אין מה לדבר. אלו סתם חמורי־עבודה.

— רייך. — עמוס לפת בידו את הכוס הגדולה, הכבדה, כלפות את הרמון. זעם איך־אונים עלה בו. — אני מסוגל עכשיו לכל מעשה, רייך. גס־רוח. אבי פועל. הוא עולה עליך ועל עשרה כמותך. אבי לא יתן לאכר ולשום אדם אחר לפגוע בו. בזה אני בטוח.

— לא אפגע באביך, עמוס. אתה חבר שלי. אבל אתה שוטה. ותמים מאד. זה מסוכן, עמוס, והלואי ולא תישבר. אולי ניפגש פעם. „בשש אחרי המלחמה.“ חה־חה...

,

השיחה עם האב היתה בלתי צפויה. הימים היו מתגלגלים לאטם, כשמש הגדולה והלוהטת שבשמי המושבה. עמוס לא רצה לפגוש באיש. באמתלות שונות דחה הפצרת חברים־לשעבר וקרובי־משפחה לבלות זמנו בחברתם. דחה את דוד, שבא ואמר כי אותה נערה צהבהבה שואלת עליו, עד שהבין הלה שאין הוא רוצה לראותו עד ליום שנועד לקבלת הזהב. נשארה לו המדרגה, ידידתו לשעות היום הארוכות. וראה, דוקא הילדים החלו מתרחקים מפניו. אפשר חשו בפניו האפורות, במבטו שנתעכר. הוא היה לבדו. רוב שעות היום לא היו הוריו בבית. עתים היה חש

במבטים שהיו הללו תולים בו, והיה מיסב פניו. נוח היה לו שלא יראה. עמוס שמח לימים שהיו מתגלגלים ומגלגלים אותו לסופה של החופשה. השבוע הרביעי הגיע.

באחד מימות השבוע הרביעי, בשעת מנחה, שב האב מעבודתו. כדרכו, נכנס למטבח, הציב סלו, לגם מים מספל פח גדול, ישב כמה דקות על שרפרף ויצא לגינה. נטל מעדר והחל הופך חלקת קרקע שפיזר עליה גללים ביום אתמול. עמוס עמד וחשקה. האב היה עובד בכפוף. לפתע ראה עמוס כי המעדר נשטט מידי אביו, שפניו נעו, וכי אינו יכול להזדקף.

— מה זה אבא? — נחרד אל אביו.

— לא כלום. זה עובר מהר.

אלא שקשים היו יסורי האב ומדבריו ניתן להעלות כי לא פעם ראשונה הותקף בהם. עמוס תמך באביו וסייע לו להגיע לחדר, לספה. עמוס השכיבו. הניח כר למראשותיו. חלץ נעליו. עיניו של האב היו עצומות. כפותיו שלובות לו על חזהו. כלום גילה אותן היום בראשונה? הן היו שחורות מן השריפה ששרפה בהן השמש, מבוקעות ומיובלות. האצבעות קצרות ועיבות וצפרניהן קטומות, מוכות. עמוס הניח

כפו עליהן. יובלות עברו משעה שאחו ביד אביו.

עיני האב נפקחו לחצאין.

— כן, — לחש. — מזדקנים, הה?

ונשתתק. עמוס חש שמשוהו שעדיין לא נאמר דוחק עצמו מבעד למלים. וכבר היה מיצר על קפיצה שקפץ לעבר אביו וכמעט נכשל ברכות יתירה. משך ידו מידי אביו.

— אתה נוסע בעוד ימים אחדים. — אמר האב.

— כן, אבא.

— ואנחנו עדיין לא דיברנו זה עם זה. — פני האב היו חרושי יסורים. בכל מלה שמע עמוס את יללת הימים הארוכים ששתק. ברור הדבר: כל הימים האלו חיכה האב לו, לבנו, שיפתח, שיטה גשר. אלא שהוא לא עשה כן. ואף עתה ישתוק. שיתענה אביו, שיתענה! אותו לא יתפסו ברגע של חולשה. כל מה שהיה עד היום הזה לא נמחק בנקל... עמוס תקע באביו עינים קרות, מתות.

— אתה רע, עמוס — לחש האב. — רע... היתה מלחמה. היו שנים של פחד, של סבל...

והנה באת... חכיניו לך, עמוס... שנים אני שותק. עובד, נושא בעול. אמור, עמוס — הגם אתה תעזוב אותנו? אמור...

עמוס שמע ולא השיב. אפשר אף לא הבין. עיניו היו צרות. כל-כולו התרכזו במחשבה אחת — לא להשיב. לא לוותר. אני לא אתחנן כך, לא אשבר כך. לי תהיה דרך, לי יהיה כסף... — אני יודע. — אמר האב. הוא הגביה קולו. את פניו קירב לבנו. גופו נשען על מרפקיו. מבעד לחלון נזלה האפלה. היתה עצבות של שעה שאינה לא יום ולא לילה, עצבות הבאה עם פרידה מן השמש הגדולה ובטרם השלמה עם הלילה. — אני יודע, מתבייש אתה... זהו! פרח הגוזל מן הקן, יצא לעולם הגדול וחזר מגודל וטורף. לא ימצאנו מקומו כאן. רק פועל אביך. כסף אין לו. אף את צריפו מכר...

— זה לא זה. — שיסע אותו עמוס.

— זהו. זה השורש. ואולי גם זה: הוריקן מזדקנים וחושש אתה שמא גם אתה תירתם לעבודה, לשנים ארוכות, כמונו. אל תדאג, הנה בזמן האחרון שנינו עובדים. כל חובותינו שולמו. אף כסף מעט שמור עמנו.

— לא, אבא. לא איכפת לי לעבוד. רק איכפת לי שאהיה חמור עבודה, שאתן לר כב עלי ושאגיד כי זה ספורט. מזה אני מפחד.

— טיפש קטן. — נהם האב. מלוא גופו הגדול קם מן הספה ופנה לחלון. עמד מול העצים הגדולים, הזקנים שבחצר, מול אורות שבאו מרחוק. — הנה, איפה למדת את התורה הזו, איפה? אנחנו חמורים? ומי בנה את כל זה? אמור, מי? אני ואמא וכל האנשים כאן, שאתה מתבייש בהם, כולנו בנינו את זה... ובשבילך, בשביל כולנו...

— זה לא בשבילי. זה בשביל הסימקינים.

— מה אתה רוצה מן הסימקינים? הם אנשים טובים, הם עוזרו לנו.

— הם עוזרו לכם! עוזרו לכם במיל כדי לנצל אותכם בלירה. זהו, ואתם אינכם מבינים את זה.

— פירחה. — האפילה היתה מוחלטת. עמוס לא ראה את אביו, אך ישותו היתה בכל. עמוס חש את נשימתו על פניו. ידע כי עליו להפסיק, כי אביו יגע וחולה. אך הוא לא זע. לא עשה דבר לפייסו. אדרבה — שידע, אחת ולתמיד. — אני לא יודע מה אתה חושב בלבך על אבך. אנחנו שני עולמות. באתי ארצה מעיירה קטנה בפולין. אני לא יודע חכמות. ידעתי שצריך לבוא הנה ולחיות כאן. את זה עשיתי. אתה שומע? — קולו עלה והיה לזעקה. — את זה עשיתי. את זה עשיתי...

כהר גבוה עמד האב כנגדו בחשכה. דקות ארוכות עברו עד שנשמע סיבוב הדלת על צירה והועלה אור. האם עמדה בפתח. ממקומו ראה אותה עמוס. ואת אביו ראה, נשען לקיר ופניו אפורים וחסרי דם. שוב חש עמוס כי הוא שוקע במקומו, שכל גופו מתרוקן וצולל וכי ידיו נמשכות אל על, לאויר. נעקר ממקומו ובצעד רחב פנה לצאת.

— עמד, עמוס. — אמר קולו הזקן של האב. —

— מה יש?

— לך, עמוס. די והותר מיררת את חייו של אבא.

— שתקי, מירה. יבוא יום, עמוס. יבוא יום וגם אתה תעמוד כך. ריק, ריק, דל מאוד. יותר מזה, אתה תהיה ריק ממני. אדם שאינו אוהב את ביתו, שמתבייש בו, שמתבייש באביו, אין לו כלום. תמיד תלווה אותך רק שנאה, שנאה אפלה...

— לך, עמוס. לך. — האם הדפה אותו בידיה התפוחות. עמוס לא זז. עמד ופניו לפתח.

— לא קל להוציא אותי מכלי, — המשיך האב. — אבל היום אני אומר לך: אני טוב ממך, אני גדול ממך. כך לא היה נמצא כוח ללכת לארץ חדשה, לעולם חדש, לעבוד כך, לתת את חלבך ודמך. אינני מבין אפילו מדוע הלכת למלחמה. אמור לי: מה תעשה למחרת שובך מהצבא? מה? — למושבה לא אחזור.

— מה תעשה?

— אני לא יודע מה. אבל אינני רוצה לחיות בגן־עדן־של־שוטים כמותכם. אתה, אבא, אינך מכיר את העולם. אתה חושב שאין טוב מן החזרת. אני מכירו, ובעולם יש שני דברים... — הוא הפסיק. הוא לא יאמר להם. לא איכפת לו מה הם חושבים על מעשהו. — אה, אין טעם... אבל לא אחזור לכאן. לא אלקק להם לסימקינים. מי הם בכלל? לא כלום. מהטרקלין שלהם התפעלתי. מהפסנתר שלהם, קרתנים עלובים. ואתם רוצים שאלה יהיו אדוני... נכון, יש בי שנאה, יש בי שנאה לכל מה ששורץ כאן, לחנונים הקטנים, לנשותיהם, לפרדסנים הקטנים ולחמוריהם, לכל הבצה המסריחה הזו. אני לא נולדתי לעבוד שכאלה. לא, אבא. לכל היותר אני יכול לרחם עליכם. עכשיו הכל ידוע לכם.

הניח להוריו ויצא את הבית.

יא-

הוזמר האחרון שהושר בקרון היה „מאמה סונטטה פאליציא“, אותו חייל שפתח בשיר עם עקירת הרכבת מן התחנה הוא ששר גם שיר אחרון זה. השיר הראשון בתכניתו היה „הגדודנים בחוד חודי הכידונים“. שר לבדו. כמה מן היושבים בקרון נצטרפו אליו. קצתם היו שרים אותה מנגינה ממש, וקצתם שרו בצדה. מהם החליקו על גבי אותה אוקטבה, ורובם הרקיעו מעליה או שקעו תחתיה. אך אם לא בשיר היה הצד השווה בין החיילים הללו היוצאים בשניה את

ארצם, הרי היה באלו שנותרו על הרציף, תחלה פניהם של אבות, נשים, ילדים, ולסוף חבורה רחוקה ומטושטשת בבגדי־אזרח צבעוניים, שהם מגע אחרון, הידרדרות פתאום, ויד שלוחה החופנת אויר.

אותו חייל פתח ב"הגדודנים" וכבר היו שלושה־ארבעה שהחרו־החזיקו אחריו. אחד רטן "על מי אתה עושה רושם של גבור" ו"האנגלים אינם מתפעלים מרוח־הקרב שלך. הם מכירים יפה את ההרגשה." אלא כשהוחל ב"איה" גלוח אף הוא לשואגים "א—י—ה, איה אי". משיר זה עברו ל"טיטוס טיטוס, לף אתה ראית". אותו פותח, שהרגשת שליחות, כביכול, פעמה בו, עדיין היה מרום והולך מפנתו את רוחות היושבים בקרון. עתה החל קולו מצריד סוף סוף והמשתפים עצמם לזימרה פחתו מהרה. החיילים קבעו מושבם על ספסלי העץ. קביעה אחרונה. הארץ גופה, זו שלכבודה שרו את השירה, היתה בורחת מפניהם צפונה. לשם אצו הברושים האפורים התוחמים להם לפרדסי הדרום. בא הערב על החולות המפורקים כאגדה מזרחית תחת השמים. אפשר נתיגעו החיילים ואפשר הירח הכחלחל נסך בהם עגמומית. היו שולחים רגליהם לבין היושבים מולם, מסיטים גופם אילך ואילך ולסוף שיוו לו דמות של זוית קהה על מישור אלכסוני. במדומדם חש הזמר הנלהב שבפינה כיצד מתפקדת אותה רוח קיבוצית לזהטת שעמל לחשלה. בשארית קולו שנצטרד פתח עתה ב"מאמא סונטנטה פאליצי"א". אלא שהפעם נפל בנופלים ולא זכרו לו חבריו חסד השעות שעברו.

— דחילק, נמאסת עלינו.

— תן לישון.

— מה זה נהיית לנו בינג קרוסבי נהיית לנו?

— מה אתם מתרגזים, חברה? — תמה אותו זמר. — עצוב קצת על הלב, אז מתחשק לשיר.

מה יש?

— תספיק לשיר. יש לך רכבת ואניה ורכבת והשד יודע כמה זמן עוד באירופה. עכשיו

תן לישון.

מתוך אותו חוש פסיכולוגי דק שעוררו לשיר ויתר הבחור ונשתתק. הוא שקע בפינתו,

פניו לחלון.

היתה דממה. עתה ניתן לכל אחד לחוש את עצמו, לחוש בנסיעה שהיא עובדה. בשעה זו של התפרדות ליחידים יחידים שוב ראה עמוס את עצמו, את רייך, את מזרחי, ואת בני. שוב עלה לפניו אותו בוקר כשבא מן החופשה אל המחנה. תחילה פסע ברגל בוטחת. אלא שהדרך מן השער למשרד דרך ארוכה היא ולארכה חבורות חבורות של חיילים, הם וצרורותיהם, מצפים למפקד, לבדיקה רפואית וליציאה. רבו הנוסעים היום. הכל יוצאים לאלכסנדריה של מצרים. אלו ישארו בארץ זו, אלו יפליגו לאיטליה, ואלו לארצות השפלה. ובתוכם מכרים, מימים שהיית במקום זה ובמקום אחר, בבית־חולים או בחפוש "טרמפ". והכל, כך נדמה, דעתם זוחחה עליהם וברכות ארוכות בפיהם.

— אהלן, עמוס. בוא הנה, נבלה. איך היה החופש?

— ימח שמך, איך בילית?

— ומה, גם אתה כאן?

עמוס היה מחייך חיוך כפוי. מעולם לא חשב על כל מלה שיהיה אומר כבשעות אלו. מעולם לא היו עיניו מושפלות כל־כך. כאן הכל מכירים אותו — רק עשרים ושמונה יום בלבד חוצצים בין עבר להווה. כאן, דומה, חש כל אחד במה שהתחולל, ואתה שותק. אין זה ענינם. אתה מחפש פינת סתר. רוצה אתה שתהיה מעבר לכל זה, שכבר יהא הכל עשוי. אילו מצאת בין כל אלה הפזורים כאן זוג עינים שיהא סודן כסודך, שידעו לספר על השתלשלות כעין זו שהשתלשלו עשרים ושמונה ימי חופשתך עד לאותו סיום ועד בכלל. עד לאותה ישיבה בוזיה בפני המבריה המערם את מטבעות הזהב הקטנות עמודות עמודות. בשובה ונחת הוא קובע אותן בתאים העשויים לכך בחגורת הבר... חגורה זו מראה כמראה חגורת הכדורים שהיא חברתך זה כמה שנים... "זהו, הוא רואה, מר גליקמן: פשוט מאוד..." לא, רק ענינך הן המספרות קלונך. לעזאזל, מה קלון הוא זה? רק פינת סתר מבקש אתה, לא לפגוש באיש, לא לפגוש ברייך... והרי הקנטינה הגדולה ששולחנותיה קטנים וירוקים ורצפתה סיגריות מעוכות ועטיפות

ביסקויט ובירה שניגרה לארץ. תימרות עשן. ורייך שמושך אותך לפנתו ומחייך:

— למי אנחנו שותים, ילד?

— תן לחיות.

— אל תהיה עצוב. אמא תחכה לך. שתית הרבה חלב בחופש? — וצחוקו ושיניו הצהובות.

דומה שמעולם לא היה עליז כל כך. עכשיו שהוא שכוב נכחך על הספסל ומנמנם ומיטלטל

עם הקרון, עדיין נח עליו חיוך זה.

— שמע, עמוס. — אמר רייך לפתע. — היה לי חופש! מלך הייתי. חצי ארץ-ישראל

עברתי. ביקרתי כל מיני חברים ותיקים. מה אגיד לך? אני כבר עברתי את הגיל. אבל יותר מדי

צחקתי לכולם. אבל אתה, עמוס, אל תשים לב אלי, אתה שומע? יכנס בך הרוח, עמוס. העיקר זו

אמונה.

הוא חייך. עמוס ידע שהוא מחכה לתשובה. אולי רק לצון חמד לו. להתגרות בכ רצונה.

אלא שאינך יכול להשיב לו כדרכך.

— מה אתה שותק? תגיד משהו. אולי נשתה לחייך? או אולי לחיי ארץ ישראל הצעירה?

— מה זה חשוב לחיי מי? העיקר שתשתה. — מזרחי הוא שפרץ אל השולחן, הוא

ובני אחריו.

אבק עולה מן המדבר. אין הוא נראה. אך הוא מונח על שפתותיך, עולה בנחיריך. הוא

יבש ומתוק. ושמא לא אבק הוא זה אלא סתם ריח נושן של מכוניות גדולות ובהן אתה וחבריך

עוברים דרכים עקלקלות, בארץ בכריה, ריח נערים מסיעים עצמם לעולה ואינם חלים...

הקטר פרץ לפתע בועקה לתוך הלילה, כחמור זה. נשם ונשף ונשף וטלטל את הרכבת

כולה טלטלה גדולה. החיש והאט מהלכו עד שנמלך בדעתו ועמד. אותו שקשוק בלתי פוסק של

גלגלי הרכבת חדל לפתע. היה שקט תמוה, כ"פרימוס" שכבה. יושבי הקרון החלו זעים בשנתם,

מחכים עין באצבע, מפהקים בקולי קולות, מחרפים ישות נסתרת ומצמצצים כלפי האור הצהוב

היוצא מן התקרה הקמורה.

— מה הענינים? — אמר רייך ומשך את חפיסת הסיגריות מכיסו, זו התנועה המתלווה

לכל מעשה ומעשה שבחייך. — איפה אנחנו?

— בקורת. — פירש פלוני. — משטרה צבאית.

יב

— הייתי מסתפק בחצי שוים של הדברים המוברחים כאן. — אמר רייך.

— ואתה, מדוע לא ניסית מזלך? — עמוס נשען בגבו לספסל וחייך כלפי רייך. מן השפה

ולחוץ אמר חיוכו: אני שקט. אני איני מפחד מפני המשטרה. מה יוכל לקרות לי? אני עמוס

התמים. אלא שבתוכי, בנקודה סמויה שהיא הלב, או הכליות, או הקרביים, חלחל רגש מוזר ולא

נודע: אתה עומד נגד. לא נגד המשטרה. נגד משהו אחר. אפילו נגד רייך. מדוע לא עשה

זאת רייך?

— אני? לא הציעו לי. אילו הציעו עסק הייתי מקבל על עצמי.

— בלי כל פקפוק?

— חה-חה. איזה פקפוק?

— העובדה שמישהו הוא מברייח אינה מורידה את ערכו בעיניך?

— להיפך.

— ואילו אמרתי לך שאני נושא משהו כאן, על גופי, מה היית אומר?

— אתה? אתה? הייתי אומר שאתה שקרן לא יוצלח.

— ואילו הוכחתי לך? — מדוע אין רייך זה מאמין בכך, לעזאזל?

— הראה. — התבדח רייך והושיט ידו כמי שמתכוון לערוך חיפוש על גופו של עמוס.

בפתח הופיעו שני שוטרים צבאיים. עמוס הדפף מעליו.

— שב בשקט. הם באים.

השנים עמדו בפתח, זעומים ומאיימים מתחת לכובעים האדומים שמצחותיהן מגיעות

לקצה אפם.

— לפתח את החבילות. כולכם. מהר.
 תיכף להופעתם נשתנתה האוירה. כל היושבים ידעו כי החיפוש מכון בעיקרו לארץ-
 ישראלים. הבריטים שבקרון חייכו בהנאה. ואילו הארץ-ישראלים נסתמרו, זעופים וקודרים.
 דוקא במדים אלו ניתן לחפש שלטון זה שאתה, כביכול, נמנה עליו בכל ימות השנה, שלצדו
 נלחמת מלחמה זו. פעולת שיגרה זו ששמה בקורת גבולות לובשת משמעות אחרת, נוראה. בן-
 רגע מתגבשים היושבים בקרון לתא של חיים לאומיים סוערים.
 — אינעל אורדום. — אמר מזרחי. — מצוה להרוג אותם.
 — בסטרדס. — ירה רייך אימרתו, מתכוון שתפגע בשוטרים הקרבים. — אין דבר,
 יבוא יומם.

— בחייכם, חברה, — אמר עמוס. — שבו בשקט.
 — מה יש, למה לשתוק? — רגז רייך — או אולי אתה באמת מסתיר משהו?
 עמוס צחק ורייך אתו.
 בתוך כך כבר הגיעו השוטרים למושבם של הארבעה. רייך הפטיר בלעג:
 — זהו. זהו מברייח מומחה. — והצביע על עמוס. — בעצמו סיפר לי. הכל תמצאו אצלו:
 חשיש, זהב, תותח-שדה.

עורו של עמוס נעשה חידודין חידודין. חש בצמרמורת היורדת מערפו ומחליקה לאורך
 שדרתו. השוטר תלה עינים טובות ותמימות כאומר: בדיוחה טובה, הה? השוטר ההולך בראש,
 סמל, שכל אותה שעה היה אפוף איבה מעובה, נראה נבוך. נראה ששקל את המצב לכל צדדיו:
 שכן בכליו של עמוס לא חיפש ולעומת זה נטפל לרייך. החל הופך תרמילו ושקו, מפרק כל
 חפץ, מחטט בכל בגד. רייך עמד מולו, משים עצמו מצפצף ומנצה. אך עמוס, שישב סמוך לו
 ושחק, היטיב לדעת את עיניו הדלוחות של רייך, את אצבעותיו החומות. בכל רגע עשוי היה
 לפרוץ כהרגע וסופה של התגרה מי ידע. עליך להתרחק מקטטה מעין זו כמאש. אלא שמעולם
 לא נתנסיתי בכגון זה. קבלו בחברך — קום וסייע לו. לאחר ככלות הכל תהא שהות בידך
 לברר מי צדק. וכאן הרי ברור ללא שיוור של ספק, שברייטי זה אין כוונתו אלא להתגרות בכם,
 להוכיח כי רמה ידו. ובכל זאת עליך לשתוק, בכל מחיר. וכאן כל הקרון צופה, מחכה להת-
 פוצצות... השוטר שלח ידו והחל ממשש גופו של רייך.

— הורד ידיך. — אמר רייך בשקט. פניו היו לבנים וידיו רוטטות.
 — זכותי היא לבדוק אותך. אתה חשוד. — השיב השוטר והוסיף לטפל בגופו של רייך.
 זה הרים ידו לאטו ואמר, כשהכל עוצרים נשימה:
 — הורד ידיך. אני מזהיר אותך, אתה, אנגלי...
 אותו רגע ראו הכל את רייך שהוא שומט ידו ופונה במהירות לאחור, לעבר עמוס.
 פניו נתעוותו.

— מה יש?
 — תפסיק, רייך. אני מתחנן לפניך. הנח לו לסיים את החיפוש ולהסתלק.
 מבטו של רייך נשתהה על עמוס. עמוס חש רטט מוזר אף ראה גוון חדש, לא מוכר, בעיני
 רייך. זו לא היתה תהייה, אף לא הסכמה. משהו השונה משתיהן. הוא לא אמר דבר, רק חזר
 ופנה אל השוטר ואמר כמי שמצטט בלשון בלתי מובנת:
 — חברי צודק. הוא אומר שאני בעל לאשה ואב לילדים ושעלי להיות זהיר יותר. הוא
 אומר שפגעתי בך בלי כל הצדקה, שזה תפקידך. תסלח לי. אתה מבין ודאי — אני עצבני, לא
 קלה היתה הפרידה מהבית.

איש אחר אמר את הדברים הללו. השוטר מדד אותו במבטו לכל שיעור קומתו, משל
 מטורף היה. אפשר החליט שככלות הכל לא יקל מצבו בקרון זה שרובו ארץ-ישראלים.
 — אתה היוזר, חייל. — פסק פסוקו. — אתה עתיד לשלם מחיר יקר על שחצנותך.
 ויצאו בראש מורם, הוא וחברו.

יושבי הקרון היו נדהמים. התדהמה היתה מפנה מקומה לבזו. רק רייך לא שם לבו לאיש,
 אף לא לעמוס. ארז חפציו בשקט וחזר וישב במקומו, עיניו במדבר הגדול והלבן.
 לא נתחזר לו לעמוס אם הבחינו היושבים בבעיטה זו שבעט ברגלו של רייך, שאם כן

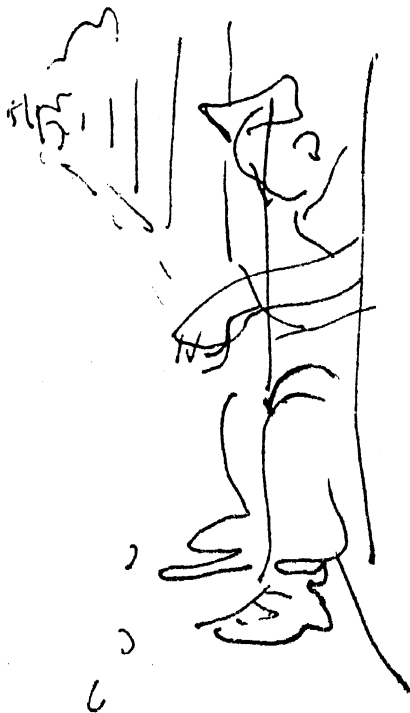
אפשר ולא היו תמהים על נסיגתו הפתאומית של זה. ובכל זאת היו עיניו מושפלות. שוב היתה הרכבת מתגלגלת לעבר הסואץ, דרך שעות של מדבר. הבוכנות היו מכות על שדרתה, מכות ומרוצצות. אותה חגורה היתה כרוכה לגופו כנחש בריח. אין היא מוציאה אותו מביתו בלבד. משמעה חריגה מן הכל. שוב אינו נעלה על רייך שהסב פניו ממנו. מה היה אומר לו רייך עתה? לא. הוא לא יאמר דבר. ואם יאמר, לא תדע אם מחשבותיו הן. רייך לא יכול להעלות על דעתו כי אמנם מבריה אתה. ושמא לא רצה בכך, בתוך לבו? שמא רצה אף הוא שמישהו לא יהא מבריה? שמא לא להשחיתך ביקש אלא ליהנות מתומתך? אולי משום כך שם עצמו רע כל כך. ושמא לא רייך לבדו, כי גם מזרחי וגם בני לא חפצו שיימנה עם המברחים?

קם ממקומו, דלג על רגלי הישנים ויצא את הקרון. השמים היו גדולים מאוד, ולבנים כחלום. דומה, עוד רגע וירדו לשכב על גבעות החול. אבק היה עולה מן הארץ. בכל היו מסתורין גדולים. הכל היה מבקש פתרון. גלגלי הפלדה היו שוקקים כנחל איתן, כעורקי הענקים. הרכבת היתה פורצת אל תוך האפקים, משסעת ומבתקת אותם ומניחה אותם תמימים כשהיו.

ישב כשרגליו חוצה לקרון. תקפתו ערגה לדבר שאין להשיגו לעולם, למעשה שאין לעשותו. גבעות החול היו מנצנצות כצדפים שנשחקו, מנצנצות וקורצות. כך הן גבעות החול, גורפות ונגרפות, שוחקות ונשחקות. עמוס תחב את כפו אל מתחת למעילו, לכותנתו. הוא נגע בחגורה. הוא משך והוציא שתי מטבעות. הן היו זעירות ובורקות. הן היו כגורל, כמשחק, כאיולת. הוא הטיל מטבע אחת. קו של אור ניצת ונמחק על ידי הרכבת המתגלגלת. כך, כל היורד למדבר לא תשזפנו עוד עין. הטיל את השניה. עוד ניצוץ נתלהט וכבה, ושקע. כחלום היה זה, כילדות שנלכדה באפס־רגע. ניצוצות ניצוצות התזו הירח המלא. המדבר בלע הכל. הטיל מטבע אחר מטבע. החגורה נתרקנה. משך מגופו את החגורה והביט בה. היא היתה עשויה בד חזק, פשוט. רגע שקל בדעתו אם כדאי לשמרה, להשתמש בה. חש שפנינים גדולות תלויות בריסיו. הוא שמט את החגורה.

משסבב על עקביו ופנה לפתח הקרון דימה לראות צל חומק. נכנס לאטו פנימה. אור צהוב מילא את הקרון. הכל היו מתנמנמים ומיטלטלים עם הרכבת. אפשר רק דמיונו היה זה. מעל רגלי חבריו פסע וחזר למקומו.

לאחר שעצם עיניו חש בכף יד שלפתה כפו. עמוס הוסיף לשבת בעינים עצומות. רק לחץ את הכף. אצבעותיה, ידע, היו חומות מעשן.

על השירה הצעירה

מתוך „שיחות מדומות“

אנדרזי ז'יד

רוח ולהמתין, להבשיל, להיטיב דרכו, להתחיל מבראשית, וכמאמר השליח — לשאוף אל השלימות. אך חשק השלימות הולך לאיבוד. וחבל. שכן היתה זו סגולה צרפתית אמתית. כאן העיר איש-שיחי הערה של פיקחות, ומודה אני שמפיו באה לי כהפתעה. הוא — בזמנים אלו דומה שחשק השלימות מצא לו מפלט בעולם המכשירים והמכונות, שבו ניתנת השלימות למדידה לפי התועלת והתפוקה. לעומת זה, ברשות האמנות שוב אין קני-מידה קבועים.

אני. — כן, בציור או בשירה, בכל מה שהוא אישי, גם האמן גם הקהל מסתפקים כיום בהכרחות חטופות ולפעמים אף בטיח תפל. ויש שאתה חש כאן אפילו חיבוב של חוסר-צורה. שוב אין שאלה של מלאכת-מחשבת: הצירוף עצמו מעלה חיוך על שפתינו. שוב אין שאלה של המשך; הכל מניחים כספם על קרן-הצבי של הרגע.

הוא. — האין זאת כי עתידנו נראה לנו מעורער יותר מדי?

אני. — בוא וראה את מי יקנו הסופרים הצעירים לרבותיהם, הלא את הללו שהגניוס שלהם משתפך כנהר שעלה על גדותיו. העדר כל-סכר הוא התופס את התלמיד בלבו; מכאן זלזול כלשהו בכיבוש-היצר ובמאמץ. הרי הם פורצים גדר וקוראים לזה גניוס. כשרון טעון קנייה, אך אין דואג לקנותו. זכורני שכתבתי לפני ימים רבים כי הרבה כשרון נדרש כדי לעשות מעט גניוס לדבר שבגדר הנסבל.

הוא. — איני תופס למי כוונתך.

אני. — וגם אני לא.

הואיל ולא היה בפי דבר אותה שעה חור איש-שיחי לענין שלפנינו.

הוא. — אותה שאיפה לשלימות, אשר אמרת היא סגולה צרפתית כל-כך, לא אחת נחשבה לנו לחטאת בעיני עמים הנופלים ממנו בתרבותם ובעיני אנשים שהם טבעיים ותמימים יותר ברגשותיהם. הם רואים בזאת עדות לגידול שנפסק, לכמיהה אל העבר; כי טענתם היא שאי

„היודע אתה כמה הם?“ שאל אותי בכניסתו.

בלי להמתין רגע להשיב רוחו.

אני. — כמה מה?

הוא. — משוררים צרפתים כיום. אנדרזי בילי, לפי אומדן שנתפרסם ב־ Cahiers de la Jeune France מצא לתמהונו כמאה. אך אנרי די ליסקוא הבטיח להמציא לו רשימה מקיפה יותר ובה, בדיוק, מאתים משוררים ידועים החיים עמנו.

אני. — ידועים היטב?

הוא. — ידועים לו, על כל פנים.

אני. — אל אלוהים! האמרת מאתים? לשפע כזה לא פיללתי.

הוא. — אכן לזאת ייקרא תחיה...

אני. — אם נוציא מן המנין כעשרים מאלה שאנו יכולים לקרוא בשמם, הנמנים עם הדור ההולך והנכונים לוותר על מקומם, וכתריסר לפחות מן המשוררים החדשים שהצליחו לעורר את תשומת-לבנו, הרי משער אני כי רוב המשוררים האמתיים באותה רשימה מצוינת הם פחות מבני שלושים.

הוא. — אקוה כי כן הוא. הרי הם „אוני העתיד“ שעליהם דיבר ראמבו.

אני. — מכאן אני בא להערה אחרת. אילו הכין מישור רשימה מעין זו בשנת 1900, לא זו בלבד שהיתה דלה יותר במספר, אלא שלא היתה כוללת את שמותיהם של קלודאל או פאג, שער דיין לא נתנו לנו שירי אמת, ואפילו את שמו של ואלארי, ששקע, לאחר קצת שירי נעורים, בשתי-קה ממושכה מרצונו. והרי בשנת 1900 כבר הגיעו כל המשוררים הללו לשנת השלושים או עברו אותה!

הוא. — מה כוונתך לומר?

אני. — רק זאת: שאולי המשורר החשוב ביותר בין אלה החיים עמנו, זה אשר ירבו לענות בו ומשוררים צעירים יאזינו לו מחר, כחוליה נכבדה בשלשלת הקבלה, שמו אפשר אפילו לא נזכר באותה רשימה ועדיין הוא נחבא אל הצללים שם ישמרהו הגורל לשעה המעותדת. סגולה גדולה ויקרת-מציאות היא זו, הידיעה להאריך

ישן וחסר-שחר אם נבוא לרדן בצורה לחדד מן התוכן; באמת הרי הם, או בדין שיהיו, דבר אחד. או שתחית השירה תברא צורות חדשות או שלא תתקיים. כל אמן אמתי בורא לו את צורתו הנאותה לו, כדרך שהרכוכית מפרישה את שר-יונה מגופה שלה. ישמור אפילו את הפארנאסוס שלנו מפני הסרטנים המסוגרים של האמנות השוכנים בקונכיות לא-להם.

כאן העיר איש-שיחי, בהיסוס כלשהו, כי צורת הסונטה, למשל, לא המציא אותה שקספיר כשם שלא המציאה רונסאר או מיכאל אנג'לו או פטרארקה לפניו, וכי ימים רבים אחריהם הוסיפו משוררים רבים בכל הארצות, ואף הגדולים וה-מושוכים שבהם, לערות שכינתם בדפוס מסור-תי זה.

הערתו היתה הולמת כל-כך, עד שמחשבותי נטשה מיד את העמדה שכבשה לה והחלה לנרע בכיוון חדש זה. עלה על דעתי, שאם נהיה נותנים בתולדות האמנות מקום רק ליצרי צורות חדשות בלבד, חסל סדר תרבות; מעצם המלה משתמעת רציפות, וממילא היא צריכה לתלמידים, מחקים, חסידים כדי לעשותה שלשלת חיה: בדיבור אחד, מסורת. באתי במבוכה, ומחשש לגלות מבוכי-תי, חשתי לי מפלט בעיפות פתאום.

לאחר שהלך, עוד ישבתי שקוע במחשבות. כן, בשובי לענין מה שאמרתי על הצורך ביתר בשילות, הרהרתי זמן רב באותם האנשים הצעירים שעתה הם מחשים ומניחים למחשבותיהם ולסגולות לבם לאסוף כוח, לאט לאט, מתוך בדידות ודממה. והרגשתי שתפילה נוספת ועולה מלבי לשפתי, תפילה מהססת וחרדה: „האריכו רוחכם עוד מעט, ערכי צרפת שלעתיד לבוא, שעתכם תגיע“; תפילה מצומק הלב על אלה שיאמרו דברם בשעה שלא אהיה עוד ולא אקשיב לכם. אני לא אוכל לשמוע את קולכם, אך לכם הנני מחכה.

אתה שואף לשכלל דבר אלא אם כן פסק מגידולו, ושהדבר המתפתח אי אפשר לו להתגבש כדי שיעשה מושלם.

אני — מוטב שנאמר: כל דבר הקופא ומת-קשה לשם שיכלולו שוב אינו מתפתח. כן: יודע אני את כל אלה, ויכול אני להבחין אפילו מבעד להמולת הבוסר של כלי-שיר חסרי תואם את הח-תירה אל הרמוניות חדשות שעדיין לא עלה עליהן עול שיטה. אין לך תחיה שאינה מבקיעה קלי-פתה תחלה, כורע שגמל. שלימותו של האתמול צריכה שבירה לשם קציר המחרח... אילו עיינתי בדבר מן הסתם הייתי מוצא משלים נדושים פחות. הייתי יכול להשתעשע בשתי הוראותיה של התיבה „גמר“.

הוא — אוהב אתה להשתעשע במלים. אני — ודאי; ואף להניח להן להשתעשע. שכך הן מגלות לפנינו את עושר משמען. אך אתה שיסעת דברי כשעמדתי לעורר תשומת-לב על... אה, כן, נתכוונתי לאותה שורה של אנדרא-שאניא:

Sur des penses nouveaux faisons
des vers antiques.

„במחשבות חדשות הבה נעשה שירים ישנים“; ואף על פי כן רצוני לומר כי אין שום מחשבה חדשה נכנסת להיכל האמנות בכלים שאולים. אין רוח השלימות מושג אלא בשעה שחידוש הצורה מתאים התאם גמור לחידוש התוכן. והנה נוטים אנו במקרים אלה, שלא להשיג גיח ולא לחוש בשני החידושים הללו; בעוד שה-צורה המוכרת נראית לנו כמושלמת, אפילו הקנקן הישן שוב אינו מתאים ליין החדש שיש בו. אין אנו חוששים לבטל ולדחות בטענת חוסר-צורה את הדבר החדש, בין הוא סגנון ובין הוא צורה שאין לה תקדים, בשיר, במוסיקה ובציור, אפילו צורה זו מתחייבת מחידוש התוכן, שבו נבלעה לבלי הפרד. והרי אנו מסתבכים בפולמוס

אבטוביאוגרפיה של מארכסיסט מצרי

ש. ד. גויטיין

הזמן ולשחררה מכבלים שעבר זמנם); „חינוך עצמי“, 1946; „אומנות החיים“, 1947.

כאן מקום להעיר, שסלאמה מוסא נוקט עמדה עצמית גם ביחס ליהודים. אין הוא משתתף במ"קהלת המשמיצים, אף אין הוא דן אותנו בשתיקה כדרך מודרניסטים אחרים, בעלי עמדה מבוצרת יותר ממנו. לאחר ההחלטה הגורלית של אר"ם על חלוקת ארץ ישראל העזו לפרסם מאמר שבו הביע את הדעה כי אין למצרים טעם להתנגד, שעם בעל תרבות עתיקה כיהודים יקים לו מדינה משלו. בספר שלפנינו הוא נוגע בכמה מקומות בענינים יהודיים וביחוד הוא משובח אותם לבני עדתו, הקופטים. אין תימה, אומר הוא, שדוקא בין הקופטים ימצאו סוציאליסטים לרוב; כך המצב גם בקרב היהודים בכל רחבי אירופה, כי מיעוט מדוכא עשוי להיות רגיש יותר לעוול סוציאלי בכלל. הוא משווה את הקופטית, השפה (המתה לגמרי) של הכנסייה הנוצרית של מצרים, לעברית ומדגיש שהיהודים הציונים, בניגוד לקופטים, הצליחו להחיות את שפתם הקדושה ולהפכה לשפת חיים. אך, לפי דעתו, משגה עשו היהודים בדבר הזה: כי שפה בלתי נפוצה ובלתי נוחה למחשבה מודרנית כעברית תקים מחיצה בין ישראל לעמים ותעכב את התפתחותו הרוחנית. כדאי להעיר שבמשטר האבטוקראטי השורר כיום במצרים יש סכנה מסוימת בהבעת דעות עצמאיות, אפילו לסופר ותיק ובעל עמדה כסלאמה מוסא: במאי 1947 הוא נעצר ב„עוון“ הטלת פצצה על ראינוע והסור פר בן הששים היה צריך לבלות יממה בתא של בית הסוהר יחד עם פושעים מכל הסוגים.

סלאמה מוסא הוא איפוא קצת „יוצא דופן“ בין סופרי מצרים, הן מחמת מוצאו הקופטי, וביחוד מחמת עמדתו השמאלית המובהקת. ואולם איש זה היה קשור למעלה מארבעים שנה בתנועה הלאומית המצרית ובחיים הספרותיים של קאהיר, והוא בעל כוח הסתכלות מצויין, מחונן בהשקפה רחבה על החיים, ומביע את דבריו בשפה מודרנית פשוטה וממשית — בניגוד לחברו ושותפו בכמה שטחים, טאהא חוסיין, למשל, אשר סגנונו המליצי המסולסל עשוי להוציא מן הכלים קורא חסר סבלנות ופנאי. משום כך ראוי הספר „חינוך כו של סלאמה מוסא“ לשמש אספקלריה נאמנה ומאלפת של ההתפתחות הפנימית בארץ השכנה במשך ששים השנים האחרונות. את שמה של אבטוביאוגרפיה זו

בין כתיבתם של סופרים ערביים בני זמננו של קחתי עמי לבילוי חופשה קצרה על שפת הים, התענגתי ביותר על הספר „חינוכו של סלאמה מוסא“ מאת הסופר המצרי הקופטי הדגול סלאמה מוסא. הוא כתב עוד בשנת 1912 חיבור בשם „הסוציאליזם“ (שקרא לו „אג'תמאעיה“, שהוא באמת הולם את המושג הרבה יותר מן המונח הנהוג כיום „אש-תראכיה“, שפירושה המדויק הוא „שיתופיות“). בשנת 1920 יסד את „המפלגה המצרית הסוציאליסטית“ ועמד בראשה. אמנם מפלגת זו התפוררה חיש מהר, לפי דעת מיסדה בעקב תכסיסיהם וקנוניותיהם של השלטונות הבריטיים, ובודאי גם מחמת העובדה, שהיתה זאת חבורה של אינטלקטואליים בני המעמד הבינוני בלי זיקה אל פועלים ממש, שהרי התעשייה המצרית התחילה להתפתח רק בשנים שלאחר 1920. מכל מקום, סלאמה מוסא הוא מחלוצי המחשבה החפשית והמתקדמת בארץ מצרים, שאור תוסס בעיסה עצלה, ולוחם נלהב לתורות דרווין, מארכס וברנרד שו. בכעשרים ספר ומאות מאמרים (רבים מספריו אינם אלא קובצי מאמרים) ביקש לעורר את עמו מתרדמת בערותו ונחשלותו, ולהעניק לו ידיעות על מיטב המחשבה המתקדמת המערבית, וביחוד האנגלית. אמנם לבו היה עם צרפת, „המולדת השניה של כל משכיל אמיתי בעולם“, כאמנתו אף הוא, אך מבחינת המחשבה המדעית המתקדמת היתה לו אנגליה לבית אב, שתמיד הגה לו הכרת טובה, למרות שנאתו העזה לאימפריאליסטים הבריטיים. אופיניים הם שמות ספריו ונושאייהם: „הסופאָרמאן“, (כך במקור הערבי, היינו האדם העליון, אדם העתיד האמיתי, לא זה של ניצ'שה, אלא זה של ברנרד שו), 1909; „חירות המחשבה ותולדות גיבוריה“, 1927; „היום ומחר“ (אמונה המבוססת על רעיון האיבולוציה מחייבת אותנו להיות לקראת המחר ובשבילו, ועיין להלן); „התיאוריה של האיבולוציה — תטוור“ בערבית — ותקורת האדם, 1928; „מניעת ההריון“, 1930; „רעיון החידוש בספרות האנגלית המודרנית“, 1936; „הסגנון המודרני והשפה הערבית“ (דרישה להתאים את השפה לצרכי

הופיע בהוצאת „אלכאתב אלמצרי“, קאהיר, 1947. בשם „תרבות סלאמה מוסא“, עם הסימנה הלקוחה מן ראָמבו: „העולם הוא טוב... הריני מברך על החיים“.

ב

סלאמה מוסא מצייר תמונה מאלפת של החיים בעיר זקאזיק (עיר ראשית של המחוז שרקייה המזרחי ומרכז של מסחר התבואה וצמר-הגפן המצרי) בעשור האחרון למאה התשע-עשרה, שעדיין לא בקעה בה, כפי שרומז המחבר, אפילו קרן אחת מאורה של המאה העשרים. התחבורה נעשתה עדיין באמצעות חמורים ופרדות, ומשום כך היתה בכל בית עירוני חצר לבהמות רכיבה. בוקר בוקר הובאה העירה ה"ג'מוסה" (הפרה המצרית, התאו) מן האחוזה — שהיתה נמצאת במרחק שעה אחת — כדי שיוכלו בני הבית לשתות חלב טרי. עדיין לא היתה תאורה ברחובות, ואם יצאו בלילות בכלל, היה צריך כל אחד להצטייד ב"פאנוס", פנס בעל צורה קדמונית. תליות פומביות עדיין נעשו ברחבה המרכזית של העיר. העבדות בטלה, באופן רשמי, זה כבר, אך עדיין הראו לילדים באחוזה הישנה בנין הנקרא "בית אלעביד" (בית העבדים), שם היו מכניסים את העבדים בלילה וסוגרים בעדם שלא יברחו. (אגב, רגילים אנו לראות את המליצה התנכית "בית העבדים" כציור סמלי סתם, אך זהו מונח מצוי ברוב השפות המזרחיות באותו מובן מדויק שמחברנו הכירו עוד בסוף המאה התשע עשרה). הילד הקופטי חונך ב"כותאבים" מסורתיים, שבהם הצטמצמה ההוראה בליטורגיה דתית בלבד, אך אופייני הדבר, שהוא למד גם בכותאב מוסלמי את פרקי הקוראן, כשם שהמשרת המוסלמי, שנועד לשירותו האישי הקבוע, לקחו על שכמו וסייב עמו קבר של איזה קדוש מוסלמי כדי לרפאו ממחלת הקדחת. ההלכה המוסלמית אוסרת במפורש על הנוצרים או היהודים ללמד את בניהם קוראן (גם אצלנו קיימת, כידוע, הלכה כזו ביחס ללימוד התורה לנכרים), אך הסינקרטיות המצרי המסורתית היה חזק מן הדין הרשמי. סוף סוף גוסדו בתי ספר מודרניים אחדים בארץ, "זאת אומרת בתי ספר, שישבו בהם על ספסלים ושהם לבש המורה (אך לא הילדים) מלבוש אירופי". מחברנו נכנס לאחד מהם בגיל שהתלמיד בימינו כבר יוצא ממנו. "בוגרי" בתי הספר היסודיים, שהיו לא יותר מארבע מאות בכל מצרים בשנת 1903, לפי עדותו של סלאמה מוסא, נבחנו בקאהיר, ובין חבריו לבחינה היו אז גם בני עשרים. רק שלושה בתי ספר תיכוניים של הממשלה היו קיימים אז בכל מצרים, והמורים היו אנגלים, לפי תיאור המחבר חלאת-אדם ואכזורים שהשפילו כבוד תלמידיהם עד עפר. הרבה לא למדו כנראה בבתי ספר אלה, אך בדבר אחד הצליחו המורים האנגלים: הם נטעו בלב תלמידיהם שנאת מוות לשלטון הבריטי. המחבר חוזר לענין הזה כמה פעמים. ונראה לי, שלא הושת לב אליו כראוי בכתובת דברי ימי מלחמת

שאל המחבר מן הספר הנודע, "חינוכו של הנרי אדמס" מאת ההיסטוריון האמריקני הנרי אדמס (1838 — 1918), ויש דמיון בין המקור והחיקוי גם בזה, שהקשר בין פרשיות הספרים הוא בעיקרו רק כרונולוגי, אך בדרך כלל רופף למדי. זולת זה אין למצוא סמוכים הרבה בין שני הספרים, כשם שבכלל רחוקה עדיין אמריקה מאופקו הרוחני של סלאמה מוסא. המחבר נולד בערך בשנת 1887 — בערך, כי עדיין לא היה בימים ההם רישום תושבים מסודר במצרים. עיר מולדתו זקאזיק בדילתה, אך מוצא המשפחה מן הדרום, ממצרים העליונה, שהיתה המקלט העיקרי האחרון לאכרים הקופטיים לאחר מלחמות השמד האכזריות, שנלחמו בהם השליטים המוסלמים במשך מאות רבות. בואו של נפוליאון, הכובש מן הארץ הנוצרית, הרים את קרנם של הקופטים המדוכאים, והוריונים שבהם נהרו צפונה, אל המחוזות המרכזיים יותר של הארץ, ונכנסו אל שורות הפקידות הגדלה של מדינת הכדוים. כן היגר גם אבי זקנו של סלאמה מוסא, בעשור הראשון של המאה התשע-עשרה, מכפר מולדתו שבמצרים העליונה וכבר העז להחליף את בגדי-השפלות הקופטי (כפי שמתארו לנו עוד משנות השלושים של אותו מאה אדוארד ויליאם ליינ בספרו הקלאסי על מצרים של זמנו) בצניף הלבן של בני התורין המוסלמים. שבעים שנה אחר כך, בשנות השמונים, החלו הפקידים ללבוש את "החליפה הסטאמ-בולית", כלומר אירופית, אך שאר בני המשפחה נשארו בבגדים המסורתיים. כידוע לקחה המדינה המצרית בימים ההם בפשיטת-רגל מתמידה, ומשכרות הפקידים שולמו באיתור שנה או שנתיים. אך הפקיד, ה"אפנדי", ידע למלא את החסר על ידי מקח שוחד וניצול משרתו ללא רסן. משום כך אסר החוק על הפקידים לרכוש להם אדמה במחוזות שבהם שירתו; אך קל היה לעקוף את החוק: הפקידים רשמו את הקרקעות על שם בניהם, וכך הניח אביו של סלאמה מוסא, פקיד שמשכורתו החדשה היתה כשבע לירות ומחצה, ליידין למעלה ממאה פדאן, היינו כארבע מאות ועשרים דונם של אדמת שלחין פוריה. ירושת אביו נטלה מסלאמה מוסא את דאגת הפרנסה, לכאורה, לכל ימי חייו. אף על פי שאביו מת בעודו רק בן שנתיים, והיו לו ארבע אחיות ואח, היה בכוחה של אדמה מצרית טובה זו להעניק לו הכנסה כזאת, שניתן לו לבלות שנים רבות באירופה בלימודים שהיו מכוונים רק להשתלמות ולא לסיגול מקצוע של פרנסה. הרי לכם בעית-היסוד בחייו של מארכסיסט מצרי, שאמנם מחברנו אינו מרגיש בה כלל, כנראה, והיא שכל קיומו נתאפשר לו רק על ידי משטר, שהוא הניגוד הגמור לכל הדברים הטובים שהוא שואף אליהם.

לא לאנגלים, אך גם לא לתורכים! קל להבין, שסיסמה זו עוררה הד אדיר ביחוד בלבם של הקופטים. וכך רואה סלאמה מוסא את אחד לוטפי אלסייד כאביו הרוחני במדיניות המצרית.

ואולם עוד רבה הדרך עד להתגשמות הסיסמה הזאת. אכן היא לא התגשמה עד שחלו תמורות עמוקות במבנה הכלכלי של השכבה השלטת. השנים שלאחר מלחמת העולם הראשונה היו שנות שגשוג לעשירים חדשים מבני המצריים הטהורים. ה"תורכים" היו רגילים רק לאכול פירותיהן של הלטיפונדיות הגדולות שלהם; המצרים הגדילו את עושרם על ידי השקעה בתעשייה ובמסחר. כל המצרים העשירים המופלגים אשר אתנו כיום (כלומר בשנת 1947) אמר סלאמה מוסא, הם "עשירים חדשים", ולעליה הכלכלית הקבילה השתלטות גוברת והולכת על מנגנון המדינה. המחבר יכול לקבוע בסיפוק, שעיקר שאיפתו המדינית מימי נעוריו הושגה, אם כי רבים מאד עדיין הצללים, כפי שנראה עוד עם הערכת דבריו על ההווה.

מבחינה רוחנית לא יכלה קאהיר של אותם הימים לתת הרבה לצעיר תאכרדעת. ספרות ערבית ראויה לשמה עדיין לא היתה במציאות. עדיין דשדשו הסופרים במעגלות הנושנים של הספרות הקלאסית, שהגיעה לסיום תקופתה היוצרת שמונה מאות שנה לפני כן. דחיפות רוחניות בנות־קיימא קיבל רק משני סופרים נוצרים נכריים, יעקוב צרוף הלבנוני ופרח אנטון החלבי. האחד, המוציא־לאור של "המוקתטף", אותו ירחון המפיץ בכל העולם הערבי את תוצאות המדע, וביחוד מדע־הטבע האירופי, עד היום הזה, פתח לפני סלאמה מוסא הצעיר אשנב אל תורת ההתפתחות של דארווין, לה שמר אמונים בכל נימי לבו עד זקנתו; והאחר, בעל הכשרון הגדול, שרישומו הית ניכר יותר בספרות הערבית לולא מותו המוקדם, קירבו ראשונה אל גדולי המחשבה והספרות הצרפתית. עם שנת 1907, שבה חל מאורע דינשאוויי הידוע, שהביא לידי סילוקו של לורד קרומר העריץ, שליט מצרים למעשה עד אותם הימים, החליט מחברנו לנער את עפר ארצו מעליו ולגדוד אל מעינות החכמה, אל אירופה, כדי להתחיל בחינוכו האמיתי. כאמור, והוא מדגיש זאת כמה פעמים, שיחררה אותו הירושה שקיבל מאביו מדאגת פרנסה, ועל כן יכול להיפנות לרכישת השכלה לשמה באין מעצור.

ג

בראשונה פנה אל צרפת וישב שם זמן רב בביתו של מנהל בית ספר בעיירה אחת, כדי ללמוד את השפה על בוריה. בשנתיים אלה שעשה בצרפת הושפע ביותר על־ידי העתונות הצרפתית, רחבת האופק, שונות־ההבעה, הקיצונית־בכיוונה, היא היתה בית־

השחרור של העם המצרי. יש בפרט זה גם משום אזהרה לכל מדינה, הנאלצת, בעקב נסיבות היסטוריות, להעניק חינוך לבני עם אחר: רשמי הילדות קובעים הרבה, וכדאי לראות סוף מעשה במחשבה תחילה.

בשנים 1907—1903 עשה אפוא המחבר בבית הספר התיכוני הממשלתי בקאהיר, הנתון למרות המורים האנגליים, אלא שכבר היה מבוגר יותר מתלמיד בגימנסיה אירופית ועל כן לא יפלא שלקח חלק פעיל בתנועה הלאומית המצרית, שהתחילה מבשילה את ביכורי פירותיה. התקופה היתה מלאה התעוררות, אך גם רבת מבוכה ופירוד לבבות. השכבה השלטת היתה עדיין תורכית לגמרי. כוכור, בית המלוכה המצרי הנוכחי, שהוא המשך של בית ה"כדוים", מוצאו אלבאני, כלומר מתורכיה האירופית, ו"תורכים" כאלה, בני גזעים שונים, לרבות לבנונים, שמושלי מצרים ה"תורכית" משכו אותם אל הארץ, היו האדונים בה: בידיהם היו האחוזות הגדולות והעושר, ומהם לוקחו קברניטי המדינה. עוד בעשור הראשון למאה זו קשה הית למצוא שם מצרי טהור ברשימת השרים; והיו מצויים מיניסטריונים שלא היה בהם אף מצרי אחד. (זכורני, אף בשנת 1926 סופר לי כי שפת החצר המצרית היא תורכית ולא ערבית). והנה קם התובע הגדול לעלבון מצרים המשועבדת, מוצטפא כאמל, והסיף לשחרור הארץ מעול הבריטים. (ודוק: אין להחליף, כמובן, מוצטפא כאמל זה, אבי הלאומיות המצרית במאה העשרים, במוצטפא כמאל — המכונה אחר כך כמאל אתא תורך — יוצרה של תורכיה החדשה). הדרישה היתה איפוא, שהאנגלים יצאו מן הארץ (בערבית: יגלו, הסיסמה: אלגלא!). אך מה יתיה אחר כך? שיבה אל חיק האימפריה העות'מאנית התורכית? זה לא היה סיכוי מזהיר בתקופת עבד אלחמיד, ואף לא אחר כך, כשה"תורכים הצעירים" הפכו חיש מהר לאימפריאליסטים לאומנים. גם השאיפות הפאנ־איסלאמיות, שרווחו בימים ההם בחצר עבד אלחמיד, לא יכלו להלהיב לא את המודרניסטים, ובוודאי לא את הקופטים; תחלו להאשים את הקופטים ולא רק אותם — בשיתוף פעולה עם האנגלים. בעתון התנועה הלאומית המצרית התחזף אחד הסופרים הפאנ־איסלאמיים עד כדי כך, שכתב: אין מי שימנע את המוסלמים לעשות נעליים מעור לחייהם של הקופטים. (כדי למצות את מלוא משמעותה של מליצה זו, שמחברנו חוזר עליה כמה פעמים בספרו, יש לזכור ש"נעל" הוא בערבית סמל הבזו הגמור, בשעה ש"לחי", מקום צמיחת הזקן, הדרו של הגבר, הוא החלק הנכבד שבגוף). בשעה קריטית זו היתה חשיבות כפולה ומכופלת לקריאתו של אחמד לוטפי אלסייד: "מצרים למצרים", כלומר

זה במארוקו גמלני מן הזיקה האחרונה. שהיתה לי עדיין אל המזרח — כך הוא מסכם את התוצאות של האינטרמיצו הקצר ההוא. הוא חזר ללונדון כדי ללמוד, וללמוד, כדי להכשיר עצמו למלחמה; מלחמה במי? באנגלים מצד אחד וב—מזרח מצד אחר.

קשי השפה הגרמנית וחוסר־כשרונו של המורה שלימדו את השפה הזאת גרמו שסלאמה מוסא ביטל את תכניתו לעבור לברלין. כך אירע שהאדם, שהחליט להקדיש את חייו למלחמה באנגלים, בילה בארצם ארבע שנותיו הפוריות ביותר ואף למד להעריצם ולחבבם: אימפריאליסטים ברוטאליים ושקרנים לחוד ועם תרבותי היושב בארצו לחוד — נסיון, אשר נתנסו בו גם רבים מצעירינו, שעשו באנגליה, אם בתקופת המנדט, אם לאחר הקמת מדינת ישראל.

השנים ההן, 1909—1913, היו תקופת הרת תמורות. הוצאתו להורג של „ההוגה החפשי“ פראנציסקו פארארו בספרד בהאשמות־הבל עוררה בשעתו סערה בכל אירופה וליכדה את שורות לוחמי המחשבה החפשית, שאינה כבולה בכבלי דת או מסורת. סלאמה מוסא הצטרף ל„חברה הפאביאנית“ הסוציאליסטית הבריטית, שבה בלטו אז שני מאורות ספרותיים גדולים: ברנארד שו וה. ג' ויילס. נחמדים הדברים שמספר המחבר על פגישתו הראשונה עם ברנארד שו. הוא היה מסתכל בתמונת שו, שהיתה תלויה במעון החברה, ובאותה שעה עבר על פניו שו ואמר לו: „מה דעתך על הכיעור האיום הזה?“ הצעיר המצרי השיב בתמימות: „זאת תמונה יפה ואין לומר, עליה שואי „גועל נפש“. לאחר שברנארד שו למד, שהדובר עמו הוא קופטי, פנה אליו בשאלה: „אם כן, אתה מונופויזיט?“ סלאמה מוסא, שמעולם לא התעניין בדת שולד בה, לא ידע את פירושה של מילה זו. הוא ידע כי שו צמחוני, וחשב כי מילה זו היא מונח מדעי לצמחונות; על כן השיב: „לא אדוני, גם במצרים אוכלים בשר“. שו התפרץ בצחוק אדיר, ועם זה — והדבר אופייני לו — יעץ לצעיר המצרי לקרוא את הערך „מונופויזט“ ב„אנציקלופדיה בריטניקה“. לשבחו של סלאמה מוסא יש לומר, שהוא מבדיל היטב בין גדולתו של שו לבין חשיבותו של ויילס, המוגבלת בשירות לדורו. שו הוא רבו המובהק בכל הדברים: בסוציאליזם „האנושי“ שלו, שאינו שונה מן הסוציאליזם המדעי של מארכס אלא בגישה ההולמת את האמן, באמונה שהמדע צריך לשמש בכל דבר נר לרגלינו, גם בהנהגה היומ־יומית, ובדעה

המדרש האמתי שלו, וביחוד „אומאניטא“ הסוציאליסטי, שהיה לו מאז למופת, הן בנוגע לצורה והן בנוגע לתוכן. העתונות המצרית בימים ההם היתה מוגבלת לגמרי בענינים מקומיים; העתונות הצרפתית היא שעשתה את המחבר, כעדוהו, לאזרח העולם, והרגשה זו נתעמקה יותר ויותר ברבות השנים. כאן מקום להוסיף, שהעתונות לא חדלה לקסום לצעירים הערביים עד היום. אינני יודע, אם יש אומה בעולם, שרבים כל־כך מצעיריה לומדים או שואפים ללמוד באוניברסיטאות את המקצוע החדש של העתונות כמו הערבים כיום. הערבים הם, כידוע, בני מסורת גדולה של ריטוריקה וטיפוח הדיבור. דומה שהעתונות תפסה עכשיו בתרבותם כמעט אותו מקום שהיה פעם לשירה, אשר, לאמיתו של דבר יותר משהיתה פיוט טהור מילאה בשעתה בעיקר תפקיד של עתונות, כלומר של הדרכה והשפעה בדעת הקהל.

בדעת המחבר היה לבלות, אחר צרפת, שנתיים באנגליה ואחר כך לעבור אל ברלין, כדי לסגל לעצמו גם את השפה השלישית העיקרית של תרבות אירופית. בשנת 1909 חזר אל מצרים לחדשיים — כתייר שקנה כרטיס אצל תומאס קוק לשם סיור בכל עתירות ארצו במשך חדשיים אלה. כי בהיותו בצרפת למד לתמהונו, שהמשכיל הצרפתי הפשוט יודע על תרבות מצרים העתיקה יותר ממנו. כי המחנכים האנגלים שלו בבית הספר התיכוני דאגו לכך — כך מסביר את הדבר המחבר — שתלמידיהם לא ידעו מאומה על התרבות המפוארת של אבותיהם הקדמונים. רק לאט לאט הבין סלאמה מוסא את החשיבות החינוכית המדינית של לאומיות תרבותית; ושנים רבות עברו עד שכתב את ספרו המסמל כיוון זה „מצרים מקור התרבות“ 1935, 1947. אך לשבחו ייאמר, שהכיוון „פרעוני“ הזה לא הביא אותו לידי הפלגה וצרות מוח: הוא עמד בנאמנותו לתכנית חיים של „אזרח העולם“.

מבלי להשתהות חזר לאירופה והתישב בלונדון. אך הוא לא יכול לעמוד באקלימה הקשה של עיר ערפילית זו; וזמן קצר לאחר בואו חלה בברונכיטיס קשה, והרופא ציווה עליו לשוב לארצו, כדי להרפא באקלימה היבש. אך לכך לא הסכים בשום אופן ומשום כך פנת אל מארוקו, כדי להרפא שם. במארוקו הפתיעו השוני הגדול בין הדיאלקטים הערביים: הוא היה מוכרח להשתמש בשפה הצרפתית, כדי להדבר עם אנשים ששפת אמם, כשפת אמו, היתה ערבית. ועוד יותר התרשם שם מן השחיתות והנחשלות של „המזרח“, שמצאה שם כמו במצרים. „חזרתי ללונדון בריא בגופי, לאחר שביקור

* המונופויזטים מאמינים כי ישו הבן טבעו אחד עם טבע האלהים האב.

עוד שנים רבות רווק, למרות הלחץ הבלתי פוסק של אמו; כמה שנים לאחר פטירתה של זו, בהיותו כבר קרוב לגיל ארבעים, התאהב בנערה בגיל בית-הספר, נשאה והעמיד עמה שמונה ילדים. מחברנו, שכתב יחד עם רופא, ספר על „ביקורת הילודה ומניעת ההריון” — הריבוי המופרז של האוכלוסיה הוא אחד הסרטנים המסוכנים ביותר של החברה המצרית — מתנצל הרבה, שהוא דרש נאָה ולא קיים; והרי התנצלותו: ארבעת הולדות הראשונים היו... בנות, והאשה חושבת זאת לפגם לכבודה (המודרניסט שלנו מוסר את הדברים האלה בלי שום ביקורת על הדעות המקובלות); ואילו הילדים מס' 6—8 היו תוצאות אי-יעילות הרפואית של אמצעי-המניעה. מענין, מכל מקום, מה אפשר להדפיס כיום בארץ מצרים מדעות מודרניות. (ושוב עלי להעיר כאן שהאיסלאם מודרני יותר בשאלות אלו מן היהדות: בעוד שרב גרמני מפורסם בן-דורנו פרסם חות'דעת, שמניעת ההריון אסורה מן התורה בכל דרך שהיא, הרי פסקו חכמי האזהר בקאהיר בחוות דעת שונות שנתפרסמו בשנים 1943—1945, שהדבר מותר, אם הוא נעשה בכוונה טובה).

ד

משעת שובו למצרים ערב מלחמת העולם הראשונה, התמסר סלאמה מוסא ביתר עוז לאותה פעולה ענפה של עתונאי, סופר ומורה-עם ולוחם אמיץ, שממנה לא הרפה עד היום, מלחמתו היתה מכוונת קודם-כל נגד השלטון הבריטי — הגלוי או המוסווה — שבו ראה מקור כל רע, אך עם זה גם כלפי העריצים המקומיים והנחשלות המסורתית בכלל. פעמים מתקבל הרושם שהטחותיו כלפי האנגלים הן יותר צורה ספרותית — „הקשיבי בתי, למען תשמע ותבין כלתי”, כפי שיאמר הפתגם הערבי העממי. האנגלים ראו את עצמם מחוייבים לשמור על המסורת המקומית — מפני שהם יודעים שהבערות והדביקות באמונות התפלות הנושנות הן בני-בריתם הטובים ביותר; הם חפצו להפוך את מצרים לאחוזת אחת גדולה של גידול כתנה, ולשם כך הציפו את כל הארץ במים והרעילו באופן זה את האדמה, עד שכיום כל ארץ מצרים נגועה במחלת הבילי-הארציה ומחלות אחרות; בכל כוחם השתדלו למנוע התפתחות התעשייה במקום. והנה דוקא כאן חלה התמורה העמוקה ביותר; עם השחרור המדיני באה התקומה התעשייתית. אפשר לומר שסלאמה מוסא הוא משוגע לדבר זה; בספר זה ובספרים אחרים שקראתי מעטו הוא דש וחוזר ודש בנושא זה, שאינו מחוסר ענין גם לגבינו. הוא טוען שזמנה של התקללות עבר-בכלל. ארץ מצרים, הארץ החקלאית המובהקת מיני קדם, צריכה להוכיח, שגם הייצור החקלאי יוכל

שהאיבולוציה הצפויה צריכה להיות מורה הדרך בהנהגת המדינה. מאיבסן למד את סוד „האישיות העצמאית”, ויפה הוא מעיר, שמחזות איבסן, שזמנם עבר באירופה, מתאימים עדיין מאד לחינוך הדור במזרח (הערה נכונה, לדעתי, שכדאי גם לבמאים שלנו כי יתנו דעתם עליה, כי גם אצלנו יש עדיין הרבה מן המורשה שאיבסן נלחם בה). באותן שנים היתה השפעתה של הספרות הרוסית באנגליה חזקה ביותר; ובעקב זה תרגם סלאמה מוסא את „החטא ועונשו” של דוסטויבסקי לערבית; ואולם לאחר שהוכרח למכור את החלק הראשון במחיר...מיל אחד, החליט למשוך ידו מפירסום תרגומו של ספר, שעדיין לא הגיעה שעתו בארץ כארץ מצרים.

באנגליה היתה לסלאמה מוסא גם הפעם הראשונה בחייו הצלחה באהבה, וכדאי לשהות רגע בנושא זה, שהמחבר נוגע בו בכמה דפים של ספרו. הנשים הקופטיות, כמו המוסלמיות, היו מתהלכות מכוסות צעיפים במצרים בכל תקופת נעוריו של מחברנו, והדבר החל להשתנות רק לאחר 1919. עד שנסע לצרפת, לא דיבר ולא הרים עיניו אל אשה מימיו. במשטר הקסרקטין הקשה בבית-הספר התיכוני נתפס ל„מעשה הסודי”, כלומר לסיפוק העצמי — תופעה נפוצה בנער של ארצו, לא רק בימים ההם, אלא גם לאחר שהמהפכה החברתית במצרים התירה פגישה חפשית של שני המינים בגיל הבחורות. יש להעיר, שבענין זה יש הבדל גדול בין ההלכה — זאת אומרת ההשקפה העממית המגובשת — היהודית ובין המוסלית מית. בעוד שמעשה-אונן הוא תועבה בעיני החוק והפולקלור היהודיים, הרי התייחסו אף גדולי הדת באיסלאם לחולשה זו בוותרנות. מכל מקום, סלאמה מוסא איננו מתעלם מן המגרעות הנובעות ממנה. ביחוד הקושי למצוא אחר כך את הדרך אל המין השני. בהיותו בצרפת לא זכה להתקרב אל בחורה מעולם — גם, כפי שהוא מעיד למישרים, מפני שבצרפת האשה באמת הרבה פחות מעורבת בחברה משוהגים לחשוב. בעברו לאנגליה הופתע למצוא, שבארץ שיצא לה שם בצדקנות ובהעמדת-פנים של צניעות, שם האשה היא בת-חורין באמת. (הימים ימי הסופרג'יסטות, תנועת הנשים הדורשות זכות בחירה לפרלמנט ולשאר המוסדות הציבוריים). באחת מערי המרחץ על שפת הים פגש בחורה אירלנדית גבוהה ויפת-תואר, מורה על-פי אומנותה, ולאחר שנועדו לראשונה יחדיו מתוך השנאה המשותפת לשליט האנגלי, התקשרו סוף סוף לחלוטין. ואולם הוא היה סבור, שאין לו רשות — מחמת אותה מחלת ברוניטיס, שדבקה בו בלונדון — לשאת אשה, ומשום כך נפרדו לאחר זמן, והבחורה נישאה לאחר, בשובו למצרים, נשאר סלאמה מוסא

קראטית ולא פרלמנטאריה מלמדת העובדה, שהוופד, המפלגה שרוב האומה מיוצג בה, משל במשך עשרים וחמש השנים, בין 1923 ו-1947, בסך-הכל חמש שנים ושמונה חדשים, וזה כאורך הזמן שמשל אסמעיל צדקי פאשא, שאין מאחוריו שום בוזרים. סימן מדאיג ביותר היא עלייתם המבהילה של „האחים המוסלימים“, השמים שוב קנאות דתית במ-קום תודעה לאומית מודרנית. ועל הכל: במשך כל השנים של העצמאות המצרית לא נעשה שום דבר של ממש להרמת מצבו של הפלח. 19 מבין 20 מצרים חיים בעוני מבהיל ובזוהמה משפילה, מצבו של פועל התעשייה הוא לאין ערוך טוב יותר, וכבר התפתח אצלו רגש מעמדי, שהוא בריא ושאין בו סכנה למדינה, ובלבד שלא יפגעו בו ביד גסה. משמחת ביותר היא התקדמות האשה. כאן רואה המחבר הישג אבסור-לוצי, בעוד שבחינוך ישנה הרחבה עצומה, אך מבחינת האיכות עדיין שלטת לדעתו רוח המזרח, ולא ההשקפה המודרנית, ועל כן פריון ההוראה מועט ביותר.

קראתי לסלאמה מוסא מארכסיסט, מפני שהוא מאמין בסוציאליזם המדעי של מארכס ואף רואה אותו כמורה-דרך נאמן יותר מפרויד גם בפסיכולוגיה (אם כי אינו מכחיש את זכויותיו של פרויד). ואמנם ברור, שמארכ-סיוס זה הוא יותר כיוון ספרותי מאשר עמדה מפלגתית. אך אין כל ספק, שסלאמה מוסא הוא מאותם כוחות מפרים ומבשרים עתידות, המטילים שפע אור על דרכים שאחרים עתידים לפלס. משום כך אין זה מן המותרות לעקוב אחר דרך התפתחותו, כפי שנתפרשה לפנינו בספר „חינוכו של סלאמה מוסא“—ומה גם שלא מן הנמנע כי עוד נשמע על אודותיו בימים לא רחוקים בארץ מצרים השכנה.

להיעשות על טהרת השיטות התעשיניות. יש לומר, שבהטפה זו מביע סלאמה מוסא את הלך-רוחה של אותם ה„עשירים החדשים“ המצריים המקומיים, שהוא היטיב להבחין את עלייתם לאחר מלחמת העולם הרא-שונה. אך האמונה בתעשייה היא לסלאמה מוסא יותר מאשר תכנית לאומית: היא חלק מן האני-מאמין הסר-ציאליסטי שלו. אינדוסטריאליזציה גמ-רה של כל כדור הארץ תלך בד בבד עם יצירת חברה סוציאליסטית אחת, שתקיף את כל כדור הארץ ותהיה מאורגנת במדינה אחת, שבה תשלוט שפה אחת בלבד.

סלאמה מוסא, אותו אירופי שבמצרים, לא יצא עוד את ארצו לשם ביקור ממושך מעבר לים, וזה מטעם אופיני ביותר למשטר הקיים כיום במצרים. החוק מרשה לשרי-הפנים המצרי לשלול את האזרחות המצ-רית מכל מצרי בחוץ-לארץ, מבלי שיוקם לשם כך לנזול משפטי או פרלמנטארי כלשהו. ואכן השתמשה הממשלה המצרית בחוק זה, כדי להרחיק מארצה לצמיתות אנשים שדעותיהם המתקדמות לא היו נוחות לה. משום כך העדיף סלאמה מוסא לא לצאת עוד את הארץ בכלל... בסקירה סופית על הישגי מצרים בימי חייו הוא מגיע למסקנה המכאיבה, שהמצרי כיום נהנה בפחות חירות וחופש דיבור מאשר לפני ארבעים וחמש שנה, כשה-שלטון הבריטי היה במלוא תוקפו. הוצאת עתון או שבועון (סלאמה מוסא היה הראשון, שהוציא שבועון במצרים, ב-1914, בשם האופייני „אלמוסתקבל“, העתיד) לא נתקלה בשום קשיים; אדם היה יכול להרצות הרצאה, בלי לבקש רשות מן המשטרה. היום טעון כל דבר רשיון מכמה משרדים, והרשיון ניתן בקושי ובאיחור זמן. החוקה, שנתקבלה בשנת 1922, הופקעה כמה פעמים, ועד כמה המדינה היא אבסור-

...ולפיכך גמרתי בלבי לקבל עלי את הדת הנוצרית, כדי להשיג את אשרי הומני והנצחי, התלוי בהשגת השלימות, וכדי להיות להועיל גם לעצמי וגם לאחרים... פסטור. וכי אינך מרגיש בקרבך נטיה פנימית לדת הנוצרית שלא מחמת הנימוקים החיצוניים? אני. אילו השיבותי על שאלה זו הן, הייתי משקר. פסטור. פילוסוף אתה יותר מדי, שתוכל להעשות נוצרי. ידה של התבונה אצלך על העל-יונה והאמונה מוכרחת להיות כפופה לה. אתה חושב את תעלומות הדת הנוצרית לאגדות ואת מצוותיה של דת זו — לחוקי התבונה בלבד. לעת-עתה אין דעתי נוחה מוידוי-האמונה שלך... אני. אם כך הוא הדבר, עלי להודות, אדוני הפסטור, שאיני מוכשר לדבוק בדת הנוצרית. את האור שיופיע עלי, אהיה מאיר תמיד באור התבונה. לא אהיה סבור לעולם, שיתגלו לי אמתות חדשות, אם אין למצוא קשר ביניהן ובין האמתות הידועות לי כבר. ולפיכך עלי להוסיף להיות מה שתנני, היינו יהודי קשה-עורף. דתי אינה מצוה אותי להאמין בדבר, אלא לחשוב את האמת ולעשות את הטוב. ואם מסיבות חיצוניות מעכבות עתה בידי מלעשות זאת, לא אשמתי היא... (חיי שלמה מיון, כתובים בידי עצמו, ספרית „לגבול“, תש"ב)

רשימות

לדמותו של שלמה מימון

ש. ה. ברגמן

האיש שלמה מימון חשוב לבאים אחריו, ולנו היהודים במיוחד, משתי בחינות: חייו מכאן ותורתו מכאן. מדי פעם בפעם ראו רק אחד מן הצדדים האלה. אחרי שחדלה השפעתו הבלתי-אמצעית בפילוסופיה הגרמנית, זכרו אותו רק מבחינת גורלו האישי. ספר תולדות חייו שנכתב בידו גרמנית, זכה לתרגומים רבים: עברית (על ידי טביוב, תרנ"ט, ושוב על ידי י. ל. ברוך, תש"ב), אנגלית (1888), פולנית (1913), איטלקית (1920), יידיש (1927). זאנגויל תאר אותו כאחד מ"חולמי הגיטו", התיאטרון היהודי במוסקבה הכין (לפי ידיעה ב"דבר" מ-14 יאנואר 1940) להצגה מחזה על חייו (מאת מ. דניאל). מאמרים מרובים הופיעו בעתונות היהודית, אשר חזרו על פרשת חייו המרתקת.

כשהתחילו בדור האחרון לטפל מחדש בתורתו הפילוסופית, שוב לא שמו לב לתולדות חייו — אולי מתוך מחאה בלתי מודעת על הזנחת תורתו על ידי הרבים, אשר ניצלו את מורות חייו האכסוטיים לצרכי ההנאה הספרותית. ברם לנו כיום חשוב האיש מימון כמו הפילוסוף. דין הוא, איפוא, שנוכיר ראשונה את חייו ונראה מה הם אומרים לנו כיום.

"כיון שמצבי החמרי הורע יותר ויותר לפי שלא הייתי מסוגל עוד לעסוק באומנותי הרגילה, ומתוך כך נתון הייתי בכל מקום מחוץ לחוגי שלי, וגם אי אפשר היה לי במקום מגורי לספק כל-צרכי את תשוקתי למדעים, גמרתי בלבי ללכת לגרמניה, כדי ללמוד שם תורת-הרפואה, ובהזדמנות זו גם מדעים אחרים". במלים אלה פותח שלמה מימון (פרק כ"א של ספר חייו, ע' 149 של ההוצאה העברית שיצאה ע"י "לגבולם") בסיפור על דרכו מעירת מולדתו נסוויץ שבמדינת ליטא לגרמניה בשנת 1777 בערך. "תארו לפניכם — כותב הוא בהמשך דבריו — איש פולני-ליטאי כבן עשרים וחמש, בעל זקן ארוך למדי, לבוש בגדים קרועים ומוזהמים, שלשונו היא בליל עברית, גרמנית-יהודית, פולנית ורוסית עם השגיאות הדקדוקיות של הלשונות הללו". בכיסו היה פירוש למורה-נבוכים, פרי עטו, כנראה הגרעין הראשון של

ספרו "גבעת-המורה". כתב-יד זה, שאותו הראה לאיש-שיחו בבואו אחרי שבועות אחדים של הליכה ברגל לשערי ברלין ובבקשו רשות כניסה אל העיר, היה לו למכשלה. האיש הממונה על רשות הכניסה לברלין מטעם הקהלה היהודית הדיע לראשי הקהלה שנזרקה בו באיש זר המבקש כניסה לברלין מינות, לפי שהוא מתכוון להוציא פירוש לספר "מורה-נבוכים", והגבאים מנעו ממנו את רשות הכניסה. מימון נעשה כעת לפורש-סיד שאומנותו בכך. קבצן יהודי אחד הכניסו אל חדרי-החדרים של המקצוע. "בדרך-נדודינו — כותב מימון — השתדלתי להקנות לבן-לוייתי מושגים של הדת והמוסר האמתי, והוא מצדו למדני פרק בחכמת הקבצנות, הורני את נוסח-חותם-הלשון הנהוגים בה, אף יעצני ביחוד לחרף ולקלל את מי שמשיב פני ריקם". חצי שנה ארכו נדודים אלה בכבישים, עד שהגיע מימון לפוזן. שם מצא "איש-אלהים" (כמו שהוא קורא אותו), את הרב צבי הירש, רבה של פוזן, ואיש זה החזיר אותו ביד טובה ובנדיבות אשר עברה גבולי יכולתו הכלכלית אל חיי אדם מן הישוב. רב נשכח זה הציל לעולם את מי שהיה עתיד להיות פילוסוף גדול.

כשבא מימון בפעם השנייה לעיר-הבירה, נסע במרכבת הדואר, ולא היה לו צורך להתעכב לפני השער הרחוק-נטאלי ולהיות נחקר ונדרש על ידי גבאי הקהלה. שלמה מימון — את השם הזה נתן לעצמו רק עתה בברלין, כי כתביו העבריים חתומים "שלמה בן יהושע" — נתקבל לחוגו של משה מנדלסון. אמנם לא למד רפואה, אבל שלש שנים השתדל ללמוד את חכמת הרקחים. הצלחתו היתה רק בחלק העיוני של החכמה, ועדיין לא כלו שנות נדודיו. הלך לאמסטרדם, ידידי מנדלסון עזרו לו שם, אך עד מהרה הצליח לדחוק את ידידותם אליו על ידי גילוי-לב בלתי דיפלומטי. האספסוף היהודי באמסטרדם זרק עליו, על הכופר, אבנים. הוא היה גם כאן "נתון בכל מקום מחוץ לגבול". נסיון לשים קץ לחייו לא הצליח. כוחו לא הספיק. הלך להמבורג וניסה להתאבד מבחינה רוחנית. לעבור אל הנצרות. אך אהבתו לאמת הכריחהו להתוודות לפני הכתן הפרוטסטנטי שאין הוא יכול לקבל את עיקרי האמונה הנוצרית. לא נתקבל איפוא גם כאן. "אתה יותר מדי פילוסוף, בכדי שתוכל להעשות נוצרי", בעל כרחו נשאר יהודי. בברסלאו מצאה אותו אשתו העגונה, "אשה גסה לפי חינוכה

שנים אחדות קנה לו על ידי גאוניותו, חריפותו וחריצותו, באורח יוצא מגדר הרגיל כמעט, את כל המדעים הגבוהים ובייחוד את הפילוסופיה שלך, או למצער את אופן ההתפלספות שלך, במדה כזאת, עד שאני מעז לומר, שהוא אחד מן המעטים כיום על האדמה, אשר הבין אותך ותפס אותך כליל. הוא חי כאן במצב עלוב מאוד, מתמיכת חברים אחדים, כולו נתון לעיון. הוא גם ידידי ואני אוהב ומעריך אותו מאד מאד. על פי עצתי שלח את המאמרים האלה, לפני הבאתם לבית הדפוס, אל כ' לשם עיון. אני מעז לבקשך, לעיין בכתב-היד ולומר את דעתך, ואם תמצא שכתב-היד ראוי לדפוס, להודיע על זה לעולם. אמנם מכיר אני את ההעזה שבבקשתי זו בכל היקפה, אך, תודה לאל, מכיר אני גם את האיש שאליו הנני פונה בבקשתי" (מכתב משבעה באפריל 1789).

תשובתו של קאנט להאָרץ ידועה מספר-חייו של מימון. קאנט התנצל ברבוי המכתבים שהוא מקבל ובבריאותו המתרופפת, אך המשיך: "כמעט שגמרתי בלבי להשיב את כתב-היד בחזרה מתוך התנצלות. ואולם אך הצצתי בכתב-היד, הכרתי מיד את ערכו המעולה, ולא זו בלבד שאף אחד מן החולקים עלי לא הבין את דברי ואת השאלה העיקרית שלי כדומה למר מימון, אלא שרק מועטים נתיחדה להם חריפות-שכל גדולה כל-כך לחקירות עמוקות כגון אלה, כמוהו. חיבורו של מר מימון מכיל הערות חריפות מרובות כל-כך, אשר אם יפרסמו בקהל, ודאי יעשה רושם טוב לשבחו".

אמנם כיום אנו יודעים שלא תמיד דיבר קאנט בלשון נלהבת כל-כך על מימון. שנים אחדות אחר כך, ומימון כבר מפורסם בקהל הקוראים, כתב קאנט אל ריינהולד: "מימי לא הצלחתי להבין מה היתה כוונת מימון בנסותו לתקן את הפילוסופיה הבקרתית — בכגון אלה מתנסים היהודים בחיבה יתרה, כדי לזכות בחשיבות מדומה על חשבון אחרים. את הויכוח אתו אני נאלץ להניח לאחרים". את יישוב הפירכה הזאת מקאנט לקאנט נשאר לביוגרפים של קאנט ולמבחיני עמדתו כלפי היהודים. כאן די לנו לקבוע שמכתבו של קאנט אל האָרץ ומכתב דומה למימון עצמו הספיק כדי לעשותו לסופר נכבד. עשר השנים הבאות היו שנים של פריון ספרותי מבורך. ב-1791 יצא "גבעת המורה", החיבור החשוב ביותר של מימון בעברית, ביאור לחלק הראשון של "מורה נבוכים". ב-1792 נדפס ספר חייו שבגללו נתפרסם מימון בקהל הקוראים הגרמניים המשכילים. עתונים מדעיים נכבדים הומינו אותו להשתתף בהם, והוא אף נעשה, החל מ-1792, יחד עם קרל פיליפ מוריץ, עורכו של *Magazin zur Erfahrungsseelenkunde*

ומנהג חייה, אבל בעלת שכל ואמיצת-רוח" שבאה עם בנה (מימון היה בן 14 כשנולד לו בן זה) ושדיללה אותו באיומים ובבקשות לתת לה גט-פטורין. ושוב נדד מברסלאו לברלין.

השנים המועטות מיום ששב מימון בפוזין לחברת בני-אדם, הביאו את פריים הספרותי על אף חייו נדודים אלה. עוד בפוזין נכתב בשנת תקל"ח (1778) הספר "חשק שלמה" שבו ניסה מחברו הצעיר עדיין להשלים בין התורה לבין החכמה. תשע שנים אחריו נתחברו "תעלומות החכמה", פסיקה בשפה עברית. שני הספרים נשארו בכתובים. בברסלאו תרגם מימון את "מועדי השחר" (מורגנשטון) של מנדלסון לעברית, אך תרגום זה הלך לאיבוד. וב-1789 נוצר, בהשפעת "בקורת התבונה הטהורה" של קנט, ספרו הפילוסופי הראשון (והחשוב ביותר) של מימון בשפה הגרמנית: "מסה על הפילוסופיה הטרגנסצנדנטאלית" (תרגום עברי הוצא ע"י הוצאת-הספרים של האוניברסיטה, תש"א). את הספר פתח מימון בשיר של לוק-רציוס, ששימש לו, בשנויים קלים, שיר תהלה לקאנט: "אתה אשר הנחת אור בחשכה בך דבקתי, בעקבותיך אלכה, גאון גרמניה, צבי עדין! חמדת-בנייפת! ... יען אותך כנפשי אהבתי לכן לעשות כמוך יאבתי". הספר עצמו הוקדש, "להוד מעלתו מלך פולין, הנסיך הגדול לליטא" סטניסלאוס אבגוסט פוניאטובסקי, המלך הפולני האחרון. מימון קיווה שעל ידי ההקדשה הזאת של ספר מדעי אשר נכתב בברלין על ידי אחד מנתיניו של המלך (גאותי היא על שנולדתי בארץ הנתונה לממשל של שליט המחונן בתכונות נשגבות") יטע "בקרב העם הפולני האציל" דעה יותר טובה על היהודים וקיווה להוכיח, "שאם היהודים לא היו לתועלת לארץ, הרי זה לא מפני שחסרים להם כשרונות ורצון טוב, אלא מפני שחסר להם כיוון תכליתי בשביל כוחותיהם". ובאשר ליהודים עצמם, הביע מימון בהקדשה זו את התקווה, כי ישאפו להיות ראויים "על ידי השכלה ויושר לכבוד העם שבתוכו הם יושבים". הספר לא הגיע לידינו של המלך אשר לו הוקדש. מימון בעצמו מספר שמסר את הספר לציר הפולני בברלין, אך הלה לא ראה צורך לשלחו לתעודתו. ספר ספר ומזלו! המלך הפולני נשכח, אך "המסה על הפילוסופיה הטרגנסצנדנטאלית" היא אחד הספרים הפילוסופיים הגדולים במאה ה-18, והוא ספר רענן וחי עד היום הזה.

את כתב-היד של "המסה על הפילוסופיה הטרגנסצנדנטאלית" שלח הרופא היהודי מרקוס האָרץ אל קאנט ידידו. במכתב-לוואי העיר האָרץ שהכתב "מכיל שיקולים חריפים על השיטה של קאנט". מחברו היה קודם אחד היהודים הפולנים הגסים ביותר, אך זה

אותן ורמו עליהן, ואולם רק שלושת הפילוסופים הנזכרים אשר כוח הקונסטרוקציה הנועזת שלהם עלה בהרבה על זה של מימון, הלכו בדרך שהורה מימון ועשו את רעיונו, ש"שכלנו הוא השכל האלוהי, אך על דרך הצמצום", לראש-פינת ולכוח המניע בבניניהם. פיכטה הודה (במכתב אל ריינהולד): "לכשרונו של מימון הערצתי נתונה ללא מצרים".

מה נוכל אנו כיהודים ביום הזה ללמוד מתולדותיו של שלמה מימון? כשאנו מביטים על הביוגרפיה המזוהה שלו כדין-וחשבון של האדם, של הנפש היחידה הזאת, הרי מעידה היא על הכוח הענקי שבו חתרה הנפש הזאת, על אף מעצורים עצומים, להגיע מן החושך אל האור במשך חיים קצרים. הלא רק בן ארבעים ושש שנים היה במותו! אך אם נראה אותו כמייצג תקופה — והלא כל פילוסוף גדול הוא נציג דורו וכלי ביטוי לדורו — הרי נעשה ענין מימון הרבה יותר מסובך. אישיותו של מימון, על אף כל הליקויים שבה, בעלת טוהר גדול, בשאיפתו אל האמת ובהערצתו את האמת ללא גבול. "אמנם אינני אדם גדול" — כותב הוא בהקדמה לחלק השני של ספר חייו, — "אבל מה בכך? הריני אוהב את האמת, והואיל וכדי לבקש את האמת עזבתי את עמי, את ארץ מולדתי ואת משפחתי, אין לחשוד בי, שאוותר ויתור כלשהו על האמת מחמת נמוקים קלי-ערך. אויבה של האמת הוא על ידי כך עצמו אויבי שלי, אף-על-פי שאין שום יחס מיוחד ביני ובינו". ב"מסה על הפילוסופיה הטרגנסצנדנטאלית" דן הוא בשאלה, אם אפשר להרחיב את גבולות שכלנו ולמצוא מעבר מהעולם החושני לעולם השכלי ומעיר בסוגריים: "ודבר זה, יאמרו עליו המדינאים מה שיאמרו, הוא חשוב הרבה יותר ממצאית הדרך להודו המזרחית!" שאיפה לזהות זו אל האמת מקרבת את מימון האיש אל לבנו, אך שאיפה זו לא יכלה, בתוך האוירה של חוסר סובלנות אשר שררה בקרב היהודים, לגדול ולהתפתח התפתחות חיובית, קונסטרוקטיבית. איש זה, גדול הפילוסופים היהודיים אחרי ספינוזה, עזב את עמו. אף-על-פי שלא הצליח להתקבל לתוך הכנסיה הנוצרית, לא חי כיהודי. על יד מיטתו, בשעת הגסיסה, עמד כהן נוצרי והכין אותו, מתוך שיחה על השארות-הנפש, לקראת הנסיעה הגדולה (השיחה נשמרה בידנו). יחסו האישי של מימון אל היהדות, על אף התענינותו בגורל יהודי פולין המתבטאת בהקדשת ספרו למלך פולין, נשאר בעייתי ביותר והצדיק, כביכול, את חשדות רודפיו.

בדומה לספינוזה ובדומה למנדלסון ראה מימון ביהדות דת של תחוקה תיאוקראטית. "החוקים היסודיים דיים של הדת היהודית משמשים גם חוקיה היסודיים

ופירסם בו ובעתונים אחרים מאמרים חשובים בתחום הפסיכולוגיה (ומה שהיינו קוראים כיום פאראפסיכולוגיה).

ובכל זאת: מנוחה לנפשו לא מצא. בין כתיבת ספר לספר בילה את זמנו בבתי מרוח. גילוי-לבו וחוסר התחשבותו קנו לו אויבים רבים. הוא נאלץ לעזוב את ברלין, והנה הזמינו איש אציל — ואציל-נשמה — הרוזן אדולף קאלברויט, לבוא לאחוזתו לשליזיה, בקרבת גלוגאו. בסבלנות ובסלחנות אסף את האיש הקשה אל ביתו ונתן לו לחמש השנים האחרונות של חייו מחסה ומקום-מנוחה. הרוזן השלים באופן זה את פעולת אהבת-הזולת של הרב מפוזין. מימון הקדיש את ספרו "מחקרים בקרטיים" לגראף קאלברויט: "יש לך זכות מבוססת לקבל ספר זה מידי. כתבתיו בביתך, בעידודך, בתמיכתך. יתר על כן, כשכתבתיו, העליתי לפני עיני רוחי קורא שכמותך וכאילו מדדתיו במידתך".

היה זה ספרו האחרון. ב-22 בנובמבר 1800 מת. כשהביאוהו לקבורה, רצו ילדי קהלת גלוגאו אחרי הארון וורקו בו אבנים. מימון נקבר ככופר מחוץ לבית הקברות. ניירותיו שהניח אחריו, נשרפו — כך סיפרו בשנת 1849 זקני גלוגאו מתוך זכרונות ילדו-תם — בחצר בית הכנסת. כששאל יעקב פרומר (שפירסם בשנת 1911 הוצאה חדשה של תולדות-חייו, עם הקדמה והערות רבות וחשובות) את הרבנות למצב קברו של הפילוסוף, ניתנה לו התשובה: "אין אנו מכירים את מקום קברו של מימון ואין אנו יכיר לים לקבוע, אם היתה מצבה בזמן מן הזמנים".

הערכת החשיבות המכרעת של הפילוסופיה של מימון להתפתחותה של הפילוסופיה הגרמנית אינה מעניננו כאן. במשך הדור האחרון נקבע על ידי מספר של מחקרים היסטוריים, שפורסמו בגרמניה, בצרפת ואצלנו בארץ, מקומו של מימון בהתפתחות זו: שיטתו היא חולית-הביניים המקשרת את משנתו של קאנט עם האסכולות של האידיאליזם הגרמני בתחלת המאה ה-19, פיכטה, שאָלינג, האָגל. ההתפתחות הזאת סובבת על מושג הדבר-כשהוא-לעצמו. לקאנט היה הדבר-כשהוא-לעצמו חסימה חיצונית של ההכרה האנושית הקיימת מחוץ לאדם והגדרת דרכו להכרת ההויה האובייקטיבית. מימון העביר את ההגבלה הזאת לתוך השכל האנושי, בהראותו ששכלו של האדם הוא דמות דיוקנו המוגבל של אלוהים. הנגוד בין השכל האנושי לבין הדבר-כשהוא-לעצמו לא היה עוד אויב-יבטיבי, אלא סובייקטיבי, לא מוצק וקבוע, כי אם דינאמי ומתנועע. בעיקרו של הענין, זהה הוא השכל הסופי שלנו עם השכל האינסופי. על ידי רעיון-אב זה נפתחו פרספקטיבות פילוסופיות שמימון צפה

על קארל רנר

ח. אביעם

במות קארל רנר, נשיאה של אוסטריה, בן שמונים, הלך לעולמו. הוגה-דעות ומדינאי סוציאליסטי, מן הגדולים שבדורו, שהטביע חותמו במידה רבה על מחשבת הדור, אך לא הצליח לכוון את מדינתו ואת מפלגתו על-פי תורתו. אף משרתו הרמה בסוף חייו לא היה בה כדי לחפות על העובדה, שעולמו נחרב עליו זה-כבר וסיכום חייו עגום ביותר. לאזהרותיו והצעותיו הקונסטרוקטיביות לא שעו — ויריביו שניצחוהו במערכות הרעיוניות בקרב מפלגתו ומדינתו העלו חרס בידם.

רב כשרונות היה האיש, מחדש הלכות במדעי המשפט והסוציולוגיה, בכלכלה ובמדיניות. בצעירותו היה הסוציאליסט הראשון בתקופת האינטרנציונל השני שעמד על חשיבותה המכרעת של הבעיה הלא-מית לגבי כל תכנית סוציאליסטית ריאליז, ממשיה, שנתן ספר כריתות ל"קוסמופוליטיות התמים" השליט בימים ההם ברחבי התנועה הפרולטאריה. הוא הכיר כי מלחמת המעמדות של הפרולטאריה בלבד לא תביא לידי הגשמת הסוציאליזם, אם לא תמצא התנועה הסוציאליסטית מענה גם למאוויהם הלאומיים של העמים נטולי העצמאות. עם זה לא תמך בפתרון הרא-דיקאלי, כביכול, של הקמת מדינות לאומיות עצמאיות בכל המקרים, שכן פתרון זה היה מביא לידי פיצולן של חטיבות כלכליות גדולות ומרובות-יתרונות, אף לא היה פותר את בעית המיעוטים הלאומיים בתוך כל מדינה לאומית. הוא חזר איפוא אחר פתרון שיסור מור על אחדותן הכלכלית והצבאית של המדינות רבות-הלאומים ויבטיח עם זאת את התפתחותן החפ-שית של האומות השונות. את רעיונותיו בסוגיה זו פיתח בפעם הראשונה בספרו "מדינה ואומה" בשנת 1899 והנחותיו שימשו יסוד לתכנית הלאומית שהוחלט עליה בוועידת הסוציאליסטים הקראטיים האוסטרית בברין באותה שנה. רנר ראה באומה התאגדות אישית: הלאומיות אינה דבוקה בקרקע אלא באיש. כשם שהעולם הנאור פטר את עצמו מן הזהות בין המדינה והדת, כן עליו להשתחרר מן הזהות בין המדינה והאומה. ברם, האבטונומיה פרסונאלית, על-פי טבעה, אינה יכולה להקיף אלא את עניני השוק, החינוך והתרבות, ואולי ההגנה המשפטית. משום כך יש למ-צוא דרך למזג את האבטונומיה הטריטוריאלית עם האבטונומיה הפרסונאלית. הצעותיו של רנר היו איפוא: (א) יש להפוך את אוסטריה למדינת-לאומים פדרטיבית דימוקרטית; (ב) יש לבטל את ארצות-

של המדינה היהודית. ולפיכך כל המכירים עצמם כחברים למדינה זו ומבקשים ליהנות מן הזכויות, שניתנו להם בתנאי שיקימו אותם, חייבים לקיים אותם". ובעמדה זו הרי מימון אף רציני יותר מן הרמב"ם; בניגוד למנדלסון מצדיק הוא את החרם אשר הטיל הרב בהמבורג על הפושעים העוברים על דת ישראל בפרהסיא. ואולם את עצמו הוציא מימון מן הכלל: "מי שפורש ממדינה זו ואינו רוצה לתחשב לחבר לה ומוותר על כל הזכויות, אחת היא, אם נעשה חבר למדינה אחרת או פרש להתבודדות, שוב אינו חייב לקיים את החוקים הללו". מימון פרש מאתנו. לא חיו בו אותם הגעגועים לתחית-הלב של היהדות, שאנו מוצאים באינטליגנציה היהודית בדור שאחרי מימון ושהיו נצני הציונות. מימון סבל יותר מדי מאי-הסובלנות היהודית, כדי שיהיה מקום בלבו לגעגועים רומאנטיים. על חייו בישיבה הוא כותב את המלים המרות: "קולמוסי נשמת מידי, כשאני מעלה על זכרוני, כי אני ורבים כמוני אנוסים היינו לבלות את מבחר שנותינו, את השנים, שבהן מגיעים כוחות האדם לידי עצם חזקתם, בלימוד זה, הממית את הרוח, ולהיות ערים לילות תמימים, כדי להכניס משמעות במקום שאין שום משמעות, לגלות בחריפות סתירות במקום שלא נמצאו שום סתירות, וליישב בחידוד השכל סתירות בולטות, לרדוף בשלשלת ארוכה של דקדוקים אחרי צללים ולבנות מגדלים באויר".

מתוך חיות-נעורים קשות אלה מבינים אנו שמימון פרש מאתנו ולא ניסה להגיע לידי סינתזה חיובית. המסורת היהודית חזקה מאד בלבו; ספר חייו הוא כולו ספר יהודי מבחינת התוכן, ואותו הספר הקובע את עמדתו בתולדות הפילוסופיה, ה"מסה", מסתיים בהבאה ממסכת ברכות. מימון פרש להתבודדות פילוסופית ונשאר מחוץ לתחומנו בחייו כשם שנקבר מחוץ לקבר ישראל במוותו. הבעיות שנתגשמו בחיים טראגיים אלה של פילוסוף יהודי גדול, לא באו על פתרון עד היום הזה. אמנם בשלושת הדורות משלמה מימון ועד הרמן כהן — הפילוסוף היהודי-גרמני הגדול השני אחרי מימון שהיה גם מבחינת תוכן מחשבתו הפילוסופית קרוב למדי למימון — נעשתה עבודה רוחנית כבירה בקרב יהודי אירופה מתוך חי-פוש פתרון לבעיה: כיצד ניתן לחיות כיהודים דתיים כיום? אך שלשלת ההתפתחות של היהדות באירופה נקרעה באמצע. כעת מחויבים אנו, בתוך נסיבות שהשתנו מיסודן, להאבק מחדש על הפתרון. חיו הטראגיים של שלמה מימון שוב אינם בשבילנו מה שהיו לדורות אחרים: קוריו ספרותי, אלא עצם מעצמו ובשר מבשרנו בהאבקנו על האפשרות לחיות כיהודים בעולם של היום.

רבות-הלאומים ובהקמת רפובליקות לאומיות עצמאיות. רנר העמיד בראש הרפובליקה האוסטרית. עכשיו שכל הלאומים פרוש ממסגרת המדינה האוסטרית, תבעו הסוציאליזמוקרטים שבאוסטריה הגרמנית את איחוד מדינתם הקטנה עם גרמניה. רנר קיבל אף הוא את סיסמת ה"אגשלוס" (ההסתפחות). אך בנפשו לא היה שלם עמה והיפס דרכים להתקרבות מחודשת בין המדינות שהוקמו על חרבות המונארכיה ההבסבורגית. בשיתוף עם ראש הממשלה הצ'כוסלואקית. הסוציאליזמוקרטים. טוסאר, עיבד הצעה לברית מכס של מדינות הדאנובה, שבה ראה שלב ראשון לפדרציה מדינית. אך תכנית זו קמלה באבה נוכח התנגדות משולשת: הריאקציה הקתולית באוסטריה וב-הונגריה לא רצתה בפדרציה דימוקראטית אלא בהחזרת בית הבסבורג לכס-המלוכה; הרוב במפלגה הסוציאליזמוקרטית האוסטרית בהנהגתו של אוטו באואר אהז בעקרון המדינות הלאומיות ותבע את הצטרפותה של אוסטריה לגרמניה; מאסאריק ובאגאש התנגדו בכל תוקף לשתי המגמות הללו. הם בחרו באוריאנטציה צרפתית והקימו את "ההסכמה הקטנה", של צ'כוסלובקיה, יוגוסלאוויה ורומניה כחריס בפני הרביזיוניזם ההונגרי וגרמניה רבתי גם יחד.

גם במדיניות-הפנים ובמדיניות הכלכלית חלק רנר על הקו השליט במפלגה. התופעה האופיינית לתקופתנו היא, לדעתו, חדירתה של המדינה אל תחום הכלכלה. אם "הכלכלה הטהורה", אשר המדינה לא התערבה בה, היתה משרתת את ענייניהם של בעלי ההון, הנה המדינה בימינו מגינה יותר ויותר על האינטרסים של הפרולטריון ומביאה לידי שיחבור (סוציאליזציה) בהדרגה של כל הפונקציות הכלכליות. התחיקה הסוציאליטית והביטוח הסוציאלי, השפעתה הגוברת של המדינה על סחר-החוץ, על מדיניות המטבע והאשראי הם צעדים בכיוון זה. לפיכך חייב מעמד הפועלים לשנות את יחסו אל המדינה. לנטוש את התנגדותו העקרונית למדינה הבורגנית ולנקוט בעמדה חיובית למדינה ולהשתתפות בממשלה. רנר לא זו בלבד שמא מין הוא באפשרות סוציאליזם אולוציוני, אלא רואה הוא בדיקטאטורה מהפכנית את היסוד של הסוציאליזם, שהרי אין להפריד בינו לבין הדימוקראטית. סוציאליזם פירושו שפע וחירות, והגשמתו אינה מצריכה ריכוז השלטון בידי הפרולטריון החרשתי, אלא ביטול המעמדות הטפילים שאינם ממלאים עוד תפקיד של יצירה במשק ומתן חופש מכסימאלי לכל המעמדות שיש ברכה בתפקידם, שכן קיומה ופיתוחה של כלכלה באין מפריע הוא תפקידו העיקרי של הסוציאליזם. רנר איננו תומך בהלאמה כללית של אמצעי הייצור, העשויה להצמיח מינהל ביוקראטי;

הכתר הישנות ובמקומן יש לכונן שטחי שלטון עצמי מוגדרים ככל האפשר מבחינה לאומית. בתי-הנבחרים של שטחי שלטון עצמי אלה יחוקקו את חוקיהם ויקבעו את הנהלתם. כל שטחי שלטון עצמי של אותה אומה יהיו יחד ברית לאומית אחידה המסדרת את ענייניה הלאומיים באופן אבטונומי. בדרך זו תובטח לכל אומה מידה מכסימלית של אבטונומיה בעניינים הכלכליים, הסוציאליים והמוניציפאליים. מוסדות המדינה הפדראטיבית האוסטרית יטפלו רק בעניינים המשותפים לכל המדינה, כגון מדיניות החוץ, סחר חוץ, הגנה וכד'; ג) כל אומה, כאגודה אישית, תטפל באופן אבטונומי לגמרי בענייני החינוך ותגיש לבני עמה עזרה משפטית. הואיל וכל מיעוט לאומי הוא גם רוב בשטח שלטון עצמי אחר, הרי תהיה בצירוף זה של אבטונומיה טריטוריאלית ופרסונאלית ערובה מספקת שלא יבולע למיעוטים.

רעיונותיו של רנר מצאו בזמנו הד חזק ושימשו כוח דוחף הן למחקר סוציולוגי של הבעיה הלאומית והן למחשבה המדינית. בעקבותיו הלכו סוציאליסטים רבים שהעמיקו בחקר תבעיה הזאת, ובראשם אוטו באואר באוסטריה ולנין ברוסיה. המפלגות הסוציאליסטיות באוסטריה ורוסיה קיבלו תכניות שהתבססו על הצעותיו. המפלגה הפולנית נתפלגה בשאלה זו. גם לא-סוציאליסטים רבים ראו בהצעותיו של רנר בסיס לפתרון קונסטרוקטיבי. בוינה נוסדה אגודת "אבטונומיה לאומית", גם תומאס ג. מאסאריק נמנה עם חבריה.

הנחותיו של רנר הפכו, כידוע, גם את המחשבה הציונית. השפעתו ניכרת הן בציוני אוסטריה כגון ר. שטריקר ואדולף באהם, והן בהחלטות ועידת הלסינגי-פורס, שבה הרצה יצחק גרינוברים על בעית האבטונומיה היהודית ברוסיה. אך ביחוד העמיקו דעותיו להשריש באגף האוסטרי של פועלי-ציון, וביחוד בכתביהם של שלמה קפלנסקי ומכס רוזנפלד. "ההצעה לחוק שלטון עצמי למיעוט לאומי" של ברית-פועלי-ציון משנת 1917 בנויה על הנחותיו של רנר, וקפי-לנסקי בתזכיר-ההסבר שלו מסתמך עליהן בפירוש. כמובן, הרבו המדינאים היהודים להדגיש את היסוד הפרסונאלי בהצעותיו של רנר, שהרי לא היו סיכויים לאבטונומיה טריטוריאלית ליהודים בגולה.

עיוורונו של בית הבסבורג ומדיניותו הרברבנית והמתגרה בעמים הסלאוים שמו לאל כל תקוה להסדר הבעיה הלאומית במסגרת ממלכת הבסבורג והביאו, בסופו של דבר, למלחמת העולם הראשונה. בראשית המאה היה מאסאריק בין תומכי תכניתו של רנר, אך עתה הפריח את הסיסמה: הרסו את אוסטריה-הונגריה! מלחמת-העולם נסתיימה בתמוטת המדינות

הפגמים האלה היתה דרכו קונסטרקטיבית יותר ובעיניו לת סיכויי הצלחה גדולים יותר מן המדיניות הראי-דיקאלית, שאינה מחייבת למעשים מהפכניים, של יריביו. יתכן מאד כי ביולי 1927 יכלו פועלי אוסטריה לתפוס את השלטון ולכונן משטר ראדיקאלי-דימוקרטי. נסיון כזה לא נעשה, כי אוטו באואר לא העלה כלל על דעתו שפועלי אוסטריה יוכלו להגיע לשלטון אלא אם כן יהיו נישאים על גלי מהפכה אירופית. אך הואיל ולא נעשה הנסיון לכבוש את השלטון, נעשתה מדיניותו הראדיקאלית של באואר למדיניות עקרה של מחאה, שגיבשה בהכרח את כל כוחות הריאקציה במחנה הפאשיסטי. אכן, תפיסתו של רנר חסרה היתה את הקסם והברק של תכנית העשויה מיקשה אחת. אולם בסופו של דבר, לא הועילו ברקם וקסמם של יריביו כלום. הריאקציה הקתולית של זייפל סללה דרך לפני ה"אנטיכריסט", הדימוקרטיה הצ'כית הצופה למערב נכנעה לפאנגרמניזם, והסוציאליזם הרדיקלי של באואר לא עמד נגד התקפת הפאשיזם. התקוממות ה"שוצבונד" לא היתה עוד עשויה לכבוש את השלטון אלא להגן על כבוד התנועה בלבד. איש לא יוכל להוכיח, כמובן, כי מהלך ההיסטוריה היה משתנה, אילו שמעה תנועת הפועלים האוסטרית בקולו של רנר. ועם זה קשה שלא להתרשם מן הפאתוס שבדרכו הטראגית של רנר, שראה בחורבן עולמו, מדינתו ותנועתו בעקבות נצחונם של חברי-יריביו.

עם ביטול המשטר הפרלמנטרי באוסטריה בשנת 1933 נפסקה, למעשה, פעילותו המדינית של רנר. לא היה לו חלק במרד ה"שוצבונד" והוא פרש מכל עבודה ציבורית. אחרי מיגור הנאציזם נבחר אמנם לנשיאה של אוסטריה, אולם לא היתה לו עוד השפעה מעשית על כיוון מדיניותה.

לדעתו יתכן תיכנון כלכלי אם רק תחלוש המדינה על מדיניות האשראי ועל סחר-החוץ. הלאמת הבנקים, שיחבור הביטוח ושלטת המדינה בסחר-החוץ, אלה, לדעתו, עמודי-התווך במדיניות כלכלית סוציאליסטית, ואילו בשדה הייצור יש לשמור על גיוון הצורות המש-קיות ויש לעודד את הקואופרציה לכל ענפיה. (רנר היה שנים רבות יושב-ראש האינטרנציונל הקואר-פרטיבי).

מתוך השקפה כוללת זו נבין גם את עמדתו של רנר במדיניות הפנים. הוא התנגד לקו המעמדי-האופר-וציני של אוטו באואר והמליץ על ממשלה קואלי-ציונית. במשבר שנוצר באוסטריה אחרי מהומות יולי 1927 חידש את מאמציו להגיע לידי הבנה ושותפות בממשלה בין הסוציאלי-דימוקרטים ובין האגף המתון במפלגה הקתולית. תקותו היתה שקואליציה זו תעצור את המגמות הקלריקאלי-ות-פאשיסטיות של זייפל ודולפוס. קואליציה כזו עשויה היתה להתרחק מאי-טליה הפשיסטית ולהתקרב למראג ולדימוקראטיה המערבית. אך אוטו באואר דחה את רעיון הקואליציה מחשש לסכן את אחדות תנועת הפועלים על ידי הפשרות שהן נחלת כל ממשלה קואליציונית ולהכ-שיר את הקרקע גם באוסטריה לתקומת מפלגה קומר-ניסטית ולפילוג המעמד. אחדותו המדינית של המעמד עדיפה היתה בעיני אוטו באואר מן ההשפעה הממשית על דרכי השלטון. בועידת המפלגה בסתיו 1927 נוצח רנר וניגודי המעמדות באוסטריה הלכו והחריפו.

אין ספק כי רנר הפריז הרבה בהערכתו החיובית את התערבות המדינה בחיים הכלכליים וכי אמונתו בתהליך הבלתי-מופרע של הדימוקרטיזציה במדינה לא היתה מבוססת כל צרכה. באופטימיות מוטעית זו לא נבדל משאר בעלי הראויה במארכסיזם, החל בברנשטיין. עם זה אין עוד ספק כיום, שעל אף כל

בשולי החוברת

מאמרו של ה. נ. בריילספורד על יוגוסלאוויה החדשה נדפס ב"ניו סטייטסמאן אנד ניישון". ראינו להביא לפני קוראינו מאמר זה, פרי סיור בן חדשיים ביוגוסלאוויה אשר סייר הסופר הסוציאליסטי הוותיק והישיש, שעינו הטובה לא כהתה והיא חודרת ומבחינה כמאן.

שיחתו של אנדרי ז'יד תורגמה מתוך ספרו "שיחות מדומות".

מאמרו של פרופ' ש. ה. ברגמן הוא בעקבות הרצאתו באסיפת זכרון לשלמה מימון שנערכה בחסות האוניברסיטה במלאת מאה וחמישים שנה למותו.

"מולד", בתוך כל העתונות העברית, נאבק קשה עם מחסור הנייר. מוסדות הממשלה הממונים על כך אינם תופסים, כנראה, את חומרת הבעיה וחשיבותה מבחינת בריאותו ויציבותו הרוחנית של העם. סכומי המטבע הזר הדרושים להסדרת הבעיה אינם עומדים בשום יחס של התאמה לגודל הענין. אין גם כלנסיון לחקור, מה עיקר ומה טפל מבחינת השימוש בנייר לצרכים שונים במדינה. אנו תומכים בגילוי דעתו של ועד אגודת השבועונים והירחונים, כי "הרשויות העוסקות ביבוא ובחלוקת הנייר לא ידעו לקדם את הרעה, בגדר האפשרויות, ולמנוע את המשבר הנוכחי במלאי הנייר". אנו מצרפים את קולנו לדרישה אל האחראים על כך "להמציא נייר ולאפשר את קיומה והופעתה הסדירה של העתונות הפריודית. אין אנו יכולים להשלים עם צמצום דמותם של עתונינו המשמשים מאות אלפי קוראים ומבטאים את הגורמים השונים בחיינו התרבותיים, הכלכליים, המדעיים והפוליטיים".

החוברת הבאה של "מולד", אשר תשלים את הכרך הששי, תהיה חוברת כפולה (וראי להוסיף אי"ה — היינו אם ירצה המפקח על המלאי).

תיקונים למאמרו של ב. לוקר על שלמה קפלנסקי בחוב' 134: עמוד 149, טור א', שורה 15 מלמטה, נשמט קודם המלים "הפלשתיניזם המעשי" הפסוק דלהלן: "הפלשתיניזם העקרוני" השיב על שאלת זו בגלוי ובפשטות: משום שהעם היהודי רוצה בארץ ישראל בתוקף קשריו ההיסטוריים עם הארץ הזאת בכל התקופה הארוכה למן אבדן עצמאותו.

ע' 151, טור א', שורות 11-12, "ועדת הסקר האמריקנית של הסוכנות" (ולא "ועדת הסקר של הסוכנות באמריקה").

ע' 153, טור א', שורה האחרונה צ"ל הפדרטיבית (ולא הבריטית).

העורך אפרים ברוידא

בקשה לחותמים ולקוראים

החותמים והקוראים שיש בידיהם חוברת 31 של "מולד", ויש ביכלתם לוותר עליה, מתבקשים למסרה או לשלחה למנהלת "מולד" רחוב יהודה הלוי 40.

המינהלה תשלם בעד כל חוברת את מחירה המלא. תודת המנהלה נתונה מראש לכל מי שיואיל בטובו לעזור לה בענין זה.